

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОЙЧЕНКО ВІТА МИКОЛАЇВНА

УДК [336.71:005.21](477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ
НА КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОМУ РИНКУ
У ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших
авторів мають посилання на відповідне джерело _____ В.М. Бойченко

Науковий керівник:
Васильєва Тетяна Анатоліївна
доктор економічних наук,
професор

АНОТАЦІЯ

Бойченко В.М. Стратегічні засади діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку у посткризовий період. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – Сумський державний університет, Суми, 2018.

Перманентний кризовий стан української банківської системи обумовлює не лише необхідність перегляду державної антикризової політики, а й удосконаленню науково-методичних підходів до формування потскризових стратегічних пріоритетів банків, адже від ефективності та швидкості посткризового відновлення залежить імовірність рецидиву фінансової кризи. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання, пов'язані з впливом комбінацій різних типів фінансових криз на кон'юнктуру кредитно-інвестиційного ринку та глобальні стратегічні вектори діяльності банків на ньому, обґрунтуванням посткризових змін стратегічних детермінант діяльності різних типів банків на різних сегментах кредитно-інвестиційного ринку, формуванням ефективного портфелю інструментів посткризового стратегічного управління діяльністю банку тощо. Необхідною передумовою вирішення вищезазначених питань є розвиток науково-методичних підходів до формування та реалізації стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку у період відновлення економіки після фінансової кризи.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі кредитно-інвестиційної діяльності банків у посткризовий період. Предметом дослідження є методичне забезпечення та практичний ін-струментарій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку.

Теоретико-методологічну базу дисертаційної роботи становлять фундаментальні положення економічної теорії, теорії фінансів, кредиту та банківської справи, стратегічного та антикризового менеджменту, управління ефективністю та фінансовою стійкістю банку.

Згідно з поставленими в дисертаційній роботі завданнями використано такі методи наукового дослідження: аналіз, синтез, логічне узагальнення та наукова

абстракція – при дослідженні типів фінансових криз; порівняльний аналіз, метод групувань – при узагальненні світового та вітчизняного досвіду стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку під час та після фінансової кризи; структурний балансовий аналіз – при обґрунтуванні стратегічних векторів розвитку транснаціональних банків на кредитно-інвестиційному ринку; кореляційно-регресійний аналіз – при обґрунтуванні доцільності розширення банками споживчого кредитування та експансії транснаціональних банків на кредитно-інвестиційні ринки інших країн, формалізації часового горизонту дії та сили впливу інструментів управління діяльністю банків на приріст її ефективності; диференціальний аналіз – при визначенні ефективності інструментів стратегічного управління банком та розрахунку ступеня ліквідності предмету застави; факторний аналіз, статистичне спостереження – при дослідженні впливу державного антикризового регулювання на посткризову ефективність банків.

Інформаційну базу склали: закони України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти та статистичні дані Національного банку України, офіційні дані Державної служби статистики України, аналітичні матеріали Асоціації українських банків, Незалежної асоціації банків України, світових та вітчизняних рейтингових агенцій, Європейського центрального банку, Європейської комісії, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Банку міжнародних розрахунків; офіційні матеріали центральних банків різних країн світу, транснаціональних та місцевих банків, міжнародних фінансово-кредитних інституцій; наукові праці з питань стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку.

Дане дисертаційне дослідження дозволило поглибити існуючі та обґрунтувати ряд нових науково-методичних підходів та практичних механізмів формування та реалізації стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційних ринках з урахуванням наслідків фінансових криз.

Емпіричний аналіз сили та напрямків впливу комбінацій фінансових криз різних типів на параметри кредитно-інвестиційної діяльності банків дозволив обґрунтувати залежність стратегій діяльності банків від зміни кон'юнктури кредитно-інвестиційного ринку в посткризовому періоді та описати причинно-наслідкові зв'язки між фінансовими кризами різних типів, антикризовими діями регуляторів та трансформацією глобальних векторів стратегічної діяльності банків на кредитно-

інвестиційному ринку. Дослідження економічних відносин у ланцюзі «фінансова криза – політика регулятивних органів щодо ліквідації її наслідків – зміна стратегії діяльності банку на кредитно-інвестиційному ринку» за 1788-2008 рр. дозволило виокремити чотири глобальні стратегічні вектори діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку, які сформувалися саме у відповідь на фінансові кризи та посткризові дії регуляторів. Зокрема це спеціалізація діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку; розвиток рітейл-банкінгу; розвиток транс-національних банків та експансія банків на кредитно-інвестиційні ринки інших країн; розмежування інвестиційної та традиційної банківської діяльності.

Кореляційно-регресійний аналіз взаємозалежностей між приростом зовнішніх активів транснаціональних банків країн Європи; індикаторами доходності та фінансової стійкості банківських систем країн розміщення дочірніх банків, ефективності трансмісійного механізму монетарної політики в цих країнах, легкості ведення бізнесу; структурою комплексної фінансової кризи та швидкістю посткризового відновлення країни дозволив удосконалити методичні засади виявлення посткризових детермінант стратегії діяльності банків на ринку прямих інвестицій. Це дало змогу довести, що у посткризовому періоді для транснаціональних банків при прийнятті рішення щодо збільшення/скорочення обсягу активів в банківській системі приймаючої країни переважаючими факторами є: 1) кількість фінансових криз різних типів, що розгортаються в країні одночасно; 2) швидкість відновлення економік та банківських систем цих країн в посткризовий період; 3) ефективність трансмісійного механізму монетарної політики.

Кореляційно-регресійний аналіз релевантних факторів впливу на обсяг та динаміку розвитку ринку споживчого кредитування дозволив розробити механізм розрахунку показника «рівень покриття майбутніх кредитних витрат» як критерію доцільності реалізації стратегії збільшення частки банку на ринку споживчого кредитування та удосконалити методичний інструментарій формування стратегії діяльності банку на цьому сегменті кредитно-інвестиційного ринку. Головним релевантним фактором скорочення обсягів споживчого кредитування, є збільшення частки споживчих витрат в структурі доходів населення, та відповідно – зменшення схильності населення до заощаджень. Проведені розрахунки «рівня покриття майбутніх кредитних витрат» за 1999-2016 рр. показали, що стратегічна орієнтація

банків на розширення присутності на ринку споживчого кредитування була доцільною лише протягом 2005-2008 рр. та 2015 рр.

В роботі вперше розроблені методичні засади вибору інструменту стратегічного управління діяльністю банку за критерієм мінімізації сумарного розриву між бінарними індикаторами структури комплексної фінансової кризи (глибини кожного типу фінансової кризи) та емпірично підтвердженої в ретроспективі ефективності впливу цього інструменту на релевантні для кожного типу фінансової кризи ризики банківської діяльності. Даний підхід передбачає вибір інструменту стратегічного управління банком залежно від його ефективності по відношенню до групи ризиків, які є переважаючими для кожного типу фінансової кризи. Це дозволить сконцентрувати посткризову стратегію діяльності банку на мінімізації найбільш релевантних ризиків в залежності від структури комплексної фінансової кризи, що забезпечить мінімізацію затрат банку на коригування стратегічних пріоритетів у майбутньому.

Проведений кореляційно-регресійний аналіз впливу антикризових інструментів стратегічного управління, які застосовувалися урядами та центральними банками 26 країн Європи протягом 2008-2009 рр., на ефективність діяльності банків після цієї фінансової кризи дозволив формалізувати часовий горизонт дії та силу впливу інструментів управління діяльністю банків під час фінансової кризи на приріст ефективності діяльності банків після неї та розвинути науково-методичний підхід до обґрунтування стратегій антикризового регулювання банківської системи. Індикатором ефективності в роботі прийнято показник $\Delta FIEIX_n^m$ – приріст ефективності діяльності банків за період з року m по рік n , що розраховується щорічно МВФ як комплексний агрегований індекс на базі значень чистої процентної маржі, процентного спреда, відношення непроцентного доходу до сукупного доходу, відношення накладних витрат до сукупних активів, рентабельності активів та капіталу.

Запропонований в роботі механізм визначення ступеня ліквідності предмету застави при формуванні резервів під покриття ризиків за кредитними операціями з урахуванням майбутньої вартості грошових потоків за кредитом та ретроспективних змін кон'юнктури ринку предмету застави дозволив удосконалити науково-методичний підхід до формування проактивної резервної політики банку. З огляду на це, з метою підвищення гнучкості існуючого підходу до визначення ступеня

ліквідності забезпечення запропоновано визначати коефіцієнт ліквідності предмету застави на майбутній рік, який враховує середній рівень цін та обсяги торгівлі товарами – аналогами предмету застави.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що обґрунтовані в роботі теоретичні положення доведені до рівня методичних рекомендацій, які можуть бути використані НБУ – при удосконаленні нормативної бази з питань банківського регулювання та нагляду; банками України – в процесі формування та реалізації стратегій їх діяльності на кредитно-інвестиційному ринку.

Пропозиції щодо визначення ефективних інструментів стратегічного управління банком в залежності від ретроспективної оцінки рівня результативності їх застосування для зменшення ризиків впроваджено в діяльність відділення АТ «ТАСКОМБАНК» в м. Суми (довідка від 18.09.2017 № 1256); щодо визначення типу фінансової кризи та врахування їх при прийнятті банком стратегічних кредитно-інвестиційних рішень – у діяльність ПАТ «Мегабанк» (довідка від 14.05.2017 № 772/15); щодо визначення індикаторів ранньої діагностики валютної кризи – у діяльність відділення ПАТ «Укрсоцбанк» у м. Суми (довідка від 09.10.2017 № 3/11-24); щодо оцінювання рівня ліквідності предмету застави при формуванні резервів під покриття ризиків за кредитними операціями – в діяльність Сумської обласної дирекції ПАТ АБ «Укргазбанк» у м. Суми (довідка від 26.10.2017 № 25/246); щодо визначення стратегічного вектору розвитку роздрібного кредитування на основі оцінки схильності населення до заощаджень – у діяльність ПАТ КБ «Глобус» у м. Суми (довідка від 29.09.2017 № 28-03/12).

Одержані наукові результати використовуються у навчальному процесі Сумського державного університету при викладанні дисциплін: «Антикризове управління банком», «Дослідження грошово-кредитного ринку», «Аналіз банківської діяльності» (акт від 11.09.2017).

Ключові слова: фінансова криза, стратегія діяльності банку, стратегічне управління банком, кредитно-інвестиційний ринок, транснаціональні банки, споживче кредитування, резервна політика банку, антикризове регулювання.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бойченко В.М. Узагальнення зарубіжного досвіду та вітчизняної практики застосування інструментарію антикризового управління в банку в залежності від виду ризику та фази кризи / О.Б. Афанасьєва, В. М. Бойченко / Держава, підприємства та банки в системі антикризового управління : монографія / за заг. ред. Т. А. Васильєвої, О. Б. Афанасьєвої. – Суми : Ярославна, 2013. С. 386-408 (1,27 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено типи ризиків банківської діяльності та особливості їх реалізації на різних етапах розгортання ФК (0,65 друк. арк.).*
2. Бойченко В.М. Розвиток механізмів вибору інструментів антикризової політики держави в умовах розвитку комплексної фінансово-економічної кризи / Т.А. Васильєва, В. М. Бойченко / Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України : монографія / [І. О. Школьник, Т. А. Васильєва, С. В. Леонов та ін.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. І. О. Школьник, д-ра екон. наук, проф. І. І. Рекуненка. – Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 214-227 (0,62 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено механізм відбору інструментів державного регулювання банківської діяльності на основі оцінювання їх ефективності відповідно до типу ФК (0,35 друк. арк.).*
3. Бойченко В.М. Розвиток механізмів ранньої ідентифікації типу фінансово-економічної кризи / В. М. Бойченко // Проблеми і перспективи економіки та управління (Academic Resource Index ResearchBib) / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т. 2016. № 4 (8). С. 145-151. (0,3 друк. арк.).
4. Бойченко В.М. Формування сучасних фінансово-економічних криз: фактори, умови та наслідки / В. М. Бойченко // Економічний вісник Національного гірничого університету : наук. журн. / Нац. гірн. ун-т, Ін-т екон. пром-сті (Index Copernicus, Academic Resource Index ResearchBib, Google Scholar). – Дніпропетровськ: 2016. № 4. С. 63-72. (0,45 друк. арк.).
5. Бойченко В.М. Роль державного регулювання банківської діяльності у забезпеченні економічного зростання / С. В. Леонов, В. М. Бойченко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка (Google Scholar). 2016. № 4. С. 28-34. (0,35 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено роль та механізми державного*

втручання у діяльність банківської системи в країнах Європи у умовах ФК (0,15 друк. арк.).

6. Бойченко В.М. Управління кредитним ризиком позичальників / К. М. Д'яконов, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2013. № 2. С. 65-69 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено особливості кредитного ризику в умовах ФК (0,15 друк. арк.).*

7. Бойченко В.М. Розвиток української банківської системи в умовах рецидивуючої кризи / В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2015. № 2. С. 38-41 (0,18 друк. арк.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Бойченко В.М., Аналіз структурних змін в активах та пасивах банківської системи України / В. М. Бойченко // Актуальные проблемы экономики и финансов: тезисы докладов Международной научно-практической конференции (Киев-Санкт-Петербург-Вена, 29.12.2014 г.). – Киев-Санкт-Петербург-Вена. 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.inter-nauka.com/issues/conf2014/december/38> (0,1 друк. арк.).

9. Бойченко В.М. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку банківської системи України / В.М. Бойченко // Економіка та менеджмент: стратегічні імперативи, аналіз тенденцій та перспектив розвитку. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 05 грудня 2014 року. – Херсон: Тімекс. 2014. С. 53-55 (0,1 друк. арк.).

10. Бойченко В.М. Оцінка імовірності виникнення банківської кризи в країнах центральної та східної Європи / В.М. Бойченко // Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку: матеріали підсумкової міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 25-26.12.2015 року) / ГО «Львівська економічна фундація». – Львів: ЛЕФ, 2015. Ч.3. С. 16-18 (0,1 друк. арк.).

11. Бойченко В.М. Оцінка тісноти взаємозв'язку між банківською системою та реальною економікою: досвід країн центральної та східної Європи / В.М. Бойченко // Методичні та практичні підходи до вдосконалення результативності політики економічного зростання: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 грудня 2015 р.). – У 3-х частинах. – К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2015. Ч.2. С. 108-110 (0,1 друк. арк.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

12. Бойченко В.М., Аналіз сучасного стану розвитку банківської системи України / О. В. Радченко, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2014. № 2. С. 59-62 (0,2 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено індикатори розгортання в Україні ФК (0,1 друк. арк.).*

13. Бойченко В. М. Аналіз основних фінансових показників банківської системи України / В. М. Бойченко // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка : збірник наукових праць (Index Copernicus, Google Scholar). – Чернігів: ЧНТУ. 2014. № 3(23). С. 122-129 (0,3 друк. арк.).

14. Бойченко В.М. Науково-методичні засади оцінювання динаміки консолідації в банківській системі України / С. Д. Богма, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2015. № 1. С. 72-81. (0,5 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено особливості діяльності транснаціональних банків в Україні під час ФК (0,25 друк. арк.).*

15. Бойченко В.М. Оцінювання імовірності виникнення банківської кризи у країнах Центральної та Східної Європи / В. М. Бойченко // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал (Academic Resource Index ResearchBib) / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т. 2015. № 4 (4). С. 354-358. (0,2 друк. арк.).

16. Boychenko V. Can banking innovations lead to new financial crisis: case of Central and Eastern Europe / Nataliia Dovha, Victoria Boychenko // Financial Markets, Institutions and Risks (Academic Resource Index ResearchBib, Google Scholar, ROAD, EZB, Scilit, OCLC WorldCat, EconBiz). 2017. Volume 1. Issue 2. P. 80-86 (0,35 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено характер ФК у країнах Центральної та Східної Європи у 2007-2009 рр. (0,25 друк. арк.).*

SUMMARY

Boychenko V. M. Strategic principles of post-crisis banks activity in the credit-investment market. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Thesis for the degree of candidate of economic sciences (PhD) on specialty 08.00.08 «Money, Finance and Credit». – Sumy State University, Sumy, 2018

Continuing crisis in Ukraine's financial and banking system demands not only the need of a radical revision of the state's anti-crisis policy, but also the improvement of scientific and methodological approaches to the formation of post-crisis strategic priorities of banks in the post-crisis period. In particular, there is a need for further study of the issues related to the influence of combinations of different types of financial crises on the credit and investment market and the global banks' strategic vectors on it, the rationale for post-crisis changes in strategic determinants of the activities of different types of banks in different segments of credit and investment market, the formation of an effective tools portfolio in post-crisis strategic bank's management, etc.

Development of scientific and methodological approaches to the formation and implementation of banking strategies in the credit and investment market during the recovery of the economy after the financial crisis are prerequisites for solving the above-mentioned issues. The object of research are economic relations in credit and investment banking activity in the post-crisis period. The subject of the study are methodological support and practical tools of banking in the credit and investment market.

The theoretical and methodological basis of the thesis are the fundamentals of economic theory, theory of finance, credit and banking, strategic and crisis management, efficiency management and financial stability of the bank.

According to the tasks of the dissertation, there were used following research methods: analysis, synthesis, logical generalization and scientific abstraction - in the study of types of financial crises; comparative analysis, method of grouping - in generalizing the world and domestic experience of banking strategies in the credit and investment market during and after the financial crisis; structural balance analysis - in substantiating the strategic vectors of the development of transnational banks in the credit and investment market; correlation and regression analysis - in substantiation of the expediency of expansion of consumer lending by banks and expansion of transnational banks to other countries, the formalization of the time

horizon and the influence of the instruments of bank management on increase of its efficiency; differential analysis - in determining the effectiveness of the strategic management tools of the bank and calculating the degree of liquidity of the collateral; factor analysis, statistical observation - in the study of the impact of state anti-crisis regulation on the post-crisis efficiency of banks.

The information and fact-finding base included: Ukrainian laws, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, normative acts and statistical data of the National Bank of Ukraine, official data of the State Statistics Service of Ukraine, analytical materials of the Association of Ukrainian Banks, the Independent Association of Ukrainian Banks, world and domestic rating agencies, the European Central Bank, The European Commission, the World Bank, the International Monetary Fund, the Bank for International Settlements; official materials from central banks of different countries, transnational and local banks, international financial institutions; scientific papers on banking strategies in the credit and investment market.

This dissertation research allowed to deepen the existing and substantiate a number of new scientific and methodical approaches and practical mechanisms of formation and implementation of banking strategies on the credit and investment markets, taking into account the consequences of financial crises.

The empirical analysis of the strengths and directions of the impact of combinations of different types of financial crises on the parameters of the banks lending and investment activity allowed to substantiate the dependence of the banks' strategies on the changing conditions of the credit and investment market in the post-crisis period and to describe the causal relationships between different types of financial crises, anti-crisis actions of regulators and transformation of global vectors of banks strategic activity in the credit and investment market. The study of economic relations in the chain "financial crisis - the anti-crisis policy of regulatory authorities - changing the strategy of the bank in the credit and investment market" for 1788-2008 allowed to distinguish four global strategic vectors in banking, which were formed precisely in response to financial crises and post-crisis regulatory actions.

Correlation and regression analysis of interdependencies between the growth of external assets of transnational banks in European countries; indicators of the profitability and financial stability of banking systems of the countries of placement of subsidiary banks, the efficiency of the transmission mechanism of monetary policy in these countries, ease of doing

business; the structure of the complex financial crisis and the speed of post-crisis recovery of the country allowed to improve the methodological foundations for identifying post-crisis determinants of banks strategies in the market of direct investments. This let to prove that in the post-crisis period, for multinational banks, the decision of increasing / decreasing the volume of assets in the banking system of the host country is dominated by: 1) the number of financial crises types that are being deployed in the country at one and the same time (the structure of a complex financial crisis); 2) the speed of post-crisis recovery of economies and banking systems of these countries; 3) the effectiveness of the transmission mechanism of monetary policy in these countries.

Correlation and regression analysis of relevant factors influencing the volume and dynamics of the development of the consumer lending market allowed to develop a mechanism for calculating the indicator "level of coverage of future credit costs" as a criterion for expediency of implementing the strategy of increasing the bank's share in the consumer lending market and to improve the methodical tools for forming the bank's strategy for this segment of lending and investment market. The analysis showed that the most relevant factor that causes the reduction of consumer lending is the increase in the share of consumer expenditures in the structure of income, and, accordingly, the decrease of household's propensity to save. Thus, it is concluded that when deciding whether to expand or narrow the bank's activities in the consumer lending market, the bank should not focus on the nominal demand for consumer loans, but households' ability to cover future additional expenses related to servicing new debts. This will allow bank to reduce the share of non-performing loans in the future in the event of worsening welfare of the population in the country. Calculations of «Level of coverage of future loan expenses» in 1999-2016 showed that the strategic orientation of banks to expand consumer lending was expedient only during 2005-2008 and 2015.

In the thesis, for the first time were proposed the methodical foundations of the choice of a strategic management tool for the bank based on the criterion of minimizing the total gap between binary indicators of the structure of the complex financial crisis (the depth of each type of financial crisis) and the retrospective empirical evidence of the effectiveness of this instrument's impact on the risks of banking activities relevant to each type of financial crisis. This will allow to concentrate the post-crisis strategy of the bank's activity on minimizing the

most relevant risks depending on the structure of the complex financial crisis, which will minimize the bank's expenses for adjusting strategic priorities in the future.

The correlation and regression analysis of the impact of crisis management tools used by governments and central banks of 26 European countries during 2008-2009 on the efficiency of banks after this financial crisis allowed to formalize the time horizon of influence and impact of bank management tools during the financial crisis on the growth of the efficiency of banks after it and to develop a scientific and methodological approach to substantiating the strategies of crisis management of the banking system. As indicator of efficiency there was used $\Delta FIEIX_n^m$ - increase in the efficiency of banks over the period from year m to year n, calculated annually by the IMF as a complex aggregate index based on the values of net interest margin, interest spread, ratio of non-interest income to total income, ratio of overheads to total assets, return on assets and capital.

In this research, we also improved mechanism for determining the degree of liquidity of a collateral, taking into account the future value of cash flows on a loan and the retrospective changes in the market situation of the close collateral objects. The paper substantiates that in order to ensure effective prevention of future credit risks, banks should, in forming the appropriate reserves, take into account: 1) future value of credit cash flows (since 2017, banks do not take into account this value, and in the exposure under the risk is included only nominal value of the loan at the time of the risk assessment); 2) the degree of liquidity of the collateral for the period of formation or revaluation of provisions (now the liquidity ratio of the collateral is applied on the basis of fixed liquidity rates for different asset groups). Due to this and in order to provide a proactive reserve system in the bank and increase the flexibility of the existing approach to determining the degree of collateral liquidity, we proposed the way to determine the liquidity ratio of the collateral object for the coming year, which takes into account the average price level and trade volumes of the same to collateral subject goods.

The practical significance of the results is that the main provisions of the thesis can be used by the National Bank of Ukraine - with the improvement of the normative base on issues of banking regulation and supervision; banks of Ukraine - in the process of formation and implementation of strategies of their activities in the credit and investment markets.

Proposals for identifying effective strategic bank management tools, depending on the retrospective assessment of the level the effectiveness of their application for risk reduction was introduced into the activity of the branch of JSC "TASKOMBANK" in Sumy (certificate

№ 1256 from 18.09.2017); on determining the type of financial crisis and taking into account them when the bank adopts strategic credit and investment decisions - in the activities of PJSC "Megabank" (certificate № 772/15 from 14.05.2015); on the definition of early diagnosis indicators of the currency crisis - in the activities of the branch of PJSC "Ukrsotsbank" in Sumy (certificate № 3/11-24 from 09.10.2017); regarding the assessment of the level of liquidity of the collateral in the formation of reserves for covering credit risks - in the activities of the Sumy Regional Directorate of PJSC JSC "Ukrghazbank" in Sumy (certificate № 25/246 from 26.10.2017); concerning the definition of the strategic vector for the retail lending development based on the assessment of the population's propensity to save - in the activities of PJSC CB "Globus" in Sumy (certificate № 28-03/12 from 29.09.2017).

The obtained scientific results are used in the educational process of the Sumy State University in such courses as "Anti-crisis bank management", "Research of the money market", "Banking analysis" (certificate on the implementation of 11.09.2017).

Key words: financial crisis, strategy of the bank, strategic management of the bank, credit and investment market, transnational banks, consumer lending, bank reserve policy, anti-crisis regulation.

Publication list

Scientific papers, where main scientific results of the dissertation are published:

1. Boychenko V.M. Uzahal'ennyya zarubizhnoho dosvidu ta vitchyz-nyanoyi praktyky zastosuvannya instrumentariyu antykryzovoho upravlinnya v banku v zalezhnosti vid vydu ryzyku ta fazy kryzy / O.B. Afanas'yeva, V. M. Boychenko / Derzhava, pidpryyemstva ta banky v systemi antykryzovoho upravlinnya : monohrafiya / za zah. red. T. A. Vasyl'yevoyi, O. B. Afanas'yevoyi. – Sumy : Yaroslavna, 2013. S. 386-408 (1,27 druk. ark.). Osobystyy vnesok: (0,65 druk. ark.).

2. Boychenko V.M. Rozvytok mekhanizmiv vyboru instrumentiv antykryzovoyi polityky derzhavy v umovakh rozvytku kompleksnoyi finansovo-ekonomichnoyi kryzy / T.A. Vasyl'yeva, V. M. Boychenko / Problemy i perspektyvy rozvytku finansovoyi systemy Ukrainy : monohrafiya / [I. O. Shkol'nyk, T. A. Vasyl'yeva, S. V. Lyeonov ta in.] / za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. I. O. Shkol'nyk, d-ra ekon. nauk, prof. I. I. Rekunenka. – Sumy : Sums'kyy derzhavnyy universytet, 2017. S. 214-227 (0,62 druk. ark.). Osobystyy vnesok: (0,35 druk. ark.).

3. Boychenko V.M. Rozvytok mekhanizmiv rann'oyi identyfikatsiyi typu finansovo-ekonomichnoyi kryzy / V. M. Boychenko // Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya (Academic Resource Index ResearchBib) / Chernih. nats. tekhnol. un-t. – Chernihiv : Chernih. nats. tekhnol. un-t. 2016. № 4 (8). S. 145-151. (0,3 druk. ark.).

4. Boychenko V.M. Formuvannya suchasnykh finansovo-ekonomichnykh kryz: faktory, umovy ta naslidky / V. M. Boychenko // Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu : nauk. zhurn. / Nats. hirn. un-t, In-t ekon. prom-sti (Index Copernicus, Academic Resource Index ResearchBib, Google Scholar). – Dnipropetrovs'k: [b. v.]. 2016. № 4. S. 63-72. (0,45 druk. ark.).

5. Boychenko V.M. Rol' derzhavnoho rehulyuvannya bankivs'koyi diyal'nosti u zabezpechenni ekonomichnoho zrostannya [Tekst] / S. V. Lyeonov, V. M. Boychenko // Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika (Google Scholar). 2016. № 4. S. 28-34. (0,35 druk. ark.). Osobystyy vnesok: (0,15 druk. ark.).

6. Boychenko V.M. Upravlinnya kredytnym ryzykom pozychal'nykiv / K. M. D'yakonov, V. M. Boychenko // Visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy (Index Copernicus). 2013. № 2. S. 65-69 (0,25 druk. ark.). Osobystyy vnesok: (0,15 druk. ark.).

7. Boychenko V.M. Rozvytok ukrayins'koyi bankivs'koyi systemy v umovakh retsydyvuyuchoyi kryzy / V. M. Boychenko // Visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy (Index Copernicus). 2015. № 2. S. 38-41 (0,18 druk. ark.).

Scientific papers certifying the testing of the materials of the dissertation:

8. Boychenko V.M., Analiz strukturnykh zmin v aktyvakh ta pasyvakh bankivs'koyi systemy Ukrayiny / V. M. Boychenko // Aktual'nye problemy ékonomyky y fynansov: tezysy dokladov Mezhdunarodnoy nauchno-praktycheskoy konferentsyy (Kyev-Sankt-Peterburh-Vena, 29 dekabrya 2014). – Kyev-Sankt-Peterburh-Vena. 2014. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu : <http://www.inter-nauka.com/issues/conf2014/december/38> (0,1 druk. ark.).

9. Boychenko V.M. Analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrayiny / V.M. Boychenko // Ekonomika ta menedzhment: stratehichni imperatyvy, analiz tendentsiy ta perspektyv rozvytku. Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 05 hrudnya 2014 roku. – Kherson: Timeks. 2014. S. 53-55

10. Boychenko V.M. Otsinka imovirnosti vynyknennya bankivs'koyi kryzy v krayinakh tsentral'noyi ta skhidnoyi Yevropy / V.M. Boychenko // Ekonomika, finansy ta upravlinnya: problemy ta suchasni shlyakhy rozvytku: materialy pidsumkovoyi

mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (L'viv, 25-26 hrudnya 2015 roku) / HO «L'vivs'ka ekonomichna fundatsiya». U 3-kh chastynakh. – L'viv: LEF, 2015. CH.3. S. 16-18 (0,1 druk. ark.).

11. Boychenko V.M. Otsinka tisnoty vzayemozv'yazku mizh bankivs'koyu systemoyu ta real'noyu ekonomikoyu: dosvid krayin tsentral'noyi ta skhidnoyi Yevropy / V.M. Boychenko // *Metodychni ta praktychni pidkhody do vdoskonalennya rezul'tatyvnosti polityky ekonomichnoho zrostannya: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Kyyiv, 25-26 hrudnya 2015 r.). – U 3-kh chastynakh. – K.: HO «Kyyivs'kyy ekonomichnyy naukovyy tsestr», 2015. CH.2. S. 108-110 (0,1 druk. ark.).*

Scientific papers, which additionally shows the scientific results of the Thesis

12. Boychenko V.M., Analiz suchasnoho stanu rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrayiny / O. V. Radchenko, V. M. Boychenko // *Visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy (Index Copernicus). 2014. № 2. S. 59-62 (0,2 druk. ark.). Osobystyy vnesok: (0,1 druk. ark.).*

13. Boychenko V. M. Analiz osnovnykh finansovykh pokaznykiv bankivs'koyi systemy Ukrayiny / V. M. Boychenko // *Naukovyy visnyk CHDIEU. Seriya 1, Ekonomika : zbirnyk naukovykh prats' (Index Copernicus, Google Scholar). – Chernihiv: CHNTU. 2014. № 3(23). S. 122-129 (0,3 druk. ark.).*

14. Boychenko V.M. Naukovo-metodychni zasady otsinyuvannya dynamiky konsolidatsiyi v bankivs'kiy systemi Ukrayiny / S. D. Bohma, V. M. Boychenko // *Visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy (Index Copernicus). 2015. № 1. S. 72-81. (0,5 druk. ark.). Osobystyy vnesok: (0,25 druk. ark.).*

15. Boychenko V.M. Otsinyuvannya imovirnosti vynyknennya bankivs'koyi kryzy u krayinakh Tsentral'noyi ta Skhidnoyi Yevropy / V. M. Boychenko // *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya : naukovyy zhurnal (Academic Resource Index ResearchBib) / Chernih. nats. tekhnol. un-t. – Chernihiv : Chernih. nats. tekhnol. un-t. 2015. № 4 (4). S. 354-358. (0,2 druk. ark.).*

16. Boychenko V. Can banking innovations lead to new financial crisis: case of Central and Eastern Europe / Nataliia Dovha, Victoria Boychenko // *Financial Markets, Institutions and Risks (Academic Resource Index ResearchBib, Google Scholar, ROAD, EZB, Scilit, OCLC WorldCat, EconBiz). 2017. Volume 1. Issue 2. P. 80-86 (0,35 druk. ark.). Osobystyy vnesok: (0,25 druk. ark.).*

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ І ВПЛИВ ФІНАНСОВИХ КРИЗ НА КОН'ЮНКТУРУ КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИНКУ ТА СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ	28
1.1 Теоретичні засади зародження та розвитку фінансово-економічних криз	28
1.2 Ретроспективне дослідження причин виникнення, особливостей розвитку та формування наслідків фінансових криз в країнах світу	50
1.3 Особливості розвитку фінансових криз в Україні.....	71
Висновки за розділом 1	89
РОЗДІЛ 2 ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ НА РІЗНИХ СЕГМЕНТАХ КРЕДИТНО- ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИНКУ В ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД	94
2.1. Дослідження трансформацій стратегічних пріоритетів банків України у посткризовому періоді.....	94
2.2. Розвиток транснаціональних банків на різних стадіях протікання фінансової кризи та обґрунтування їх посткризових стратегічних детермінант діяльності на міжнародному ринку	115
2.3 Стратегічні напрямки діяльності українських банків у посткризовий період на ринку споживчого кредитування.....	135
Висновки за розділом 2	150
РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВ НА КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОМУ РИНКУ В ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД	153
3.1 Науково-методичні засади формування інструментарію посткризового стратегічного управління діяльністю банку.....	153
3.2. Вплив держави на стабілізацію банківської системи та активізацію кредитно-інвестиційної діяльності банків у посткризовому періоді.....	174

3.3 Науково-методичні засади формування проактивної резервної політики банку як стратегічного інструменту управління банком у посткризовому періоді	191
Висновки за розділом 3	206
ВИСНОВКИ.....	209
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	212
ДОДАТКИ.....	229
ДОДАТОК А Список публікацій здобувача	230
ДОДАТОК Б Структура експорту та імпорту України у 2008 та 2001 рр.	233
ДОДАТОК В Кореляція між економічними показниками та часткою іноземних банків.....	234
ДОДАТОК Г Дані, для розрахунку показника <i>GAP</i>	235
ДОДАТОК Д Дані для розрахунку чотирикомпонентного показника <i>СТ</i>	236
ДОДАТОК Е Обсяги та види підтримки центральними банками країн Європи банківських систем протягом кризи 2007-2008 рр.	237
ДОДАТОК Ж Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження	239

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Світова фінансова криза 2007-2009 рр. спричинила кардинальний перегляд стратегій діяльності банків у більшості країн. В теперішній час вони формуються вже з урахуванням прийнятої в 2010-2011 рр. III Базельської угоди, спрямованої на підвищення якості управління ризиками в банках (ризик-орієнтований банківський нагляд) та посилення їх фінансової стійкості (додаткові вимоги до капіталу та ліквідності). Наслідком цієї кризи став глобальний перерозподіл фінансових потоків на світовому кредитно-інвестиційному ринку. Так, якщо у 2006 р. серед 10 найбільших банків – ключових інвесторів та кредиторів світу було 3 банки з США, 3 з Японії, 2 з Великобританії та по 1 з Франції та Іспанії, то в 2016 р. по 4 – з Китаю та США, та по 1 з Франції та Японії. Посткризові трансформації відобразилися також і на кон'юктурі локальних кредитно-інвестиційних ринків, що змінило стратегічні пріоритети кредитно-інвестиційної діяльності банків. Так, зокрема, за 2007-2014 рр. частка роздрібного кредитування в структурі кредитного портфеля банків України зменшилася з 37,6% до 20,7%, а за 2015-2017 рр. – до 16,4%, середня тривалість кредитів за 2007-2014 рр. скоротилася з 39 місяців до 29 місяців, а 2015-2017 рр. знову збільшилася до 32 місяців. За 2007-2014 рр. банки скоротили обсяги інвестування у цінні папери вітчизняних підприємств на 22%, наростивши при цьому у 5,5 разів обсяги інвестування в акції зарубіжних компаній, за 2015-2017 рр. інвестиції в акції вітчизняних компаній скоротилися на 75%, а у зарубіжні – на 84%. Все це актуалізує питання пошуку нових механізмів, критеріїв та орієнтирів вибору стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку на різних стадіях економічного циклу.

Фундаментальні засади формування стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку закладені в роботах зарубіжних вчених,

серед яких: Т. Бек (T. Beck), А. Вілмарт (A. Wilmarth Jr.), А. Дамодаран (A. Damodaran), А. Деміргук-Кунт (A. Demirgüç-Kunt), Р. ДеЯнг (R. DeYoung), С. Клесенс (S. Claessens), Р. Лівайн (R. Levine), Д. Орі (D. Awrey), П. Роуз (P. Rose) та ін. Значний внесок у дослідження даної проблематики внесли і вітчизняні вчені, зокрема О.С. Безродна, Т.А. Васильєва, Б.В. Губський, О.В. Дзюблюк, І.Б. Івасів, О.М. Колодізєв, І.М.Кобушко, А.Я.Кузнєцова, С.В. Леонов, Т.В.Майорова, А.М. Мороз, А.А.Пересада, О.В. Савченко та ін.

Незважаючи на підвищений науковий інтерес до формування стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку та значну кількість наукових розробок у даному напрямку, відсутній комплексний підхід до її вирішення. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання, пов'язані з впливом комбінацій різних типів фінансових криз на кон'юнктуру кредитно-інвестиційного ринку та глобальні стратегічні вектори діяльності банків на ньому, обґрунтуванням посткризових змін стратегічних детермінант діяльності різних типів банків на різних сегментах кредитно-інвестиційного ринку, формуванням ефективного портфелю інструментів посткризового стратегічного управління діяльністю банку тощо. Таким чином, відсутність цілісного уявлення про вплив фінансових криз на зміну пріоритетів при формуванні стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку обумовили актуальність дослідження, його мету, завдання та зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота узгоджується з напрямками наукових досліджень Сумського державного університету. Зокрема, до звіту за темою “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (№д/р 0102U006965) увійшли пропозиції щодо вибору інструментів формування СДБ залежно від типу ФК; за темою “Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів” (№д/р 0109U006782) – щодо впливу методів антикризового державного регулювання на вибір стратегій діяльності

банків після фінансової кризи; за темою “Розвиток механізму функціонування банківської системи України під впливом іноземного капіталу” (№д/р 0107U012112) – щодо формування стратегічних векторів діяльності транснаціональних банків на ринку асоційованих та міжнародних інвестицій.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток науково-методичних підходів до формування та реалізації стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку у період відновлення економіки після фінансової кризи.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- дослідити особливості формування та поширення у країнах світу різних типів фінансової кризи, визначити індикатор наявності та глибини кожного з них;
- визначити основні напрямки впливу комбінацій фінансових криз різних типів на кон’юнктуру кредитно-інвестиційного ринку та кредитно-інвестиційну діяльність банків;
- виділити глобальні стратегічні вектори діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку, які сформувалися у відповідь на фінансові кризи та посткризові дії регуляторів;
- дослідити зміни стратегічних кредитно-інвестиційних пріоритетів банків України після світової фінансової кризи 2007-2008 рр.;
- розвинути методичний інструментарій обґрунтування стратегічних детермінант діяльності транснаціональних банків на ринку прямих інвестицій (як сегменті кредитно-інвестиційного ринку) в посткризовий період;
- розробити критерій доцільності реалізації банком стратегії збільшення частки на ринку споживчого кредитування (як сегменті кредитно-інвестиційного ринку);

- розробити методичні засади вибору інструментів посткризового стратегічного управління діяльністю банку;
- розвинути методичні засади оцінювання тривалості часового горизонту та сили впливу інструментів регулювання банків, що застосовувалися під час фінансової кризи, на ефективність їх діяльності після фінансової кризи;
- удосконалити підхід до формування проактивної резервної політики банку з урахуванням змін кон'юнктури кредитно-інвестиційного ринку.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі кредитно-інвестиційної діяльності банків у посткризовий період.

Предметом дослідження є методичне забезпечення та практичний інструментарій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дисертаційної роботи становлять фундаментальні положення економічної теорії, теорії фінансів, кредиту та банківської справи, стратегічного та антикризового менеджменту, управління ефективністю та фінансовою стійкістю банку.

У процесі дослідження дисертантом використано наступні методи наукового дослідження: аналіз, синтез, логічне узагальнення та наукова абстракція – при дослідженні типів фінансових криз; порівняльний аналіз, метод групувань – при узагальненні світового та вітчизняного досвіду стратегічної діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку під час та після фінансової кризи; структурний балансовий аналіз – при обґрунтуванні стратегічних векторів розвитку транснаціональних банків на кредитно-інвестиційному ринку; кореляційно-регресійний аналіз – при обґрунтуванні доцільності розширення банками споживчого кредитування та експансії транснаціональних банків на кредитно-інвестиційному ринку інших країн, формалізації часового горизонту дії та сили впливу інструментів управління діяльністю банків на приріст її ефективності; диференціальний аналіз – при

визначенні ефективності інструментів стратегічного управління банком та розрахунку ступеня ліквідності предмету застави; факторний аналіз, статистичне спостереження – при дослідженні впливу державного антикризового регулювання на посткризову ефективність банків.

Інформаційно-фактологічною базою дисертації є: закони України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти та статистичні дані Національного банку України, офіційні дані Державної служби статистики України, аналітичні матеріали Асоціації українських банків, Незалежної асоціації банків України, світових та вітчизняних рейтингових агенцій, Європейського центрального банку, Європейської комісії, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Банку міжнародних розрахунків; офіційні матеріали центральних банків різних країн світу, транснаціональних та місцевих банків, міжнародних фінансово-кредитних інституцій; наукові праці з питань стратегічної діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні існуючих та обґрунтуванні ряду нових науково-методичних підходів та практичних механізмів формування та реалізації стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку з урахуванням наслідків фінансової кризи.

Найбільш вагомими науковими результатами дослідження є такі:

вперше:

- розроблено методичні засади формування посткризових кредитно-інвестиційних стратегій діяльності банків, який передбачає вибір інструменту стратегічного управління діяльністю банку за критерієм мінімізації сумарного розриву між бінарними індикаторами структури комплексної фінансової кризи (глибини кожного типу фінансової кризи) та емпірично підтвердженої в ретроспективі ефективності впливу цього інстру-менту на релевантні для кожного типу фінансової кризи ризики банківської діяльності;

удосконалено:

- методичний інструментарій формування стратегій діяльності банків на ринку споживчого кредитування, який відрізняється від існуючого виявленням за допомогою кореляційно-регресійного аналізу релевантних факторів впливу на обсяг та динаміку розвитку даного сегменту кредитно-інвестиційного ринку, розробкою механізму розрахунку показника «рівень покриття майбутніх кредитних витрат» як критерію доцільності реалізації стратегії збільшення частки банку на цьому сегменті кредитно-інвестиційного ринку;
- методичні засади виявлення посткризових детермінант стратегій діяльності банків на ринку прямих інвестицій, що, на відміну від існуючих, здійснено шляхом кореляційно-регресійного аналізу залежності приросту зовнішніх активів транснаціональних банків країн Європи від індикаторів доходності та фінансової стійкості банківських систем країн розміщення дочірніх банків, ефективності трансмісійного механізму монетарної політики в цих країнах, структури комплексної фінансової кризи та швидкості посткризового відновлення країни, легкості ведення бізнесу;
- науково-методичний підхід до формування проактивної резервної політики банку, що на відміну від існуючих, здійснено шляхом розробки механізму визначення ступеня ліквідності предмету застави при формуванні резервів під покриття ризиків за кредитними операціями з урахуванням майбутньої вартості грошових потоків за кредитом та ретроспективних змін кон'юнктури ринку предмету застави;

набули подальшого розвитку:

- науково-методичний підхід до обґрунтування стратегій антикризового регулювання банківської системи, що, на відміну від існуючих підходів, здійснено за результатами кореляційно-регресійного аналізу на емпіричних даних країн Європи, який дозволив формалізувати часовий горизонт дії та силу впливу інструментів управління діяльністю банків

під час фінансової кризи на приріст ефективності діяльності банків після фінансової кризи;

- теоретичні засади обґрунтування залежності стратегій діяльності банків від зміни кон'юнктури кредитно-інвестиційного ринку в посткризовий період, що, на відміну від існуючих, здійснено шляхом визначення на основі емпіричного аналізу сили та напрямків впливу комбінацій фінансових криз різних типів на параметри кредитно-інвестиційної діяльності банків, що дозволило описати причинно-наслідкові зв'язки між фінансовими кризами різних типів, антикризовими діями регуляторів та трансформацією глобальних векторів стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що обґрунтовані в роботі теоретичні положення доведені до рівня методичних рекомендацій, які можуть бути використані Національним банком України – при удосконаленні нормативної бази з питань банківського регулювання та нагляду; банками України – в процесі формування та реалізації стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку.

Пропозиції щодо визначення ефективних інструментів стратегічного управління банком в залежності від ретроспективної оцінки рівня результативності їх застосування для зменшення ризиків впроваджено в діяльність відділення АТ «ТАСКОМБАНК» в м. Суми (довідка від 18.09.2017 № 1256); щодо визначення типу ФК та врахування їх при прийнятті банком стратегічних кредитно-інвестиційних рішень – у діяльність ПАТ «Мегабанк» (довідка від 14.05.2017 № 772/15); щодо визначення індикаторів ранньої діагностики валютної кризи – у діяльність відділення ПАТ «Укрсоцбанк» у м. Суми (до-відка від 09.10.2017 № 3/11-24); щодо оцінювання рівня ліквідності предмету застави при формуванні резервів під покриття ризиків за кредитними операціями – в діяльність Сумської обласної дирекції ПАТ АБ «Укргазбанк» у м. Суми (довідка від 26.10.2017 № 25/246); щодо визначення стратегічного вектору розвитку роздрібного кредитування на

основі оцінки схильності населення до заощаджень – у діяльність ПАТ КБ «Глобус» у м. Суми (довідка від 29.09.2017 № 28-03/12).

Одержані дисертантом наукові результати використовуються у навчальному процесі Сумського державного університету при викладанні дисциплін: «Антикризове управління банком», «Дослідження грошово-кредитного ринку», «Аналіз банківської діяльності» (акт від 11.09.2017).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, висновки, рекомендації і розробки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно і відображені в опублікованих працях. Результати, опубліковані дисертантом у співавторстві, використані у дисертаційній роботі лише в межах його особистого внеску.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися, обговорювалися й отримали схвальну оцінку на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: “Актуальные проблемы экономики и финансов” (Київ-Санкт-Петербург-Відень, 29 грудня 2014 р.); “Економіка та менеджмент: стратегічні імперативи, аналіз тенденцій та перспектив розвитку ” (м. Херсон, 2014 р.); “ Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку” (м. Львів, 2015 р.); “ Методичні та практичні підходи до вдосконалення результативності політики економічного зростання” (м. Київ, 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження опубліковано у 16 наукових працях загальним обсягом 5,37 друк. арк., з яких особисто автору належить 3,73 друк. арк., у тому числі: 9 статей у наукових фахових виданнях України (з них 7 – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз), 1 стаття – у науковому виданні англійською мовою; підрозділи у 2-х колективних монографіях; 4 публікації у збірниках тез доповідей конференцій.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 245 сторінок, в тому числі: основного тексту 193 сторінки, 29 таблиць, 45 рисунків, 7 додатків, список використаних джерел із 177 найменувань.

РОЗДІЛ I ВПЛИВ ФІНАНСОВИХ КРИЗ НА КОН'ЮНКТУРУ КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИНКУ ТА СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

1.1 Теоретичні засади зародження та розвитку фінансово-економічних криз

Остання світова фінансова криза (2007-2009 рр.) продемонструвала усьому світу те, як багато видів та проявів кризи може бути. В тій чи іншій формі від різних проявів кризи постраждали як великі так і малі країни незалежно від рівня їх добробуту. В зарубіжних наукових працях (наприклад [142, 145, 146, 159]) доводиться, що фінансові кризи створюють як загрози, так і можливості в рівній мірі. При цьому кризи можуть мати як внутрішнє так і зовнішнє походження, та зароджуватися в різних секторах національної економіки. Масштаби криз також можуть бути різними і за часом їх протікання, і за масштабами збитків, які вони завдають економічному розвитку країн. Ще однією властивістю фінансових криз є їх здатність швидко поширюватися через кордон на інші країни, при цьому швидкість такого поширення є прямо пропорційна тісноті фінансових взаємозв'язків між країнами [157, 160, 172]. Фінансові кризи вимагають від урядів та приватного сектору прийняття швидких антикризових кроків, частіше за все це заходи по стабілізації фінансового сектору та державних фінансів, а також координації таких дій із країнами-сусідами. Широкомасштабні наслідки останньої світової фінансової кризи (які в окремих країнах відчуються і до цього часу) засвідчили необхідність перегляду та уточнення розуміння поняття фінансової кризи та класифікації її проявів.

Фінансова криза часто асоціюється з одним або кількома явищами, наприклад такими як: суттєве зниження обсягів кредитування, різкі коливання цін на активи, порушення в сфері фінансового посередництва,

проблеми із зовнішнім фінансуванням різних суб'єктів економіки; проблеми платіжного балансу, масштабна державна підтримка (створення та активізація діяльності фондів підтримки, стабілізації, рекапіталізації і т.п.) тощо [174]. Таким чином, фінансові кризи, це, як правило, багатомірні явища, які досить важко охарактеризувати за допомогою одного індикатора.

Протягом останніх років у світі було розроблено багато теорій щодо причин виникнення криз. При цьому, концентруючи увагу на основних фундаментальних макроекономічних диспропорціях, автори даних теорій часто так і не доходять до конкретних причин виникнення фінансових криз. Часто фінансові кризи виникають через ірраціональні фактори, серед яких «втеча» банків, перегрів фінансових ринків, обвал ринків активів, кредитний голод та інші симптоми нездорової економіки. Довгий час, причиною руху фінансових ринків у науковій літературі вважалася так звана «тваринна поведінка» (прагнення до виживання в жорстких умовах, тваринна конкуренція), такої думки зокрема притримувалися Г. Мінські, К. Кіндлбергер [175].

Багато теорій, що досліджують джерела фінансових криз визнали важливість бумів на ринках активів і кредитування. Тим не менш, вони так і не змогли прояснити, чому продовжують виникати бульбашки на ринках активів та грошей, які дестабілізують економіку та врешті решт ведуть до обвалів та «грошового голоду». Недосконалість сучасних наукових теорій щодо причин та особливостей протікання різних етапів економічного циклу виявляється також і у тому, що до цього часу ні учасники фінансового ринку, ні політики так і не змогли напрацювати механізми прогнозування ризиків та стримування розширення кредитування та зростання цін на активи.

У численних емпіричних дослідженнях детально розглянуто різні фази фінансових криз – від невеликих фінансових диспропорцій, які виступали каталізаторами більших, до великих національних, регіональних та навіть глобальних криз. В ході даних досліджень також доведено, що

через наслідки фінансової кризи ціни на активи та нарощування кредитування можуть перебувати під тиском протягом тривалого часу, що має довгострокові негативні наслідки для реальної економіки [169].

Швидке нарощування кредитування є одним з симптомів, що свідчать про зародження фінансової кризи. Збільшення кредитного плеча та зростання загального рівня кредитного ризику через нарощування кредитування разом зі зростанням цін на активи часто передують розгортанню фінансової кризи (втім, це частіше за все виявляється тільки постфактум). Як давні так і нещодавня фінансова криза розпочиналися із значного зростання темпів приросту виданих кредитів, в т.ч. зовнішніх, після чого наступав обвал кредитування одночасно з коригуванням цін на ринках активів. У багатьох відносинах, особливості протікання фінансової кризи в Австралії у 1880-1890-х рр. повторювалися у даній країні і під час наступних криз в даній країні. Аналогічно, особливості розвитку економіки до та під час кризи в Східній Азії у 1990-х рр. нагадували попередню кризу в скандинавських країнах, де банківські системи після нарощування обсягів кредитування та інвестицій в нерухомість зазнали значних збитків. Остання фінансова криза має багато чого спільного також з кризою у США у 1920-1930-х рр. [159].

Кредитні буми можуть бути викликані цілим рядом факторів, у тому числі потрясіннями і структурними змінами на ринках. Потрясіння, які можуть призвести до кредитних бумів включають в себе:

- 1) зміни в продуктивності праці;
- 2) зміни в потоках капіталу;
- 3) кардинальні зміни у проведенні економічної політики [151].

Деякі кредитні буми, як правило, пов'язані з позитивним впливом підвищення продуктивності виробництва. Вони зазвичай починаються під час або після періоду помірною економічного зростання. В наукових дослідженнях [149] виявлено, що темпи зростання ВВП позитивно пов'язані з імовірністю кредитного буму. Так, зокрема, протягом трьох років, що

передують кредитному буму, в середньому темпи зростання реального ВВП сягають 5,1%, тоді як у спокійні роки 3-річна ковзна середня для темпів зростання ВВП становить 3,4%.

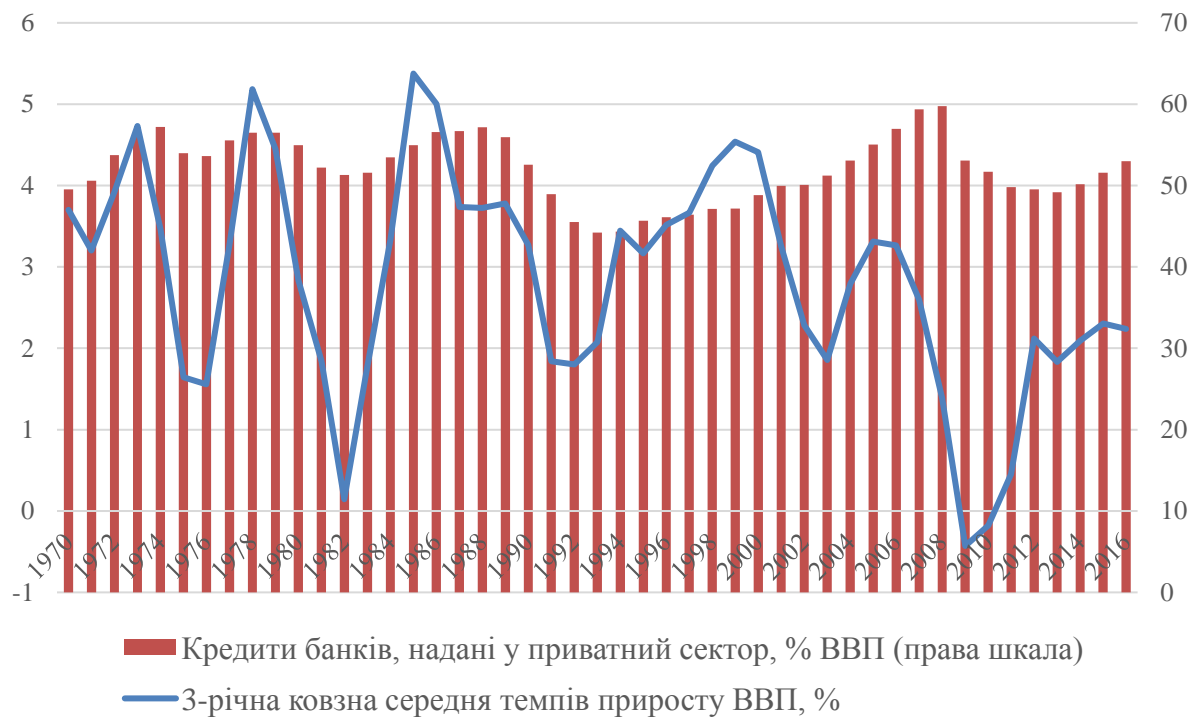

Рисунок 1.1 – Порівняльна динаміка темпів зростання ВВП та обсягу кредитування реального сектору економіки на прикладя США (побудовано за даними [154, 177]).

Різне збільшення міжнародних фінансових потоків також може підвищувати імовірність кредитних бумів. Більшість національних фінансових ринків знаходяться під впливом екстерналій, особливо сьогодні. Це полегшує розповсюдження кредитних бульбашок через кордони. Зміни в потоках міжнародного капіталу можуть підвищити волатильність внутрішніх фінансових потоків на фінансових ринках, в цьому разі приплив іноземного капіталу на місцеві фінансові ринки збільшить ресурсні можливості банків та призведе до послаблення кредитних обмежень для корпорацій і домогосподарств [136, 144]. Протягом попередніх криз в багатьох країнах простежувався позитивний зв'язок між швидким нарощуванням кредитування та великим притоком міжнародного капіталу

в банківські системи. Це досить добре простежується в Україні у докризовий період (рис. 1.2).

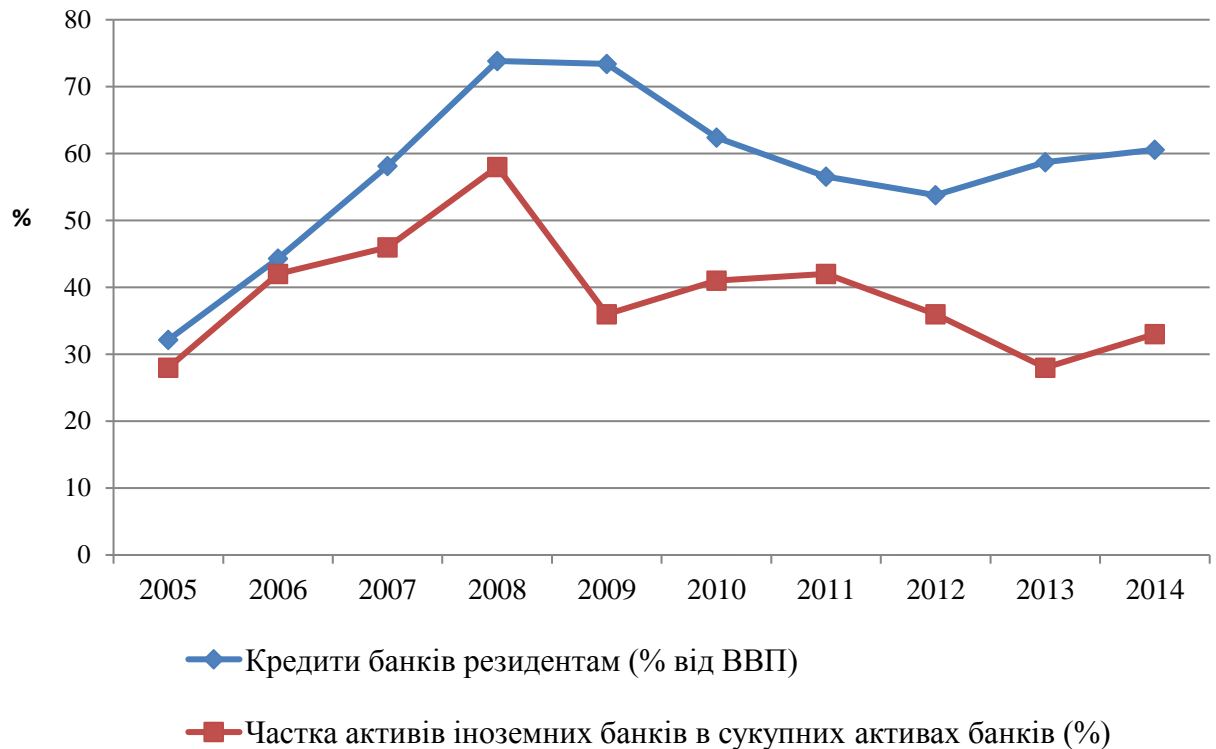

Рисунок 1.2 – Динаміка частки активів іноземних банків та обсягу кредитування в Україні (побудовано за даними [154, 177])

Як видно з рис. 1.2 різке нарощування частки іноземних банків супроводжувалося кредитним бумом в Україні у 2005-2007 рр., зокрема при зростанні частки іноземних банків в 1,5 рази обсяги кредитування зросли майже в 2 рази.

Грошово-кредитна політика, особливо протягом тривалого періоду часу, як правило пов'язує підвищену кредитну активність з прийняттям надмірного ризику. Механізм зв'язку полягає в наступному: зміна процентних ставок впливає на ціни активів і власного капіталу позичальників, у той же час впливаючи й на умови кредитування. Аналітичні моделі, які в тому числі й враховують вплив регуляторних інституцій і процентних ставок (наприклад модель Дж. Стігліца),

підтверджують наявність більшої схильності до ризику під час зниження процентних ставок, і навпаки – при зростанні процентних ставок банки будуть більше приділяти уваги якості кредитного портфеля, за умови доступу до зовнішніх джерел фінансування. На практиці зниження стандартів кредитування при зниженні ключових процентних ставок підтверджено на прикладі Іспанії у 2000-2007 рр. [168], та США у 2001-2004 рр. [149, 164]. При цьому в США зниження процентних ставок спричинило швидке зростання цін на житло та збільшення кредитного важеля, що в подальшому і спричинило появу бульбашок на американському фондовому ринку.

Структурні фактори що здатні викликати кредитні буми, включають фінансову лібералізацію та інновації. Фінансова лібералізація, особливо коли вона здійснюється невірними методами та у невірний час та фінансові інновації можуть викликати різке зростання кредитної активності і призвести до надмірного збільшення левериджу позичальників і кредиторів шляхом сприяння зростанню схильності до ризику. Дійсно, як було встановлено рядом вчених [141, 144], фінансова лібералізація, часто передують кризам. Так, зокрема, принаймні третина кредитних бумів та банківських криз слідували після фінансової лібералізації [167], особливо в Центральній та Східній Європі [140, 174].

Механізми ініціації кредитних бумів ґрунтуються на інституційних диспропорціях, а також негативних наслідках конкуренції. З одного боку, здається, що регулювання, нагляд і ринкова дисципліна є занадто повільними, щоб вчасно відслідкувати посилення конкуренції та впровадження фінансових інновацій. З іншого боку, зазвичай кредитному буму передують послаблення стандартів кредитування. Посилення конкуренції на ринку фінансових послуг забезпечуючи в цілому підвищення ефективності і стабільності в довгостроковій перспективі, може сприяти фінансовій нестабільності протягом коротших періодів [151].

Різкі зміни на ринках активів і кредитів під час фінансових криз суттєво відрізняються від тих, які спостерігаються під час нормального циклу ділової активності. Сплески кредитної активності на кредитних ринках і ринках активів є коротшими, сильнішими і швидшими [167].

Серед головних причин глобальної фінансової кризи, яка відбулася у 2007-2009 рр., головне місце належить різкому ціновому зростанню (буму) на іпотечному ринку та активізації банківського кредитування (як через традиційні механізми, так і через використання сумнівних фондів механізмів та схем). Аналіз наслідків світової фінансової кризи у країнах світу [174] свідчить, що найбільші проблеми (не тільки з банківськими системами, а й з загальним зниженням виробництва та ефективності діяльності економіки) мали ті країни, де спостерігалось подвійне різке зростання – і на ринку нерухомості, і на ринку банківського кредитування (до цієї групи країн відноситься і Україна, рис. 1.3).

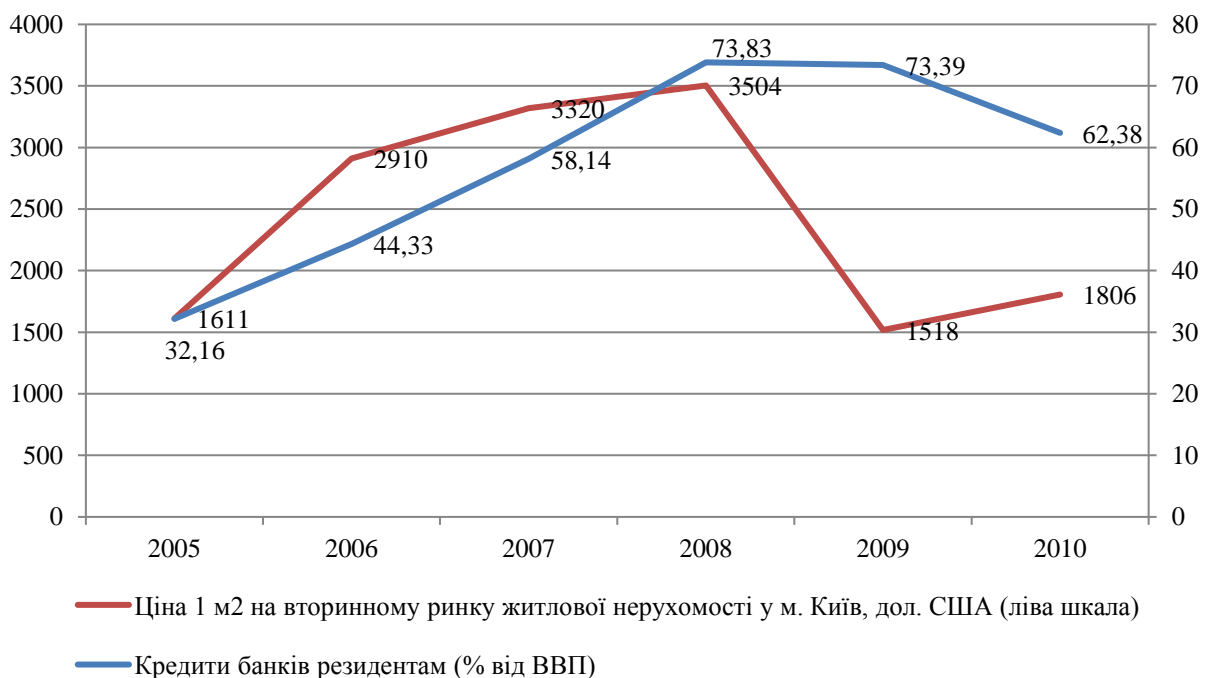

Рисунок 1.3 – Динаміка цін на нерухомість та обсягу виданих кредитів в Україні в 2005-2010 рр. (побудовано за даними [3, 177])

В тих же країнах, де зростання банківського кредитування не супроводжувало ріст цін на ринку нерухомості як правило не спорстерігалось значних кризових явищ у їх банківських системах.

Вищенаведене обумовлює необхідність більш детального аналізу та вивчення різних типів фінансових криз, їх причин та наслідків, які вони викликають.

Загалом у науковій літературі наведено досить багато наукових теоретичних та практичних підходів до класифікації та систематизації фінансових криз. Загальноприйнятої класифікації фінансових криз на сьогодні не існує. Втім, аналіз існуючих підходів до класифікації фінансових криз дозволяє стверджувати, що переважна їх більшість містить [61, 151, 157, 175, 177]:

- кризи, для яких класифікаційними ознаками є кількісні параметри (наприклад для валютної кризи це може бути волатильність обмінного курсу місцевої валюти, для кризи платіжного балансу відтік іноземних інвестицій або негативне сальдо торгового балансу тощо);

- кризи, для яких класифікаційними ознаками є якісні параметри (до таких як правило відносять за ознакою якості кредитного портфелю – банківські кризи, за ознакою якості обслуговування зовнішнього та внутрішнього державного та корпоративного боргу – боргові кризи).

У той час як фінансові кризи можуть приймати різні види і форми, в науковій літературі узгоджені підходи до визначення причин основних з них.

Кризи платіжного балансу (в зарубіжній науковій літературі часто використовується термін «sudden stop crisis» – «криза раптової зупинки», або «capital account crisis» – «криза рахунку операцій з капіталом») частіше за все виникають внаслідок суттєвого та несподіваного зниження притоку іноземного капіталу (прямих іноземних інвестицій), або початок його відтоку. Як правило ці процеси супроводжуються різким збільшенням

процентного спреда або чистої процентної маржі, внаслідок зростання ризиків всередині країни.

Так, наприклад, валютній кризі як правило передують спекулятивна атака на місцеву валюту, яка частіше за все закінчується суттєвою девальвацією. Уряди при даних кризах витрачають велику кількість міжнародних валютних резервів своїх країн для стримування обвалу валютного курсу або починають різко підвищувати процентні ставки, чи вводити протекціоністську політику щодо транскордонного руху капіталу.

В першому і в другому випадку головними індикаторами виступають показники, які можна виміряти кількісно, а тому зазначені кризи відносяться до першої групи.

Інша група криз, пов'язана з несприятливою динамікою державних або корпоративних зобов'язань або потрясіннями в банківській системі. Криза зовнішнього боргу має місце, коли країна не може (або не хоче) здійснювати в повному обсязі обслуговування зовнішнього боргу. Така криза може прийняти форму державної або приватної (або обох) боргової кризи. Внутрішня криза державного боргу відбувається, коли країна (уряд) не виконує свої внутрішні фінансові зобов'язання у встановлені терміни, при цьому або визнаючи дефолт, або розкручуючи інфляцію або в інший спосіб зменшуючи купівельну спроможність власної валюти.

При системній банківській кризі, реальній чи потенційній, банкрутства та вихід банків з ринку банківських послуг можуть спонукати банки призупинити конвертованість своїх зобов'язань або змусити уряд чи центральний банк втрутитися, щоб запобігти цьому, що буде виражатися в широкомасштабних заходах з підтримки ліквідності і підвищення достатності капіталу. Такі змінні досить важко виміряти кількісно, тому, як правило, вони оцінюються за методологіями якісної оцінки.

Звісно можуть існувати й інші класифікації криз, втім, слід зауважити, що на практиці досить багато криз співпадають у місці і часі і їх досить

важко відокремити одна від одної, тим більше з розмежуванням кризоутворюючих факторів.

На рис. 1.4 наведено статистичні дані щодо загальної кількості різних видів криз та випадків їх спів падіння.

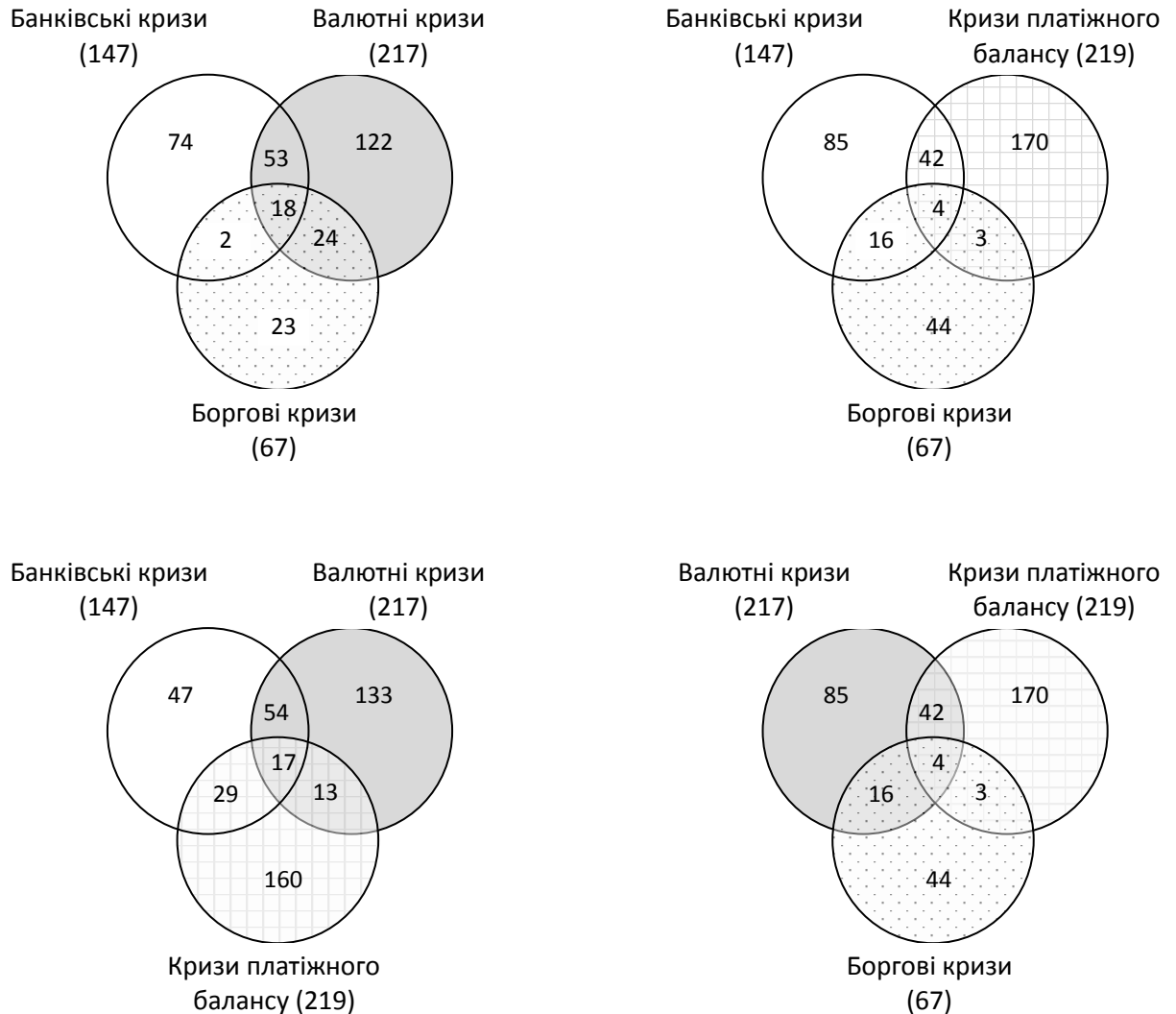

Рисунок 1.4 – Співпадання фінансових криз у світі (складено за даними 181 країни протягом 1970-2007 рр. [145, 174])

Підсумовуючи вищезазначене, можна визначити, що у підсумку, фінансова криза передбачає:

– охоплення ринків капіталу, кредиту та інших сегментів фінансового сектору, міжнародних фінансів, суверенних, місцевих фінансів та фінансів корпоративного сектору;

- середньо та довгостроковий негативний вплив на розвиток національної економіки країни в цілому та добробуту населення зокрема;
- наявність джерел, та конкретних проявів, які визначають тип фінансової кризи та стадію її розвитку.

Надзвичайно важливим фактором є своєчасна ідентифікація кризоутворюючих факторів, оскільки це дозволяє коректно визначити фінансові диспропорції та запровадити ефективні антикризові механізми. Банківські кризи на сьогодні стали традиційним явищем у ринкових економіках, оскільки без них розвиток економіки може відбуватися лише екстенсивним шляхом. При дестабілізації ринкової економіки, особливо такої, що розвивається, проблеми у банківському секторі призводять до підвищення волатильності курсу національної валюти, проблем з виконанням власних функцій платіжною системою та призводять до зростання політичної боротьби. У табл. 1.1 наведено найбільш поширені підходи до формалізації банківських криз у світовій та вітчизняній науковій літературі.

Таблиця 1.1 – Підходи до класифікації та систематизації банківських криз (складено на основі [5, 38, 61, 87, 145. 174])

Класифікаційна ознака	Тип банківської кризи	Характеристика кризи
Характер розвитку	Циклічна	Головна причина – економічний спад викликаний певною стадією економічного циклу країни. Глибина такої кризи залежить від рівня розвитку ринкової економіки.
	Оригінальна	Головна причина – накопичення структурних проблем в банківській системі або непрогнозований вплив екстерналій на банківську або фінансову систему, що спричинило суттєве погіршення стану ліквідності банків.
Масштаби охоплення економіки	Системна	Охоплює всю систему банків, супроводжується їх масовим банкрутством та має негативний системний вплив на всю фінансово-кредитну систему. Спричиняє нарощування темпів інфляції, запровадження політики «дорогих грошей» і збільшення дефіциту бюджету на різних рівнях державного управління.

Продовження таблиці 1.1

Класифікаційна ознака	Тип банківської кризи	Характеристика кризи
	Фрагментарна	Може спостерігатися в окремих сегментах ринку банківських послуг (міжбанківські відносини, іпотечне, інвестиційне кредитування, споживче кредитування, ринок цінних паперів, депозитів тощо) або стосуватися лише певної невеликої частини банків.
Ступінь прогнозованості та прояву	Латентна	Характеризується погіршеннями значення показників достатності капіталу, рентабельності діяльності окремих банків тощо. Накопичення зазначених проблем до певного критичного рівня може призвести до переходу від латентної кризи до явної.
	Явна	Неприховане невиконання банками власних зобов'язань, дефолти, проблеми по розрахунках з клієнтами, відтік з банків депозитних ресурсів, різке скорочення обсягів виданих банківських кредитів, поява та збільшення фінансових збитків, банківські банкрутства
Територія розповсюдження	Локальна	Спостерігаються переважно внутрішні диспропорції викликані місцевими деструктивними чинниками
	Регіональна	Спостерігається у групі країн зі схожими передумовами економічного розвитку та аналогічними кризоутворюючими чинниками
	Світова (глобальна)	Спостерігається одночасно або з невеликим часовим лагом у переважній більшості фінансово та економічно взаємопов'язаних країн світу, швидко поширюється на інші країни та сектори та отримує глобальний характер
Економічні наслідки	Макро-економічна	Призводить до спаду виробництва у всій економіці, високих темпів інфляції та демонетизації економіки у посткризовому періоді (частіше за все є системною)
	Мікро-економічна	Спричиняє банкрутство невеликої кількості банків, що не призводить до системної кризи, оскільки часто банки можуть бути врятовані за рахунок фінансових вливань центрального банку або уряду.

Для напрацювання єдиного підходу до визначення термінів «банківська криза» та «фінансова криза» на нашу думку доцільним є детальний розгляд таких термінів як «криза банківської системи» та «криза банку». Оскільки від цього залежить системний або не системний характер кризи покладений в базу досліджуваного поняття та який рівень системи розглядається.

Банк є найважливішою складовою банківської системи. Низька ефективність його діяльності може спричинити проблеми в інших банків. З

огляду на це, накопичення певної критичної кількості криз банків може призвести до кризи банківської системи, що обумовлює потребу втручання держави для антикризового регулювання. Також слід зазначити, що не дивлячись на взаємоспорідненість банку і банківської системи способи та механізми регулювання та відповіді на економічні процеси під час та після кризи відрізняються для зазначених об'єктів. Окрім цього, діагностичні індикатори для визначення факту наявності та виду кризи як в банку та і в банківській системі частіше за все мають різні критичні значення за однакових умов [137, 138, 153]. Банки, центральний банк та інші кредитні та спеціалізовані фінансові організації постійно співпрацюють між собою утворюючи злагоджену та взаємопов'язану систему (слід зазначити, що відповідно до українського законодавства небанківські фінансово-кредитні установи не входять до складу банківської системи).

Якщо ж говорити про фінансову кризу, то, на відміну від банківської – це система подій, обумовлених складним взаємозв'язком між багатьма факторами, яка характеризується перехресними зв'язками з іншими кризами, не обов'язково грошово-кредитного чи фінансового характеру [61]. З огляду на це, існує досить багато наукових підходів до трактування даного явища.

У відповідності до монетаристської школи, фінансові кризи розвиваються внаслідок демстабілізації банківської системи, розбалансування її інфраструктури. Головним родоначальником такого підходу до трактування сутності фінансової кризи є А. Шварц. Більш ґрунтовно причини фінансових криз розглянуті у працях як її послідовників (А. Барнс, М. Фрідман) так і вченими з інших наукових напрямків (Ч. Кіндлебергер, Х. Мінські). Так, зокрема, Ч. Кіндлебергер пов'язував фінансові кризи з економічними циклами. У відповідності до його висновків, національна фінансова система зазнає впливу зовнішніх релевантних чинників, таких наприклад як військові дії, винайдення нових технологій та інновацій, несподівані зміни економічної політики уряду та

інші фактори, які можуть спричинити фінансову кризу [145]. У більш ранніх наукових дослідженнях, зв'язок між фінансовими кризами та кризами реальної економіки був досліджений М. Туган-Барановським [61]. На його думку фінансові кризи були причиною криз загальноекономічного масштабу. Досить поширеною серед економістів є думка, що причиною фінансових криз є порушення рівноваги між реальним виробництвом та монетарною системою країни. Передбачається, що якісні зміни в економіці призводять до зміни пропорцій між окремими елементами економічної системи, що в свою чергу гальмує усталений розвиток економіки та призводить в результаті до виникнення фінансової кризи через руйнацію фінансової системи окремої країни або цілої групи країн.

Говорячи про кризо утворюючі фактори, то слід зауважити, що в науковій літературі [61, 145, 157, 159] їх прийнято поділяти на наступні групи:

- 1) макроекономічні;
- 2) монетарні;
- 3) валютні;
- 4) фінансові;
- 5) глобалізаційні;
- 6) форс-мажорні;
- 7) специфічні (характерні для країн, що розвиваються);
- 8) психологічні;
- 9) управлінські.

Окрім цього, доцільно також структуризувати кризоутворюючі фактори, в залежності від того, чи належать вони до реальної економіки чи до фінансово-грошової сфери. На сьогодні науковці формалізували та дослідили головні причини фінансових світових криз та їх результати, напрацювали концептуальні напрямки антикризової політики країни. Абсолютна більшість наукових праць спорідненої тематики присвячена аналізу впливу фінансових криз на національну економіку. З іншого боку,

досить мало напрацьовань в сфері розвитку теорії фінансових криз, існують суттєві розбіжності в трактуванні ключових термінів, що стосуються фінансових криз.

Структура сучасної будь-якої, але в першу чергу розвинутої економіки є досить складною. Втім, зважаючи на характер взаємовідносин між суб'єктами економіки можна виділити дві найважливіші складові сучасної економіки – фізична (або реальна) економіка (в системі національних рахунків це сектор нефінансових корпорацій) та грошово-кредитна система, основою якої є сектор фінансових корпорацій за системою національних рахунків.

Реальна економіка створює вартість шляхом виробництва товарів та послуг та обумовлює існування грошово-кредитної системи. Без грошово-кредитної системи неможливе існування жодної сучасної економіки, оскільки саме вона забезпечує вартісне вираження процесів реального виробництва, інвестиції, споживання та заощадження. Також вона забезпечує управління господарським процесом на основі прийняття раціональних рішень, які базуються на економічній ефективності діяльності.

Складові грошово-кредитної системи відображені на рис. 1.5.

Якщо узагальнити світову практику формування грошово-кредитних систем, то традиційно вони включають: центральний банк, приватні банки, небанківські фінансові посередники, державні фінанси, валютні і фондові біржі, інвестиційні посередники. Грошово-кредитна система функціонально призначена для задоволення потреб реальної економіки у фінансових ресурсах, та є відносно незалежною зі своїми власними законами розвитку. Якщо грошово-кредитна система та її елементи задовольняють потреби реальної економіки, це, відповідно, стимулює економічне зростання.

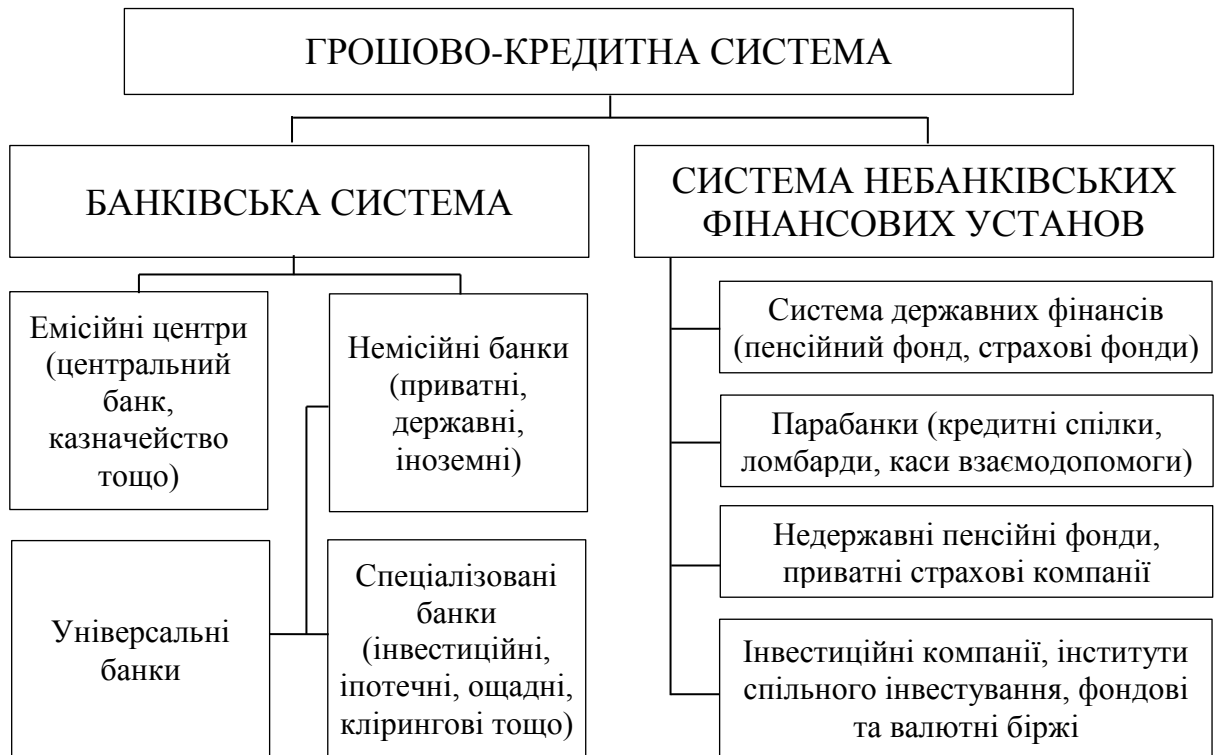

Рисунок 1.5 – Узагальнена структура грошово-кредитної системи сучасних економік (складено на основі [80, 111, 113, 144])

І навпаки, якщо потреби не задоволені, з'являються негативні прояви в обох системах, які в наступному трансформуються у фінансові кризи. Фактори, що спричиняють диспропорції між обома системами, як правило з'являються всередині них і еволюціонують під впливом економічного розвитку. В реальній економіці – це впровадження нових технологій, запуск нових продуктів, виникнення структурних диспропорцій, недоцільне використання ресурсів і т.д. У вищезазначених факторах є спільна риса – вони змінюють доходність у різних секторах економіки, спричиняють перетік фінансового капіталу між галузями і, за відповідних умов, за критичних їх значень, можуть спричинити появу фінансових криз різних типів [145].

Головними факторами, які походять із грошово-кредитної системи і можуть спричинити появу фінансових криз є:

- нестабільність банківської системи, погіршення якості кредитного портфеля;
- зростання інфляції;
- високий рівень недооціненості місцевої валюти, високий рівень девальвації валюти;
- збільшення дефіциту державного бюджету та нарощування обсягів державного боргу;
- дефіцит платіжного та/ або торгового балансу, доларизація економіки;
- збільшення обсягів торгівлі цінними паперами з високим рівнем ризику (особливо похідних) на фондових біржах.

Вищезазначені фактори переважно мають внутрішній характер, проте також існують і зовнішні фактори, що можуть спричиняти виникнення та розвиток фінансових криз. До таких факторів належать:

- волатильність транскордонного руху інвестиційного та спекулятивного капіталу;
- валютні та/або торгові війни;
- зміни конкурентоздатності національних економік у міжнародному масштабі, через нерівномірне зростання продуктивності праці [145].

Окрім вищезазначених, дослідники [121, 135, 146] зазначають також і суб'єктивні чинники, що можуть спричиняти розвиток фінансових криз. Часто ними стають економічні прорахунки та помилки урядів, нерациональні або невідповідні поточному стану економіки підприємницькі очікування.

Дослідження різних наукових джерел, дозволяють стверджувати, що різні типи фінансових криз (як нами було вище зазначено, головними типами ми вважаємо банківські, боргові, валютні кризи та кризи платіжного балансу) спричиняються різними наборами факторів, які формуються у відповідному зовнішньому та внутрішньому соціальному

та економічному середовищі. Ці набори є унікальними та мають специфічні кожній країні та кожному типу кризи особливості. Для кращого розуміння специфіки впливу кожного типу кризи на економічний розвиток після її завершення, проаналізуємо сутність фінансових криз та можливі їх наслідки.

За період 1970-2008 рр. у світі в різних країнах у різний або той же час відбулося 650 фінансових криз різних типів. Зокрема:

- 67 боргових фінансових криз;
- 217 валютних фінансових криз;
- 219 криз платіжного балансу;
- 147 банківських ФК [145].

При цьому основною причиною боргових криз частіше за все виступала несприятлива динаміка та/або структура державних або корпоративних зобов'язань. Головним індикатором наявності чи відсутності боргової кризи у даному випадку виступає якість обслуговування державного та/або корпоративного боргу.

Головною причиною валютних криз у більшості досліджених країн були спекулятивні атаки на місцеву валюту. Наявність чи відсутність такої кризи визначається за рівнем девальвації місцевої валюти відносно дол. США або євро.

Суттєве та несподіване падіння обсягів притоку міжнародного капіталу або збільшення відтоку іноземного капіталу було головним фактором, що спричиняв появу та розвиток криз платіжного балансу. Як правило, наявність даної кризи відслідковується за динамікою обсягів прямих іноземних інвестицій.

Що ж стосується банківських криз, то серед усього різноманіття факторів-збудників, найчастіше зустрічалися зупинка конвертованості зобов'язань банків через їх масові банкрутства або виходи банків з ринку, що в свою чергу спричиняло різке падіння довіри населення до банків.

Найбільш релевантним індикатором в даному випадку є якість ресурсної бази та якість кредитного портфелю [150].

Таким чином, можна підсумувати, що фінансову кризу в країні можуть спричинити різноманітні фактори, які мають як зовнішнє так і внутрішнє походження. Через їх індивідуальність та специфічність для кожної країни їх досить важко прогнозувати.

Аналізуючи наукові праці, присвячені дослідженням етимології та еволюції фінансових криз [145, 174], можна помітити, що зазвичай під фінансовою кризою розуміють конкретні форми її матеріалізації в якомусь чи кількох секторах грошово-кредитної системи. Зокрема, представники монетаристської школи під фінансовою кризою розуміють банківську кризу. При цьому головними факторами, що її спричиняють вони називають крах системного банку (*too big to fail*), банківську паніку (*banks run*), неповернення депозитів та втрату банками довіри клієнтів. Також вони називають фінансовою кризою називають втрату центральним банком значної частини своїх золотовалютних резервів. Це спричиняє зростання дефіциту держбюджету, біржову паніку, різку девальвацію місцевої валюти і в результаті – гіперінляцію.

Що стосується вітчизняних вчених-економістів та їх підходів до розуміння сутності фінансової кризи та її наслідків для економіки, то, узагальнено, фінансова криза розглядається як неможливість виконання фінансовою системою своїх безпосередніх функцій у повному обсязі і в необхідні терміни внаслідок різкого погіршення її стану [5, 61].

Політична та економічна нестабільність можуть виступати каталізаторами фінансових криз, викликати падіння конкурентоспроможності країни, зростання корупції, зупинку економічного зростання тощо. Будь-який збудник фінансової кризи має вплив і на реальний сектор економіки через відповідний механізм фінансово-економічної взаємодії.

Цей механізм включає причинно-наслідкові взаємозв'язки між економічними змінами, які виникають послідовно, і в результаті призводять до кризи. В багатьох випадках причинами фінансових криз були вихід на ринок нових інноваційних товарів, поява нових технологій або бум на ринку нерухомості. Наслідком стає непропорційне підвищення дохідності в окремих галузях, що в свою чергу спричиняє перетік капіталу між галузями. У додаток до перетоку капіталу, зростання кредитування відповідних галузей зумовлюють нарощування спекуляцій та формування оптимістичних підприємницьких настроїв. В результаті розширення комерційними банками своєї діяльності в таких галузях призводить до збільшення ризиків, що ослаблює банківську систему.

Крім врахування факторів-збудників, ідентифікація фінансової кризи повинна передбачати і характер її наслідків. Такими наслідками частіше за все є: зниження обсягів експорту товарів та послуг, падіння цін на житло та цінні папери, обвал кредитного ринку, зниження обсягів ВВП. Фінансова криза може покривати як всю грошово-кредитну систему, так і окремі її сегменти.

Як ми уже зазначали, найбільш поширеними та прийнятими у науковій літературі типами фінансової кризи є банківська, боргова, валютна кризи та криза платіжного балансу. Їх каталізatori виникають у різних секторах та сегментах економіки і викликані, в основному, структурними змінами під час економічного розвитку. З огляду на це, наслідки однієї кризи можуть стати каталізаторами іншої кризи, поглиблюючи таким чином кризову ситуацію в країні. Внаслідок зменшення простору для економічного «маневрування» суб'єктів економіки виникає негативний «синергетичний ефект» від поєднання різних типів фінансових криз. Дослідження протікання фінансових криз в 181 країні протягом 1970-2008 рр. (додаток А) засвідчило, що поєднання фінансових криз різних типів деформує кон'юнктуру кредитно-інвестиційного ринку в більшій мірі, ніж при розвитку тільки одного типу кризи. Відповідно це вимагає врахування цього

факту при формуванні банками своїх стратегій розвитку у посткризовому періоді. Основні напрямки впливу комбінацій фінансових криз різних типів на кон'юнктуру кредитно-інвестиційного ринку та кредитно-інвестиційну діяльність банків наведені у табл. 1.2.

Таблиця 1.2 – Вплив комбінацій фінансових криз різних типів на кон'юнктуру кредитно-інвестиційного ринку та кредитно-інвестиційну діяльність банків (за даними 181 країни за 1970-2008 рр. [145, 174, 177])

№№	Комбінація типів фінансових криз	Кількість країн, у яких спостерігася комбінація відповідних типів фінансових криз	Інфляція (макро-екон.	Якість кредитного портфеля	Банкрутство банків	Депозитні ставки	Кредитні ставки	Обсяги				Терміни кредитування	Частка іноземного капіталу в банківській системі	Частка держави в капіталі банків
								споживчого кредитування	довгострокового (інвестиційного) кредитування	інвестицій на ринку цінних паперів	банківських ресурсів			
1	БК+ВК	53	~	↓↓	↑	↑	↑	↓↓	↓	↓↓	~	↓↓	↓	↑
2	БК+ВК+БоК	18	↑	↓↓	↑↑	↑↑	↑↑	↓↓	↓↓	↓↓	↓↓	↓	↓↓	↑↑
3	БК+ВК+ПБК	17	↑↑	↓↓	↑	↑	↑	↓↓	↓	↓↓	↓	↓	↓↓	~
4	БК+ВК+БоК+ПБК	1	↑↑	↓↓	↑↑	↑↑	↑↑	↓↓	↓↓	↓↓	↓↓	↓↓	↓↓	↑↑
5	БК+БоК	2	↑	↓↓	↑↑	↑↑	↑↑	↓↓	↓↓	↓↓	↓↓	~	~	~
6	БК+БоК+ПБК	4	↑	↓↓	↑↑	↑↑	↑↑	↓	↓↓	↓	↓↓	~	↓↓	↑↑
7	БК+ПБК	42	~	↓	↑	↑	↑	↓	↓	↓	~	↓	↓↓	~
8	ВК+ПБК	13	↑	~	~	~	↓	~	↓	~	~	↓	~	~
9	ВК+ПБК+БоК	4	↑↑	~	~	↑	~	~	↓	↓	↓↓	↓↓	↓	~
10	ВК+БоК	24	↑↑	↓	~	↑	~	~	↓	↓↓	↓↓	↓↓	~	~
11	ПБК+БоК	3	↑↑	~	~	↑	~	~	↓	↓↓	↓	↓	↓	~

Умовні позначення: «↑» – зростання, «↑↑» – сильне зростання, «↓» – зниження, «↓↓» – сильне зниження, «~» – незначні зміни, або суперечливі дані з різних країн у різні періоди; БоК – боргова криза; ВК – валютна криза; ПБК – криза платіжного балансу; БК – банківська криза.

Зазначимо, що найчастіше в науковій літературі об'єктом аналізу стає окремий тип фінансової кризи, тоді як специфіка перетікання фінансової кризи одного типу в інший, синергетичні ефекти від комбінації фінансових

криз різних типів (одночасно або з часовим лагом), наслідки комбінацій різних типів фінансових криз саме для кредитно-інвестиційного ринку постраждалих країн залишаються поки що малодослідженими.

Дослідження наукових публікацій [145, 174] стосовно причин та наслідків фінансових криз, засвідчило, що в переважній більшості країн фінансові кризи одного типу породжували розгортання фінансових криз інших типів, поглиблюючи загальний рівень макроекономічної нестабільності та ускладнюючи посткризове відновлення. Зокрема лише 7,5% банківських, 17,9% боргових, 40,5% валютних та 62,1% криз платіжного балансу завершилися без розвитку фінансових криз інших типів. В світі за період 1970-2007 рр. найбільш кризовими роками стали: 1994 р. (25 банківських, 11 валютних та 2 подвійні фінансові кризи (одночасно фінансові кризи двох типів)) та 1998 р. (7 валютних, 10 банківських, 2 боргових, 3 подвійних та 3 потрійних фінансових криз). При цьому найчастіше спостерігалось співпадіння банківських та валютних фінансових криз (54 випадки); валютних і криз платіжного балансу (42 випадки). Найрідшими були випадки одночасного розгортання кризи платіжного балансу та боргової фінансових криз, а також банківської та боргової фінансових криз (по 2 випадки).

Зауважимо, що механізми виникнення та розвитку фінансових криз поєднує поведінка суб'єктів економіки – оптимізм під час спекулятивного сплеску, та песимізм під час потрясінь на ринку. Багато економістів [134, 145, 174] зазначає, що це є важливою передумовою, що формує стратегічні установки розвитку економічних суб'єктів в цілому та банків зокрема у посткризовому періоді. Наслідком перепадів настроїв суб'єктів ринку є нерациональне відхилення цін спекулятивних активів від ринкових цін, що характерні для періоду економічної рівноваги. Цей факт з точки зору гіпотези ефективного ринку досить важко, майже неможливо обгрунтувати, що в свою чергу формує складнощі для урядів країн та їх центральних банків при формуванні комплексу антикризових заходів. З огляду на це, у

наступних підрозділах вважаємо за доцільне дослідити розвиток економічних відносин у ланцюзі «фінансова криза – політика регулятивних органів щодо ліквідації її наслідків – зміна стратегій діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку» для деталізації причин та наслідків фінансових криз та формалізації зміни глобальних стратегічних векторів діяльності банків у світі.

1.2 Ретроспективне дослідження причин виникнення, особливостей розвитку та формування наслідків фінансових криз в країнах світу

У науковій літературі виникнення фінансових криз нерозривно пов'язують з циклічністю розвитку економіки. Так вчені виділяють такі види циклів економічного розвитку [134, 145, 152]:

- короткострокові (середня тривалість – 3-5 років), головними причинами циклічності є, як правило, активізація фінансових операцій на фондових та фінансових ринках;
- середньострокові (середня тривалість – 10-20 років); головними причинами циклічності частіше за все є структурні зміни в національній економіці та значні перетоки капіталу між галузями або секторами економіки;
- довгострокові (тривалість коливається в межах 50 років). Дані цикли, як правило, спричинені революційними змінами в технологіях виробництва і можуть мати як національні так і міжнародні масштаби.

Переломний період у функціонуванні певної системи, під час якого вона піддається зовнішньому та внутрішньому впливу, вимагає якісних змін у механізмах формування реакції системи на подразники. З точки зору теорії циклів ринкової економіки кризою називають фазу економічного циклу, протягом якої відбувається поновлення порушених прооттягом фази

активного росту пропорцій через зниження обсягів виробництва, зростання безробіття, підвищення або зниження рівня цін, девальвацію/ревальвацію та ін. [84, 174].

Як свідчать наукові дослідження економічних та фінансових криз [80, 82, 145] з кінця 18 ст. в економіках промислово розвинутих країн відбулося 4 довгострокові економічні цикли (1789–1849 рр.; 1849–1896 рр.; 1896–1938 рр.; з 1952-2007 рр.).

Визначимо ключові причини виникнення та розвитку найбільших економічних криз за 1788-2008 рр., та проаналізуємо до яких стратегічних змін у розвитку банків та банківських систем це призвело. Також дослідимо антикризовий інструментарій урядів та регуляторів банківських систем, який був застосований у кризові та посткризові періоди.

Першою кризою, з якої, як правило, починаються дослідження економічних циклів в цілому та криз зокрема, вважається економічна криза у Франції 1788 року. Протягом кількох попередніх років у Франції спостерігалось суттєве економічне зростання, проте згодом наступив економічний застій – виникла криза перевиробництва, в результаті якої різко виросло безробіття і збанкрутували велика кількість мануфактур. Ситуація ускладнювалася також через неврожай злаків та падіння їх запасів, що призвело до зростання цін на продукти харчування. Це в свою чергу призвело до виникнення соціально напруження і врешті решт – у 1792 році – до Великої Французької Революції. Франція перетворилася на республіку (Людовік XVI бів старчений, а монархія ліквідована). Новостворений уряд здійснив адміністративну реформу, спрямовану в основному на спрощення структури апарату державного управління. Іншим непопулярним кроком була заборона профспілок (закон Лешапельє). Серед інших заходів, що вживалися новим урядом були: збільшення податкового тиску на економіку; утиски церкви, конфіскація її майна; продаж державного майна; нарощування державного боргу та

інші способи покриття зростаючого дефіциту державного бюджету. У грошово-кредитній системі було впроваджено паперові гроші (асигнації), головною особливістю яких стало їх забезпечення національним майном, а не золотом [61].

Наступною кризою, яка також мала місце у Європі, стала криза у Великобританії. Її початком вважається 1825 рік, втім у 1836 році вона спалахнула з новою силою і перекинулася на США, Німеччину та Францію, які економічно та фінансово були тісно пов'язані з Британією, що робить дану кризу першою міжнародною кризою. Дослідження причин цієї кризи свідчить, що на початку 19 ст. європейські інвестори активно вкладали кошти в копальні Південної Америки. Добути там метали згодом активно торгувалися на Лондонській фондовій біржі. Спекулятивні операції з торгівлі дорогоцінними металами дестабілізували ринок, в результаті чого Банк Англії змушений був втрутитися та витратити великі обсяги власних резервів. В результаті це викликало біржову кризу, яка згодом спричинила і банківську кризу. Втрата великого ринку збуту для великого обсягу золота та срібла призвела до закриття великої кількості копалень та економічної кризи у країнах Південної Америки. Реакцією регулятора на цю кризу стало прийняття у 1826 р. так званого «Акту про банківський статут», який мав на меті сприяти відновленню банківської системи. Відповідно до цього закону акціонерні банки, отримали право випускати свої банкноти, але їх обіг не дозволявся в радіусі 80ти кілометрів від Лондона. Цей період також в історії визначається як період активного розвитку у Європі ощадних банків, діяльність яких в основному була зосереджена на залученні заощаджень робітників фабрик та заводів, чії доходи почали стрімко зростати [61].

Міжкризовий період був недовгим, і вже у 1836 р. розпочинається біржова криза у Великобританії тривалістю 8 років, яка завершилася у 1843 р. Головною причиною цієї кризи став сплеск

активної торгівлі на ринку бавовни в Америці. Це потягнуло за собою перетікання фінансового капіталу від Великобританії до США. Іншим чинником став поганий врожай кукурудзи в Англії. Недостатній після попередньої кризи обсяг міжнародних резервів банку Англії змусив останнього підвищити облікову ставку. Збільшення вартості капіталу спричинило структурні зрушення в банківській системі та біржову кризу у Британії. Виникнення чартизму, як нової форми об'єднань робітників на противагу профспілкам призвело формування нового політичного руху, метою якого стало представлення інтересів робочого класу. Найбільш суттєвими економічними та фінансовими результатами цієї кризи стали девальвація національних валют та банкрутство багатьох банків [145].

1848 рік ознаменувався для Європи рядом буржуазних революцій (в літературі це явище має назву «Весна народів»), причиною яких була зростаюча несправедливість у розподілах доходів від виробництва та розквіт профспілкового руху. Економічні наслідки цих революцій фактично призвели до першої світової економічної кризи – у 1857 році нею були охоплені усі найрозвиненіші країни світу. В ході промислової революції металургічна, машинобудівна та гірничодобувна промисловості отримали потужний імпульс до розвитку. Це в свою чергу спричинило масове банкрутство дрібних господарств та інвестиційних банків. [145]

Більш ніж 10 країн Європи були охоплені біржовою кризою у 1846-1847 рр. внаслідок політичних та економічних проблем у Європі того часу. Найбільшою ліквідністю на біржа у той час користувалися акції залізничних компаній, які активно розвивалися. Проте, такий ажіотаж мав і зворотню сторону – оцінити адекватно інвестиційну привабливість було важко, і багато таких компаній збанкрутіли. Втеча інвесторів з

фондового ринку негативно вплинула на банківський сектор, який багато в чому забезпечував відповідний капітал, найбільше постраждали банківські системи Німеччини, Великобританії та Голандії, які ще не відновилися після попередньої кризи. Соціальні потрясіння та рух за права робітників призвів до кардинальних змін у трудовому законодавстві – робочий день було скорочено до 10 годин. Це в свою чергу спонукало власників фабрик та заводів вкладати гроші в пошук автоматизації та механізації виробництва. Це призвело до бурхливого розвитку машинобудування, яке вийшло на перше місце як за обсягами виробництва так і за прибутковістю. Наслідком такої зміни ефективності виробництва стало банкрутство мануфактур та бурхливий розвиток фабрик і заводів.

Розглянуті вище економічні кризи були в основному локальними. Перша світова економічна криза розпочалася у США у 1857 році. Головними причинами цієї кризи стали вищезгадані банкрутства залізничних компаній та обвал на фондовому ринку США. Це викликало паніку та руйнування у банківській системі. Внаслідок існування фінансових взаємозв'язків між США та Британією, останньої криза сягнула у той же рік, а наступного року вона розповсюдилась на інші країни Європи та Південної Америки. За 1857-1861 рр. світова криза охопила більшість країн світу. Дослідники зазначають, що головними причинами цієї кризи стало посилення боротьби за інвестиційний капітал між США, країнами Європи та Південної Америки внаслідок протекціоністської політики урядів [145].

Кінець 19-го століття ознаменувався потужною кризою у США, причинами якої став комплекс макро- та мікроекономічних факторів, а також нерозважливі, а часом навіть й відверто хибні, дії регуляторів фінансової системи. На початку громадянської війни казначейство США потребувало грошової допомоги, за якою воно звернулося до місцевих

банків. Казначейство отримало кредити, проте уряд США не спромігся їх погасити вчасно і в повному обсязі, що викликало кризу ліквідності американських банків. В результаті виникла криза банківської системи, яка тривала до 1865 р. В умовах війни, неможливо було забезпечити всю територію країни грошима з одного емісійного центра, а тому прав емісії було надано федеральним банкам, яких на кінець 1861 року було понад 1600. Вони випускали більше ніж 7200 різних видів банкнот, 65% з яких були підробними або невалідними. В результаті у 1864 році річний темп інфляції перевищив 220%. Для виправлення витуації було прийнято федеральний закон «Про національну банківську систему», який надавав право випускати гроші лише національним банкам, що були створені за цим законом. Це дозволило спинити ріст інфляції та майже на 25 років стабілізувати банківську систему. У 1890 р. у США відбулася нова банківська криза, яку часто називаю «кризою одного банку» або «кризою банку Берінг». Банк «Baring» (Великобританія) спеціалізувався на інвестиціях в інфраструктурні проекти (будівництво залізничних сполучень) та був найстарішим банком країни. Зниження рівня рентабельності таких проектів та падіння ліквідності відповідних цінних паперів на фондових біржах США призвело до виникнення у банку великих збитків, в результаті чого він оголосив банкрутство. Наслідком стала паніка населення, падіння довіри до банків, масовий відтік депозитів та криза ліквідності банківської системи. В якості антикризових заходів уряд Великобританії взяв великий кредит у Франції та Росії для подолання наслідків банківської кризи та порятунку банку «Baring».

Таким чином, підсумовуючи причини та наслідки фінансових криз 18-19 ст. відзначимо наступне: протягом цього періоду спостерігалось кілька масштабних, навіть світових (1836-1843 рр., 1857-1861 рр.), криз, головними причинами яких стали структурні зміни у виробництві та у грошово-кредитних системах країн, різкі зміни у продуктивності праці,

різниця у прибутковості та ризиковості окремих видів економічної діяльності. Головними діями урядів та центральних банків до, в період та в перші роки після закінчення криз були: протекціоністська політика урядів, стимулювання вкладення капіталу у найбільш прибуткові та найменш ризикові галузі економіки, зміна регулятивних вимог для банків, які фінансують пріоритетні для держави галузі тощо. Результатом цих криз, а також дій урядів стала зміна стратегічного вектору діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку в напрямку її вузької спеціалізації.

На початку ХХ століття найбільшою фінансовою кризою стала біржова криза у США у 1907-1908 рр. До її виникнення в основному призвело підвищення облікової ставки у Великобританії з 3,5% до 6%. В результаті у пошуку більш високої доходності капітал зі США почав тікати до Англії, оскільки англійські цінні папери стали більш інвестиційно привабливі ніж американські цінні папери. Це викликало обвал на Нью-Йоркській фондовій біржі. Найбільше постраждав від цієї кризи американський трастовий фонд «Nickerborker», який мав майже 20 тис. клієнтів у тому числі велика частина з яких була з Європи. Втрата ними своїх статків призвела до поширення кризи і на європейські простори [61].

Перша Світова війна не могла не спричинити суттєві фінансові потрясіння на місцевих та міжнародному ринках. Війна стала причиною масового розпродажу цінних паперів з власних резервів урядами США, Великобританії та Франції. Вони потребували великих обсягів додаткового фінансування своїх армій. Теж саме стосувалося і Німеччини. Фінансова криза першої світової війни охопила майже всі частини світу, де оберталися функціонували фондові ринки, в тому числі й Японію. Розмір збитків, завданих війною та фінансовою кризою був більшим ніж 180 млрд. дол. США [61].

В той час, як світ відновлювався після Першої світової війни, намагаючись подолати рецесію та дефляцію, у Російській імперії вирувала громадянська війна. Відбувалися болючі процеси комуністичної революції та формування Радянського союзу. Перерозподіл на Вашингтонській та Паризькій конференціях сфер впливу спричинив хаос у міжнародній міграції інвестиційного капіталу, що стало причиною багатьох валютних та банківських криз в більшості капіталістичних країн. Це можна охарактеризувати як глобальну післявоєнну кризу, яка тривала 5 років (з 1919 по 1923 рік) і мала переважно валютний та/або банківський характер.

У 1927 році у США стався біржовий «бум». З одного боку ринок капіталу в США суттєво поповнився ресурсами з країн Латинської Америки та Європи, проте з іншого боку це спричинило дефіцит капіталу та ряд боргових та валютних криз в цих країнах. Найбільше це торкнулося Аргентини, Бразилії та Австралії [61, 145]. Враховуючи старі колоніальні зв'язки між вищезазначеними країнами, дефіцит капіталу спричинив падіння на продукцію США, які на той час були найбільшою економікою світу. У поєднанні з високими темпами виробництва, які демонструвала американська економіка це викликало кризу перевиробництва, що потягнуло за собою дефляцію. Падіння цін, та, як наслідок, обсягів продаж, несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках спричинила зростання рівня безробіття в США та дефіциту державного бюджету.

Усі ці події дали старт масовому банкрутству компаній, в результаті чого 24 жовтня 1929 року відбувся «Чорний четвер», день, протягом якого обвал фондових та товарних індексів на всіх біржах США перевищив 70% [145].

Масштаби падіння економічного розвитку стали надзвичайними – обсяги ВВП в окремих країнах впали в 2 рази, а зростання безробіття сягнуло 300-400%, і в середньому перевищило 25%. Неспроможність урядів та центральних банків контролювати інфляцію стало приводом

для відмови від золотого стандарту та встановлення абсолютного державного контролю за обігом золота в економіці.

Такі структурні зрушення у грошовому обігу спричинили масові банкрутства банків. З огляду на це, та враховуючи досвід банку «Baring» (який був прототипом першого ощадного банку) та наявний досвід Великобританії у формуванні системи гарантування вкладів урядом США вживається ряд регулятивних заходів, які сформували обличчя банківської системи США на багато років вперед. Зокрема у США було прийнято закон Гласса-Стігола, який по суті заборонив інвестиційним банкам обслуговувати населення, а комерційним банкам (які обслуговували населення) – займатися інвестиційною діяльністю. Також було утворено Федеральну корпорацію страхування депозитів США, яка продовжила британську практику формування системи страхування депозитів населення з метою відновлення довіри останнього до банківської системи та повернення до неї депозитів.

В соціальній сфері також було здійснено ряд антикризових кроків, у тому числі для молодих людей – гарантії зайнятості, для старших – страхування на випадок безробіття, для пенсіонерів – введено пенсійні ліміти. «Велика депресія» стала причиною активізації торгових війн за ринки збуту між розвинутими країнами. Відмова США від золотого стандарту викликала валютну кризу тривалістю 2 роки, яка продовжила «Велику депресію». Уряд США оприлюднив свої дерегулятивні плани, що спричинило масову скупку долара США та обмін його на золото. Це викликало девальвацію долара, та стало першим прикладом використання валютного курсу в якості інструмента торгової війни. З 1934 р. розпочинається період панування золотодевізного стандарту.

Таким чином, підсумовуючи результати криз першої половини ХХ століття, можемо констатувати, що це був дуже важкий період, який супроводжувався окрім світової війни ще й суттєвими структурними зрушеннями в грошово-кредитній та фінансовій системах світу. Зміна

парадигми грошового обігу, яка трималася століття викликала потрясіння на всіх континентах й в усіх сферах економічного життя. Найбільше у цей період від криз постраждали США, країни Європи та Латинської Америки. Серед головних причин фінансових криз слід виділити часті обвали фондових ринків, бурхливий розвиток нових фондових інструментів без їх належного регулювання та контролю за їхнім обігом, різкі перетоки капіталу між різними частинами світу, великі обсяги спекуляцій, слабке нормативне регулювання фондового ринку. Основні регулятивні зусилля урядів та центральних банків країн, що потерпали від криз були спрямовані на відновлення довіри населення до банків, боротьбу з відтоком банківських депозитів. У це час було запроваджено першу повноцінну систему гарантування вкладів у США (у Великобританії перша система гарантування вкладів була впроваджена кількома десятками років раніше, після кризи банку Берінг, проте вона мала ряд обмежень і не покривала всього ринку), прийнято закон Гласса-Стігола, який розмежував обслуговування населення та інвестиційну діяльність на понад 70 років. Зазначені фактори змусили банки звернути більше уваги на сектор домогосподарств, як один з найдохідніших та найстабільніших сегментів клієнтів, що на майбутнє обумовило активний розвиток ритейл-банкінгу як у США так і у всьому світі.

Наступні 40 років економічного розвитку країн світу (за винятком років Другої світової війни) пройшли без суттєвих фінансових потрясінь, навіть незважаючи на перехід до Бретон-Вудської валютної системи у 1944 році (по суті цей перехід відбувся набагато раніше, а Бретон-Вудська конференція лише закріпила статус-кво, який уже на той момен остаточно сформувався).

Зниження обсягів видобутку нафти країнами, що входять до ОПЕК з метою підвищення цін на нафту (мета була досягнута – тільки за один день, після оголошення такого рішення, ціна на нафту зросла з 3 до 5 дол. США з 1 барель, а за 1974 рік – перевищила 11 дол. США) дало старт

першій світовій енергетичній кризі, яка в тому числі мала й значні фінансові наслідки (рис. 1.6).

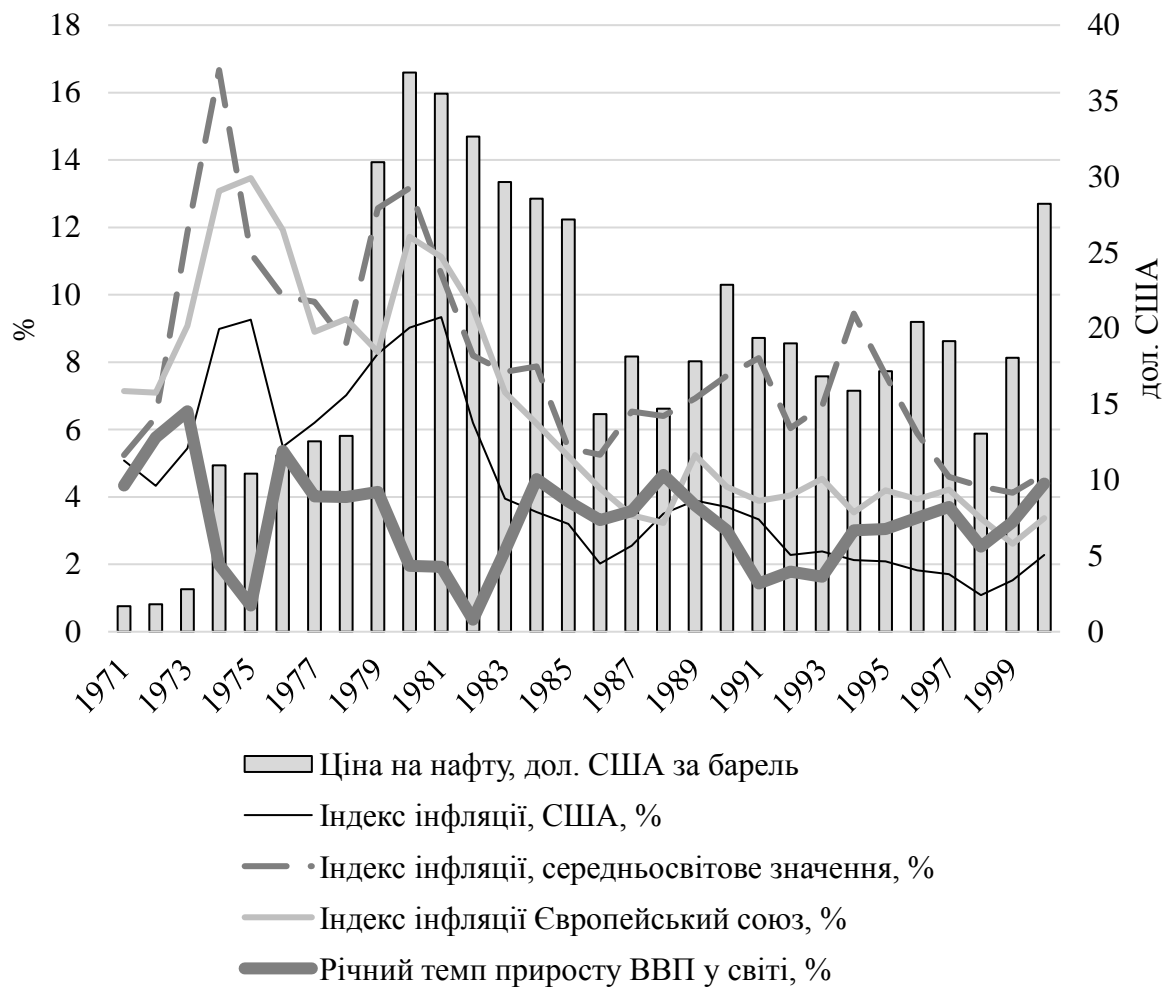

Рисунок 1.6 – Динаміка зміни цін на нафту та індексу інфляції у другій половині ХХ століття (складено за даними [147, 177])

Як видно з рис. 1.6 зростання цін на сирю нафту супроводжувалося зростанням інфляції, що спричинило різке сповільнення економічного росту. Це спричинило системні кризи в усіх головних секторах економіки у всіх країнах світу. Враховуючи, що в багатьох країнах нафта є ключовим товаром в торговому балансі, це викликало спочатку кризу платіжних балансів, а згодом в багатьох країнах і валютні кризи. Масова девальвація національних валют спричинила відмову від золотодевізного стандарту на Ямайській конференції 1976 року та перехід до використання СПЗ в якості міжнародного еквіваленту вартості.

Наступна масштабна криза відбулася у 1987 році, а саме у жовтні. Дослідники не виділяють жодних суттєвих макроекономічних чи політичних передумов виникнення цієї кризи. Більшість з них схиляється до думки, що вона була спровокована падінням капіталізації кількох найбільших компаній того часу, що викликало «ведмежий тиск», який 19 жовтня 1987 року обвалив індекс Dow Jones більше ніж на 22% (рис. 1.7).

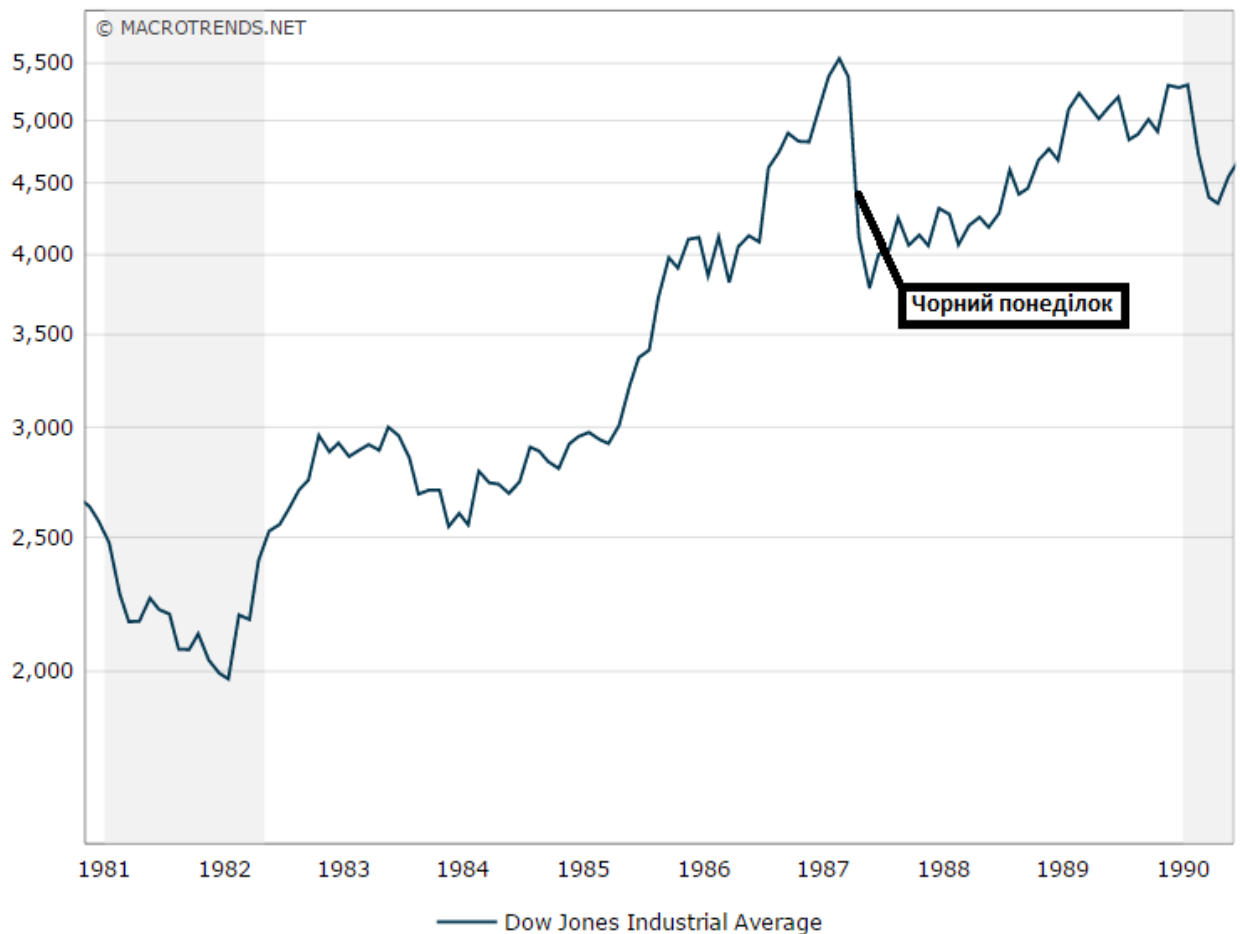

Рисунок 1.7 – Динаміка індексу Dow Jones Industrial pf 1981-1990 рр. (побудовано автором за даними [177])

Слідом за фондовим ринком США обвалилися біржі Гонконгу, Австралії та Канади. Дана криза в літературі називається «Чорним понеділком», і закінчилася вона аж у 1992 р.

Серед особливостей фондового ринку США у ті часи можна назвати:

- суттєві обсяги торгівлі цінними паперами крупних інституційних інвесторів (понад 50% торгівлі на NYSE перед «чорним понеділком»);
- за 8 місяців 1987 р. зростання курсів акцій сягнуло 44%.;
- співвідношення середнього прибутку в розрахунку на одну акцію до їх курсів стало спекулятивним.

Зростання обсягів спекулятивних операцій стало передумовою виникнення біржового буму, що збільшило розрив між економічно обгрунтованими та біржовими цінами. Біржова криза в дуже короткі строки стала глобальною. Частково це було пов'язано з активізацією глобалізаційних процесів, особливо у фінансовій сфері. Не дивлячись на те, що почалася криза у розвинених країнах, дуже швидко вона перекинулася на країни, що розвиваються, що продемонструвало сильний взаємозв'язок між ними. Під час цієї кризи найбільше постраждали країни Південної Америки та Південно-Східної Азії, зокрема Гонконгу.

Серед заходів регуляторів, які вживалися протягом цієї кризи слід відзначити заходи, щодо обмеження курсових коливань на ринку акцій: обмеження на автоматичну торгівлю (за допомогою комп'ютерних програм), у тому числі повна зупинка торгівлі якщо коливання перевищували 10%.

Найбільший обвал фондового ринку Азії з середини ХХ ст. відбувся у 1997 році. Девальвація місцевих валют та дефіцит платіжних балансів азійських країн спричинив масовий відтік інвесторів з економік цих країн. За оцінками економістів, ця криза призвела до падіння ВВП країн Азії та Океанії більше ніж на 1 трлн. дол. США або на 14% (рис. 1.8).

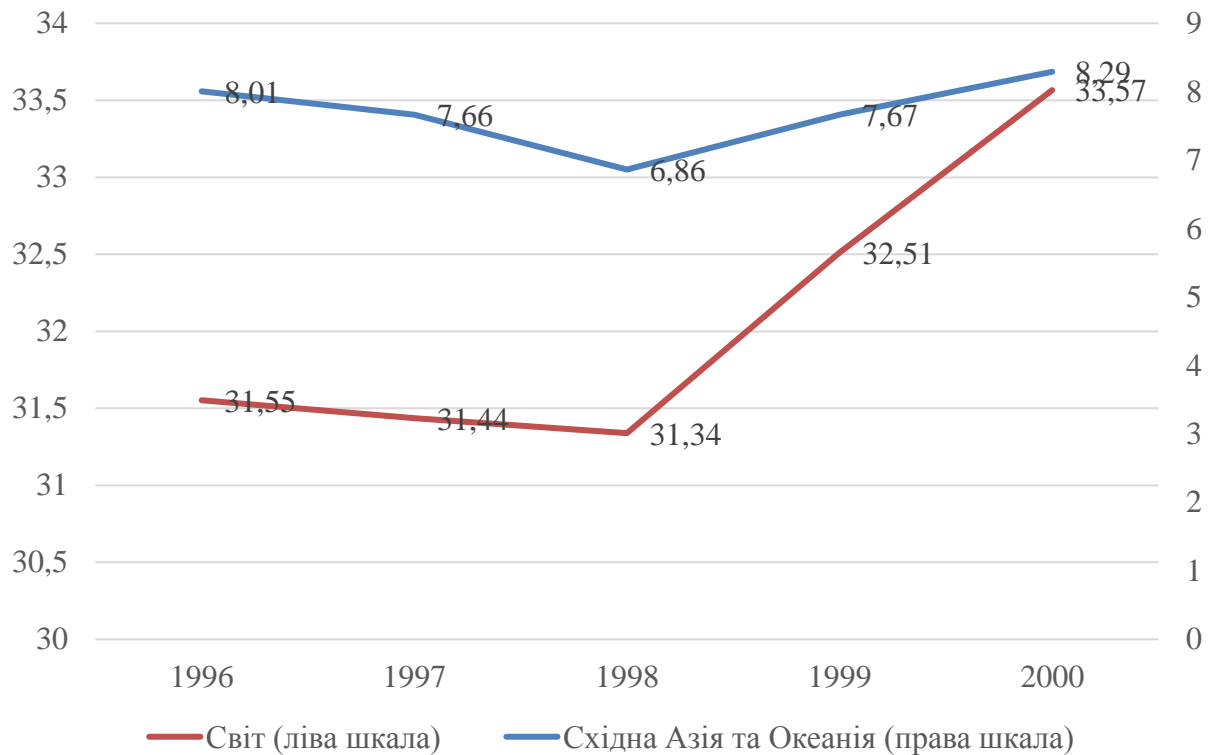

Рисунок 1.8 – Динаміка загальносвітового ВВП та ВВП країн Східної Азії та Океанії у 90-х рр. XX ст., трлн. дол. США (складено автором за даними [177])

Дана фінансова криза розгонулася в Індонезії, Південній Кореї Тайланді, Філіппінах, Гонконзі, Тайвані та Сінгапурі – нових індустріальних країнах, які сформували потужний економічний потенціал, своїми новими моделями організації національної економіки. Ці країни з 1980-х рр. переживали черговий циклічний підйом, з відповідним зростанням ВВП, експорту, золотовалютних резервів та бездефіцитними бюджетами.

Одна з найбільш важких фінансових криз на території бувшого Радянського Союзу відбулася у 1998-1999 рр. Розпочалася дана крза в Російській Федерації через критично великий державний борг, зниження світових цін на сировинні ресурси та великий обсяг державних короткострокових бондів, за якими виникли прострочки по платежам.

Наслідки були наступні: курс рубля до долара США за серпень 1998 – січень 1999 р. обвалився з 6 до 21 руб. за доллар США (більше ніж у 3 рази).

Під впливом цієї кризи український фондовий ринок відчув один із найбільших обвалів за всю свою історію, а Національний банк України ввів заборону на здійснення резидентами авансових платежів за імпортними контрактами. Розрахунки в обсягах, більше ніж 10 тис. дол. США проводилися лише в формі акредитиву або інкасо. Міністерство фінансів України робило спроби реструктуризувати державний борг з відстрочкою платежів на 3-5,5 років. Деяким банкам було заборонено проводити операції з обміну валют. На УМВБ були припинені торрги у зв'язку з «технічною перервою». На «чорному» ринку вартість долара США перевищив 3,5 грн.

Для банків було введено заборону виплату дивідендів та викуп акцій. Понад п'ятдесят керівників юридичних осіб, що заборгували за іноземними позиками, під урядові гарантії було заарештовано. Статутний капітал банків впав на 35%, вклади населення зменшилися на 13%.

Для України це була досить важка криза на початку становлення нової національної валюти – гривні. Втім, вже за 2 роки наслідки були практично подолані, а економіка почала стрімке відновлення [61].

Аналізуючи причини та наслідки криз другої половини ХХ ст. можемо зазначити, що головними причинами фінансових криз цього періоду були цінові буми на ринку нафти, різкі перетоки капіталу між фінансовими центрами, вихід Китаю на міжнародні ринки капіталу та висока волатильність міжнародних потоків інвестиційного капіталу внаслідок розпаду СРСР. Більшість країн відреагувала на це збільшенням податкового навантаження, боротьбою з офшорними центрами, посиленням регулятивного тиску (особливо в країнах з розвиненими банківськими системами). Велика кількість та глибина фінансових криз (особливо боргових) сформували сприятливі передумови для входу на банківські ринки багатьох країн. Усе це в комплексі стимулювало великі банки до пошуку можливостей розширення свого бізнесу. В результаті сформувався новий вектор стратегічного розвитку – розвиток транснаціональних банків та експансія банків на кредитно-інвестиційні ринки інших країн.

Початок 2000-х рр. ознаменувався крахом інтернет компаній, які стали аналогом залізничних компаній під час кризи 1847 р. в Європі та США. Ця криза має назву «криза доткомів». Першими постраждали невеликі компанії, а згодом і великі, навіть ті, які працювали у сфері Business-to-Business. За 2000-2001 рр. індекс Nasdaq-Composite, який відображає вартість найбільш капіталізованих високотехнологічних компаній впав більше ніж у 3 рази (з 4700 до 1400) (рис. 1.9). Головною причиною цієї кризи дослідники називають надмірний рівень інвестування в інтернет-компанії при низьких фінансових результатах їх діяльності. У цей час долар США вперше зрівнявся у вартості з Євро й навіть став дешевшим. У комплексі це спричинило відтік дрібних приватних інвесторів з фондового ринку, а згодом і рецесію.

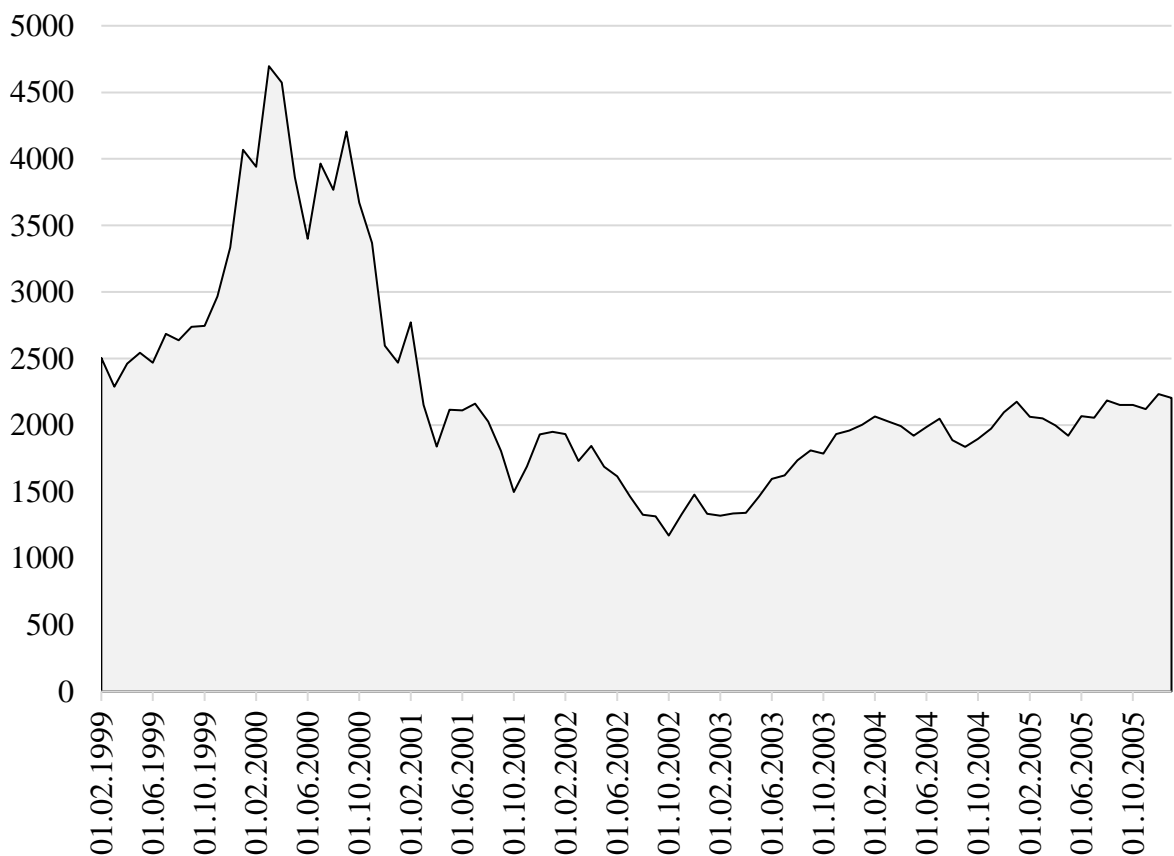

Рисунок 1.9 – Динаміка індексу Nasdaq-Composite, (побудовано автором за даними [155, 156, 177]).

Остання світова фінансова криза, яка відбулася у 2007-2008 роках зачіпила більшість країн світу, оскільки у багатьох випадках мала характер комплексної і більше всього вдарила по розвиненим країнам. А оскільки вони часто виступали фінансовими донорами менш розвинених країн, то слідом почали відчувати наслідки кризи і вони.

Початок цієї кризи має суто банківський характер і пов'язаний із масовим неповерненням іпотечних кредитів в США. Причинами неповернення називають і стагнацію на ринку праці, і невиправдано завищені ціни на житло, і надто високі темпи будівництва житла з порушеннями будівельних норм, в результаті чого нові власники почали відмовлятися від нього, що викликало ланцюгову реакцію. У будь-якому разі це призвело до того, що банки почали масово виставляти на продаж заставне майно, що викликало обвал цін на ринку нерухомості. Першою та гучною жертвою цієї кризи став у вересні 2008 р. один з найбільших банків США – «LEHMAN BROTHERS», новина про що обвалила усі фондові біржі США. Паралельно іпотечна криза призвела до загального зниження обсягів кредитування, що призвело до зниження продаж на інших традиційних ринках.

Поширення цієї кризи відбувалося у три етапи. Перший етап розпочався у 2007 році і його стимулом стало падіння індексів провідних бірж США та світу (рис. 1.10).

Як правило, в такій ситуації власники капіталу починають шукати стабільні ринки, де можна забезпечити найвищу прибутковість, саме тому вони ініціювали перетік спекулятивного капіталу з ринків розвинених країн на ринки країн, що розвиваються. На той час (2007 рік) вони зберігали високий рівень зростання та рентабельності.

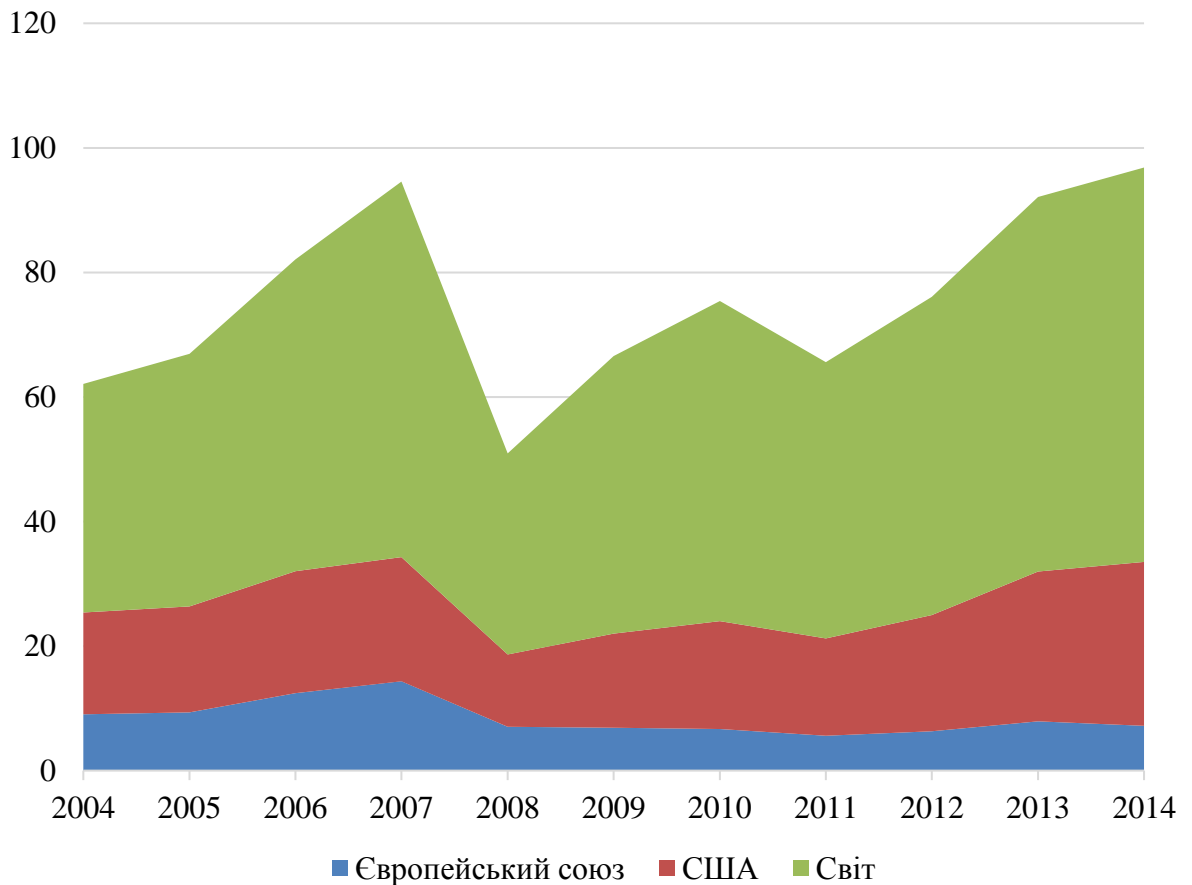

Рисунок 1.10 – Ринкова капіталізація лістингованих компаній під час фінансової кризи 2007-2008 рр. (побудовано автором за даними [156, 177])

Другий етап почався у січні 2008 р., коли внаслідок обвалу фондових ринків фінансовий капітал переорієнтувався з фінансових активів (зокрема акцій та облігацій) в сировинні та енергетичні активи (в основному ф'ючерси та опціони).

Третій етап поширення світової фінансової кризи був спричинений рядом банкрутств найбільших міжнародних фінансових компаній та передачею на реальний сектор фінансової кризи. Це викликало зниження сукупного попиту на світових товарних ринках та, як наслідок, падіння цін на ринках ресурсів (рис. 1.11), що спричинило стагнацію найбільших економік світу.

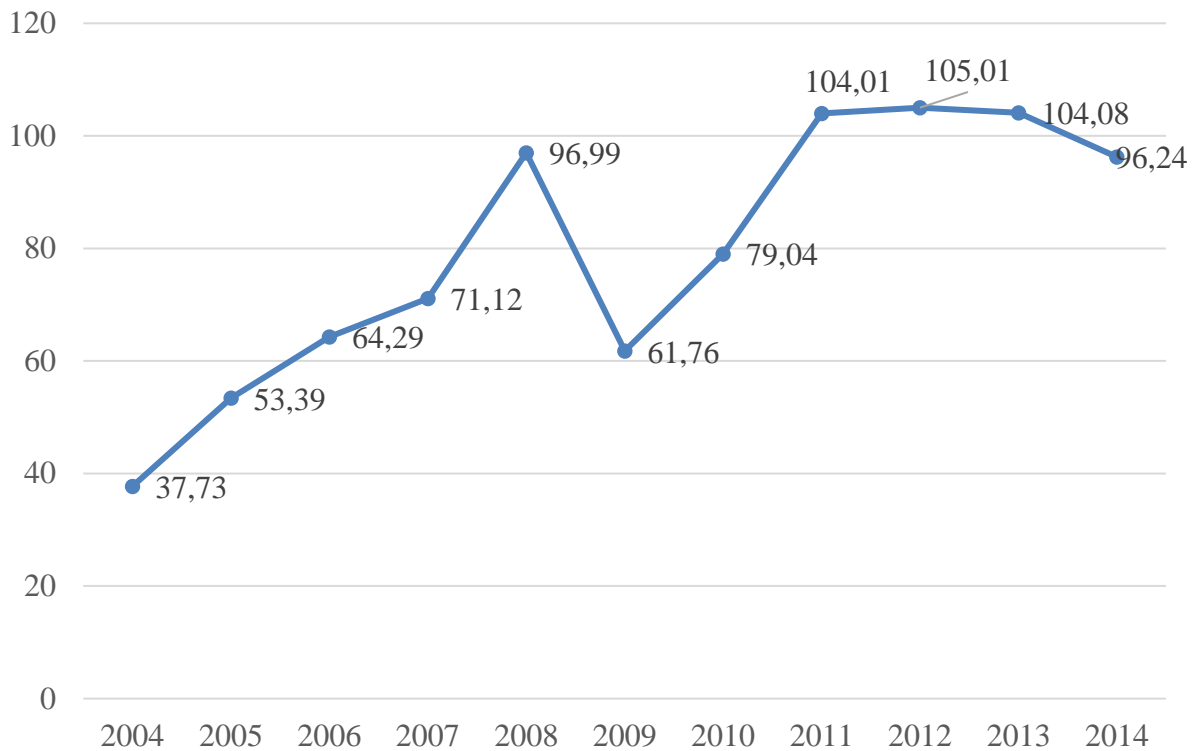

Рисунок 1.11 – Динаміка ціни на сирю нафту, дол. США за барель (побудовано за даними [147])

Підводячи підсумок щодо причин та наслідків фінансових криз ХХІ ст. можемо констатувати, що головними причинами були надмірна галузева концентрація банків і учасників фондового ринку: у 2001 р. (криза доткомів) це були компанії ІТ-сектору; у 2007-2009 рр. (світова ФК) це були іпотечні кредити та будівельні компанії в США та Західній Європі, бурхливий розвиток ринку похідних фондових інструментів (при торгівлі іпотечними закладними та нафтою) та його недосконале регулювання.

Головними заходами боротьби проти причин та наслідків криз у цьому періоді були: зміна нормативної бази з банківського регулювання (закон Грема–Ліча–Блайлі у 1999 р., Базель II у 2004 р.); посилення вимог до банків стосовно фінансової стійкості, обсягу банківського капіталу та прозорості; ризикоорієнтований підхід до банківського нагляду. У комплексі це спричинило формування нового вектору розвитку банків

після завершення проаналізованих криз – відновлення розмежування традиційної банківської та інвестиційної діяльності та розвиток фінансових інновацій.

У підсумку зазначимо, що у науковій літературі [61, 145, 174] виділяють 8 світових економічних криз – 1857 р., 1907 р., 1920 р., 1929-1933 рр., 1937 р., 1957 р., 1974-1975 рр., 2007-2008 рр., вони у комплексі з мононаціональними та регіональними кризами сформували 4 основні глобальні вектори стратегій банківської діяльності на кредитно-інвестиційних ринках (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Результати дослідження трансформацій у ланцюзі «ФК – антикризова політика регуляторів – зміна вектору СДБ на КІР» (1788-2008 рр.) (розробка автора)

Глобальний вектор стратегій банківської діяльності на кредитно-інвестиційних ринках	Період	Регіони поширення фінансових криз	Причини фінансових криз, яка стала каталізатором зміни вектору стратегій банківської діяльності	Дії регуляторів, які обумовили зміну вектору стратегій банківської діяльності
Спеціалізація діяльності банків на кредитно-інвестиційних ринках	XIX століття	Декілька світових фінансових криз	Структурні зміни у виробництві та у грошово-кредитних системах країн, різкі зміни у продуктивності праці, різниця у прибутковості та ризиковості окремих видів економічної діяльності	Протекціонізм урядів, стимулювання вкладення капіталу у найбільш прибуткові та найменш ризикові галузі економіки, зміна регулятивних вимог для банків, які фінансують пріоритетні для держави галузі
Розвиток рітейл-банкінгу	I половина на XX ст.	США, Європа, Латинська Америка	Обвал фондових ринків, бурхливий розвиток нових фондових інструментів, різкі перетоки капіталу між різними частинами світу, великі обсяги спекуляцій, слабе регулювання фондового ринку	Політика відновлення довіри населення до банків, боротьба з відтоком банківських депозитів, запровадження першої системи гарантування вкладів у США, прийняття закону Гласса-Стігола

Продовження таблиці 1.3

Глобальний вектор стратегій банківської діяльності на кредитно-інвестиційних ринках	Період	Регіони поширення фінансових криз	Причини фінансових криз, яка стала каталізатором зміни вектору стратегій банківської діяльності	Дії регуляторів, які обумовили зміну вектору стратегій банківської діяльності
Розвиток транснаціональних банків, експансія банків на кредитно-інвестиційні ринки інших країн	II половина на XX ст.	Декілька світових фінансових криз (розширення географія країн)	Цінові буми на ринку нафти, різкі перетоки капіталу між фінансовими центрами, вихід Китаю на міжнародні ринки капіталу, висока волатильність міжнародних потоків інвестиційного капіталу внаслідок розпаду СРСР	Збільшення податкового навантаження, боротьба з офшорними центрами, посилення регулятивного тиску в країнах з розвиненими банківськими системами
Розмежування інвестиційної та традиційної банківської діяльності	XXI ст.	США, світова фінансова криза	Надмірна галузева концентрація банків і учасників фондового ринку: у 2001 р. (криза доткомів) – компанії IT-сектору; у 2007-2009 рр. (світова фінансова криза) – сектор нерухомості в США та Західній Європі, бурхливий розвиток ринку похідних фондових інструментів, його недосконале регулювання	Зміна нормативної бази з банківського регулювання (закон Грема–Ліча–Блайлі у 1999 р., Базель II у 2004 р.), посилення вимог до банків стосовно фінансової стійкості, обсягу банківського капіталу, транспарентності, ризикоорієнтований підхід до банківського нагляду

Таким чином, нами продемонстровано, що для формування ефективних стратегій банківської діяльності у посткризовому періоді слід враховувати також імовірність появи та глибину похідних фінансових криз, які виникають під час або після завершення базової кризи. Дослідження економічних відносин у ланцюзі «фінансова криза – політика регулятивних органів щодо ліквідації її наслідків – зміна стратегії діяльності банку на кредитно-інвестиційному ринку» за 1788-2008 рр. довело, що від характеру кризи залежить поведінка банків у майбутньому. В результаті можна

виокремити чотири глобальні стратегічні вектори діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку у ІХХ-ХХІ століттях, які сформувалися саме у відповідь на фінансові кризи та посткризові дії регуляторів.

1.3 Особливості розвитку фінансових криз в Україні

Що стосується України, то глобальна фінансова криза досить сильно вдарила по її економічному розвитку. Дана криза була більш руйнівною для економіки України ніж попередні. Попередня – фінансова криза 1998 року у світі була ініційована країнами Азії, дійшла до країн Європи, найбільше вдарила по Росії та торкнулася й України, проте все ж таки та криза мала характер регіональної. Аналізуючи головні причини кризи 1998 року в Україні, можемо зазначити, що більшість дослідників вважають, що в нашій Україні основною причиною фінансової кризи у 1998 р. була хибна політика управління державним боргом, вимушена тиском дефіциту державного бюджету. Рівень якого був критичним: у 1992 р. – 14 %, в 1994 – 9 % ВВП. Окрім цього, до 1996 року в пріоритеті було емісійне фінансування дефіциту дежбюджету, що і було одним із головних факторів, що спричинили гіперінфляцію у 1992-1993 рр. (рис. 1.12).

Для утримання курсу національної валюти у 1996 році було зроблено перехід до фінансування дефіциту держбюджету за рахунок державних позик як внутрішніх, так і зовнішніх. Вже у 1997 р. внутрішній державний борг становив майже 5 млрд. грн., що було на 200% більше за зовнішній державний борг (1,5 млрд. грн.) [119].

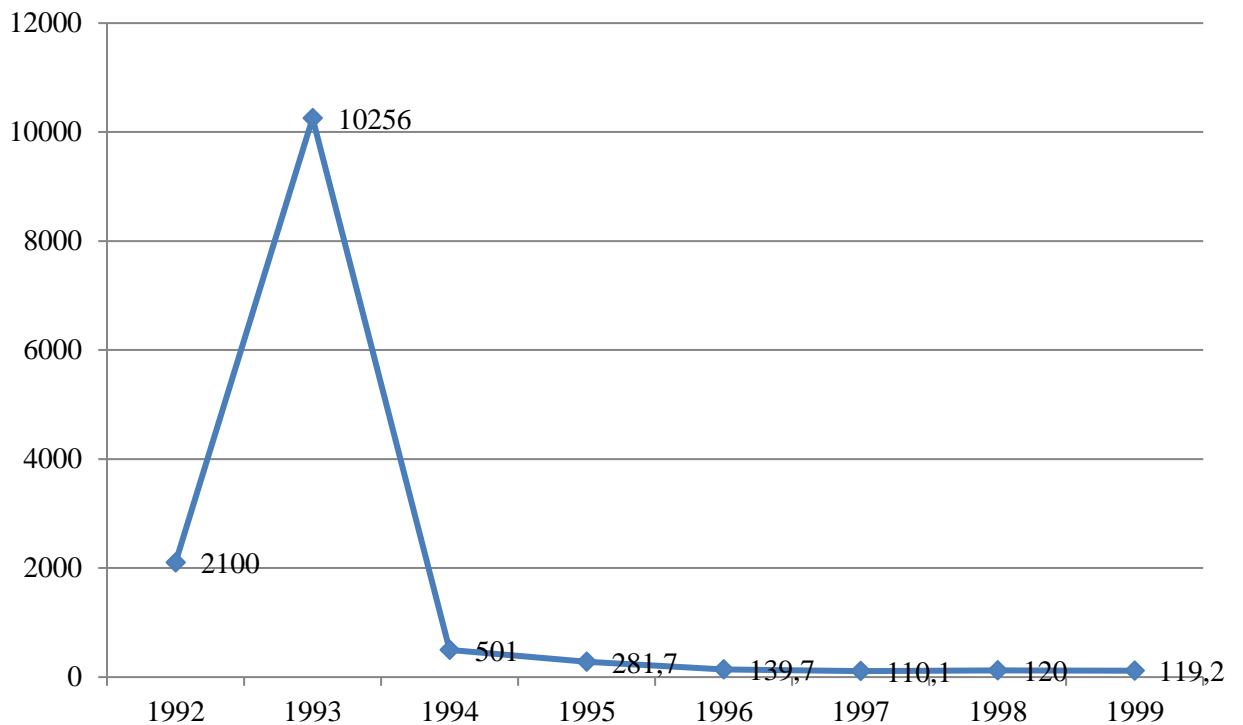

Рисунок 1.12 – Динаміка індексу споживчих цін в Україні, % до попереднього року (побудовано за даними Державної служби статистики [120])

В 1998 році Україна опинилася на грані дефолту через нерозбірливу боргову політику. Внаслідок цього багато банків, що були ключовими кредиторами України на внутрішньому ринку, потрапили у скрутне становище, окремі з них змушені були оголосити банкрутство.

Попередня фінансова криза мала позитивний вплив на економіку країни та на поведінку органів державної влади. Вони почали здійснювати досить зважену та обгрунтовану політику фінансування дефіциту державного бюджету: у 1998 р. він перебував у межах 2-3% ВВП, при цьому значно зменшилася питома вага вкладень у цінні папери держави в структурі банківських активів. У результаті, на початок 1999 р. частка вкладень банків у цінні папери держави та позик, наданих в економіку становило 14,5 %, а на початок 2001 року – вже 3 %. Головним банком, що здійснював кредитування був Ощадбанк України. Зазначимо, що ці кроки, зокрема активне кредитування суб'єктів економіки наприкінці 1990-х рр. стало

головною передумовою наступного економічного зростання у 2001-2007 рр. [5, 61, 119].

Зазначимо, що уряду та НБУ не вдалося вирішити усі проблеми, що виникли або загострилися під час фінансової кризи 1998 р. Зокрема в політика управління державними фінансами потребувала кардинального перегляду. Знецінені вклади Ощадного банку залишалися неповерненими. Політична дестабілізація, яка розпочалася з 2004 року та характеризувалася частими змінами в складі кабінету міністрів, спричинила зростання інфляції, перекоси в структурі зовнішньо-торгівельного балансу і врешті-решт обвалу курсу гривні. В 2008 році курс гривні до долара США становив 526, 72 грн. за 100 дол. США, проте в січні 2009 р. він виріс до 770 грн., курс гривні до євро у 2008 році був на рівні 770,8 грн., а вже у січні 2009 р. – 1029, 04 грн. за 100 євро (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Динаміка курсу української гривні до основних валют світу [119]

Рік	Валюта			Рік	Валюта			Рік	Валюта		
	100 \$	100 €	10 □		100 \$	100 €	10 □		100 \$	100 €	10 □
2008	100 \$	100 €	10 □	2009	100 \$	100 €	10 □	2010	100 \$	100 €	10 □
січень	505,00	742,67	2,06	січень	770,00	1029,04	2,46	січень	799,70	1142,95	2,67
лютий	505,00	743,61	2,06	лютий	770,00	985,86	2,15	лютий	800,03	1095,33	2,65
березень	505,00	781,34	2,12	березень	770,00	1004,56	2,22	березень	796,71	1082,19	2,69
квітень	505,00	796,23	2,15	квітень	770,00	1017,52	2,29	квітень	792,57	1063,39	2,71
травень	498,56	775,73	2,10	травень	765,30	1039,05	2,38	травень	792,57	999,96	2,62
червень	485,19	753,51	2,05	червень	761,58	1066,93	2,45	червень	791,57	966,83	2,54
липень	484,31	764,08	2,07	липень	764,81	1077,69	2,43	липень	790,16	1005,74	2,57
серпень	484,46	729,12	2,01	серпень	780,66	1112,74	2,47	серпень	789,03	1017,98	2,60
вересень	485,30	698,53	1,92	вересень	799,90	1164,42	2,60	вересень	791,03	1029,34	2,57
жовтень	504,30	675,46	1,91	жовтень	800,02	1184,33	2,71	жовтень	791,05	1099,38	2,61
листопад	600,41	765,13	2,20	листопад	799,44	1191,73	2,76	листопад	792,78	1086,68	2,56
грудень	758,14	1024,20	2,70	грудень	797,78	1167,60	2,66	грудень	795,57	1049,75	2,58

Падіння курсу гривні при наявності суттєвих валютних дисбалансів в структурі кредитного портфелю банків (близько половини виданих кредитів були кредитами в іноземні валюти), зменшення реального доходу домогосподарств, падіння обсягів виробництва призвело до суттєвого падіння якості активів банків. Це обумовило дестабілізацію економіки та фінансової системи та підірвало довіру до банківської системи.

Вчені вважають [61, 87, 92, 121], що в Україні серед головних причин фінансової кризи, ключове місце посідають залежність ринку цінних паперів від зовнішнього капіталу, великий обсяг корпоративного зовнішнього боргу, низький рівень ліквідності банків. Головними важелями впливу світової фінансової кризи на українську економіку вважаються:

- падіння темпів зростання світової економіки (загальне падіння попиту на товари та послуги);
- зниження цін на метали та сировину (удар по українському експорту);
- високий рівень волатильності валютних курсів (нестабільність та непрогнозованість економіки, удар по імпортерах);
- погіршення кон'юнктури на зовнішніх ринках позик (подорожчання облігацій державного боргу);
- обвали на провідних біржах та банкрутство великих банків і компаній (вилучення транснаціональними банками та корпораціями свого капіталу на порятунок материнської компанії).

Для економіки України це мало наступні наслідки:

- 1) падіння темпів росту ВВП;
- 2) погіршення стану платіжного балансу (дефіцит валютних надходжень);
- 3) девальвація національної валюти та збільшення рівня «доларизації» вітчизняної економіки;

- 4) скорочення доходів та видатків державного бюджету, зростання його дефіциту;
- 5) падіння обсягу золотовалютних резервів НБУ;
- 6) зростання індексів цін;
- 7) подальше погіршення якості активів банківської системи, зниження ліквідності банків;
- 8) найбільше в світі (відносно) падіння біржових індексів (індекс ПФТС за 2009 р. обвалився з понад 1200 до 250);
- 9) масові банкрутства та реструктуризація корпорацій;
- 10) виникнення ризику дефолту по корпоративним та державним зовнішнім позикам;
- 11) падіння обсягів кредитування економіки у всіх галузях;
- 12) зниження депозитного портфелю банків.

Загалом виділяють чотири головні напрямки, в яких світова фінансова криза впливала на економіку України [71, 74, 80, 88].

1. Попит на експортну продукцію України. Сповільнення розвитку світової економіки скоротило попит на українську експортну продукцію, це призвело до зменшення валютних надходжень, доходів державного бюджету, падіння валютного курсу тощо.

2. Збільшення цінової нестабільності на товарних ринках світу також призвело до скорочення торговельного балансу через зниження цін на сировину (в основному метал, який експортувала Україна), що, в свою чергу спричинило дефіцит поточному рахунку.

3. Загальний обвал світових фондових ринків призвів до найбільшого в історії обвалу українських фондових бірж. Падіння ринкової вартості українських компаній вдарило по їх міжнародних позиціях та негативно позначилося на їх конкурентоспроможності.

4. Нестабільність фінансових міжнародних ринків, банкрутство великих компаній та банків, зростання ключових ставок практично закрили

для України зовнішні ринки запозичень, що викликало труднощі у реструктуризації зовнішнього корпоративного боргу.

Багатьма вченими вважається, що в цей час в Україні розпочалася банківська криза, яка була ініційована валютною фінансовою кризою.

Ключовою умовою стабілізації національної економіки є стабілізація фінансового стану банків та повернення заощаджень в банківську систему, щоб вони могли працювати на відновлення економіки. Саме ці чинники є головними детермінантами виходу країни із фінансової кризи [62, 63, 70].

Важлива роль при цьому відводиться центральному банку країни, який є головною фінансовою інституцією, на яку покладено функції державного регулювання банківського сектору. Банківський сектор повинен надавати фінансову, в першу чергу кредитну підтримку економіці країни. Слід зауважити, що до світової фінансової кризи, окремі вчені зазначали, що зовнішні кредити банків та перекредитованість економіки формують високий ризик макроекономічної дестабілізації та погіршення фінансової стійкості банківського сектору. В Україні зобов'язання банків переважно мали короткостроковий характер, активи та зобов'язання були незбалансованими за валютною позицією. При цьому взяті зовнішні позики підштовхували банки до активного нарощування споживчого (в тому числі іпотечного) кредитування [66, 68]. Втім зростання загального попиту домогосподарств, та його стимулювання банківським кредитуванням, не змогло стимулювати зростання національного виробництва, а навпаки – викликало зростання імпорту товарів споживання та зростання цін на нерухомість.

Споживчі кредити, видані за рахунок зовнішніх вливань та запозичень, не сформувало економічної бази для їх наступного повернення,

оскільки позичальники через купівлю імпортованих товарів стимулювали виробництво в зарубіжних країнах [75, 76].

Ефективність банківського кредитування національної економіки залежить від:

1) наявності ресурсів для кредитування (цей ресурс повинен бути внутрішнім, тоді є захист від зовнішніх шоків);

2) кредитоспроможність позичальників (реальна можливість вкласти та повернути кредити у визначений термін) [71, 72].

Зниження кредитоспроможності суб'єктів господарювання призвело до зниження банками обсягів кредитування та підвищення вартості кредитів. Так, зокрема, лише за вересень-грудень 2008 року середня вартість гривневих кредитів зросла з 16,7% до 21,5% (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Характеристика умов ринку кредитування фізичних осіб до, під час та після фінансової кризи 2008 року (складено автором за даними [119])

Рік	Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	Нові видані кредити, в розрахунку на 1 домогосподарство, грн.	Середньорічна ставка за кредитами в гривні, %
2006	1611,7	5 050	15,0
2007	2012,1	8 702	13,9
2008	2892,8	9 272	17,9
2009	3015,3	2 565	21,3
2010	3469,1	3 270	16,3
2011	3841,7	5 578	15,1
2012	4134,2	5 931	18,3
2013	4454,2	7 664	15,9
2014	4563,3	5 561	17,2

Під час фінансової кризи перед Національним банком України постала проблема розробки комплексної програми подолання кризи. Було розроблено ряд підходів щодо порятнку банківського сектору. В першу чергу, були розроблені заходи щодо рекапіталізації банків за рахунок коштів держави. Це мало на меті відновити довіру населення до вітчизняних банків. У вересні 2008 р. вклади населення в банках становили понад 200 млрд. грн.: у т.ч. 126,6 млрд. гривень на гривневих депозитах і 15,7 млрд. грн. на доларових. В березні 2009 р. на депозитних рахунках залишилось 99,9 млрд. грн. гривневих дпеозитів і 12, 2 млрд. – доларових **[Помилка! Джерело посилання не знайдено.]**. Протягом перших місяців кризи вкладники забирали в середньому 5,4 млрд. грн. та 700 млн. дол. США (табл. 1.6).

Таблиця 1.6 – Динаміка обсягів депозитів в банках України в національній валюті непередодні та в перші місяці після початку світової фінансової кризи в Україні [119]

Період	Всього	в тому числі за строками			
		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років
01.01.2008	201 835	71 737	46 355	62 228	21 514
01.02.2008	192 434	71 649	36 962	65 189	18 636
01.03.2008	194 505	69 711	38 284	66 924	19 586
01.04.2008	205 769	75 675	40 372	68 678	21 045
01.05.2008	208 875	73 634	42 833	69 853	22 556
01.06.2008	208 818	71 689	42 562	71 058	23 509
01.07.2008	222 197	79 139	44 742	73 493	24 823
01.08.2008	227 188	79 439	47 607	74 155	25 989
01.09.2008	231 613	81 829	47 315	76 532	25 939
01.10.2008	238 213	84 114	49 295	78 957	25 846
01.11.2008	215 364	72 973	45 839	72 880	23 673
01.12.2008	204 086	70 266	44 378	66 764	22 678
01.01.2009	201 835	71 737	46 355	62 228	21 514
01.02.2009	173 091	77 165	55 871	30 872	9 183

Опитування населення січні – лютому 2009 року показали, що переважна більшість (86 %) українців вважали недоцільним та ризикованим брати нові банківські кредити. Це було практично в 2 рази більше ніж за рік до цього (на початку 2008 таких людей було лише 41%) [64].

Великі обсяги залучення іноземного боргового капіталу в банківський сектор України до кризи та під час неї обумовив необхідність застосування додаткових інструментів антикризового регулювання, серед яких і переговори з зовнішніми кредиторами про реструктуризацію зовнішніх зобов'язань банків.

Серед передумов виникнення фінансової кризи 2008 року в Україні дослідники відзначають наступні:

- низька частка заощаджень в структурі скупних доходів населення. Це призвело до задоволення внутрішнього попиту шляхом нарощування обсягів імпорту, що спричинило погіршення сальдо торгівельного балансу та підвищення ризиків валютної кризи [77];

- слабкий розвиток інститутів фінансової системи [69] та недосконалість механізмів проведення рефінансування банків, обумовив пошук банками додаткових ресурсів на зовнішніх ринках. Споживче кредитування при цьому було спрямоване в першу чергу на купівлю товарів імпортного походження (побутова техніка, автомобілі) та ринок житлової нерухомості;

- відсутність сприятливого інвестиційного клімату для довгострокового фінансування обумовило перетікання інвестиційного капіталу в сектори з високим рівнем ліквідності та високою швидкістю обороту грошей [69];

- спеціалізація на експорті невеликої кількості товарних груп, яка посилила залежність України (при підвищенні рівня відкритості економіки) від кон'юнктури на зовнішніх ринках [38].

Слід зауважити, що в передкризові роки уряд не вживав системних дій спрямованих на подолання зазначених дисбалансів та допустив ряд прорахунків в економічній стратегії, які багато в чому були обумовлені пошуком електоральної прихильності напередодні виборів, популізмом та зневажанням структурної модернізації. Про це зокрема свідчить:

- затягування впровадження ефективних дій щодо врегулювання діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання на ринку зовнішніх запозичень для обмеження неконтрольного нарощування зовнішнього корпоративного боргу [79];

- недалекоглядна валютна політика НБУ навесні 2008 р., коли ним було здійснено офіційну ревальвацію гривні (поза банківським ринком валютний курс гривні укріпився ще більше, за відсутності протидії з боку НБУ це ще більше простимулювало зростання імпорту) [73];

- неефективне витрачання перевищення фактичних податкових надходжень над плановими призвело до заморожування великої частини ресурсів на єдиному казначейському рахунку, і як наслідок – демонетизації економіки та створення ризикованого інфляційного грошово-кредитного «навісу».

Політична нестабільність восени 2008 р. також внесла значний вклад у розбалансування економіки, перш за все через створення негативних очікувань у населення. У той час, коли необхідні були оперативні та узгоджені професійні рішення влади для протидії проявам світової фінансової кризи, уряд був недієздатним через політичну кризу, що збільшувало негативні підприємницькі очікування суб'єктів економіки та спричинило подальше падіння інвестиційної привабливості української економіки.

Таким чином, співпадіння світової фінансової кризи та політичної кризи в Україні проявило структурні диспропорції української економіки,

та продемонструвало недієздатність обраної та встановленої моделі економічного зростання.

Для кращого розуміння наслідків та швидкості протікання фінансової кризи в Україні в різних секторах економіки проаналізуємо основні макроекономічні показники протягом 2007-2009 рр..

В перших трьох кварталах 2008 року українська економіка продовжувала зростати стікими темпами. Зокрема, за 9 місяців 2008 р. ВВП України зріс на 6,7 % порівняно з аналогічним періодом минулого року, промислове виробництво збільшилося на 5,2 % по відношенню аналогічного терміну у 2007 р. В ряді секторів економіки негативні тенденції спостерігалися ще з 2007 року (зокрема зниження обсягів спостерігалось в будівництві), втім загальні темпи зростання виробництва залишалися задовільними через гарні показники зростання інших галузей (зокрема торгівлі, транспорту та зв'язку, сільським господарством). По факту це приховало початок кризи на три місяці – країни Європи розпочали боролися з економічним занепадом ще на початку та в середині року, тоді як Україна – лише в кінці 2008 року. Розгортання наслідків світової фінансової кризи на світових ринках вплинуло на динаміку економічного росту в Україні. Статистично це стало помітно в 4 кварталі 2008 р., починаючи з якого в Україні ВВП почав знижуватися по відношенню до відповідних місяців 2007 року. Найбільше зниження ВВП спостерігалось в листопаді 2008 року – на 14,4 % порівняно з листопадом 2007 року. В грудні спад був 9,9 %, що можна пояснити сезонним сповільненням виробництва в промисловості. В результаті, у 2008 році приріст ВВП склав 2,1 % в річному вимірі. Це було в 3,5 рази менше ніж попереднього року і стало найнижчим значенням після кризи 1998-1999 рр. (рис. 1.13)

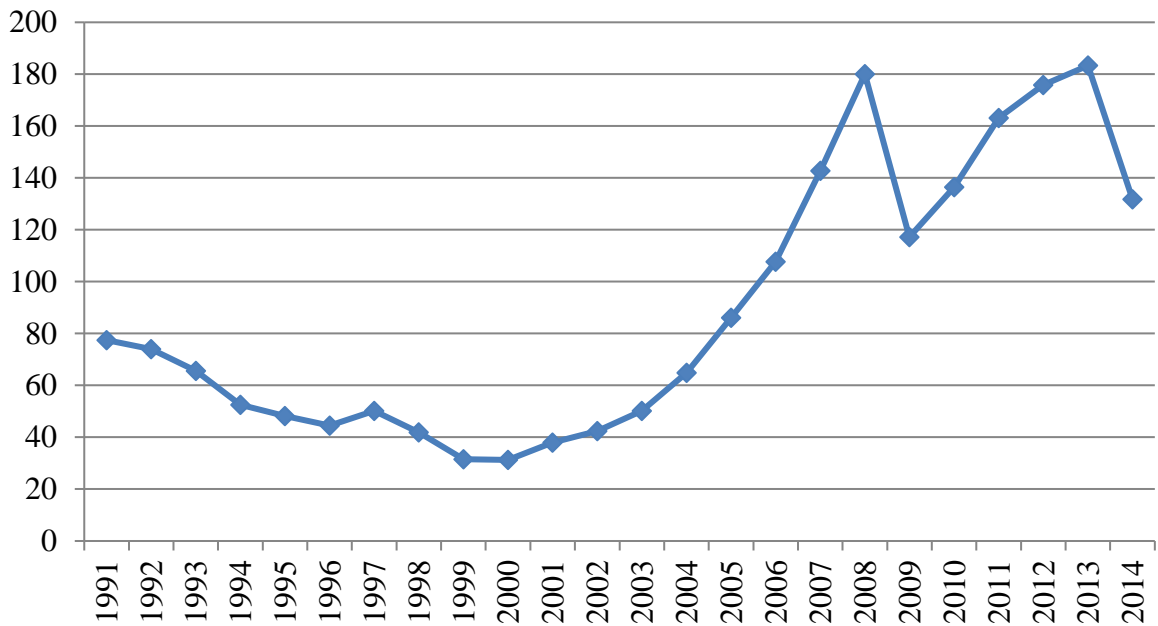

Рисунок 1.13 – Динаміка ВВП України 1991-2014 рр., млрд. дол. США (побудовано за даними [120])

Українська промисловість постраждала від кризи найбільше. Обсяги виробництва промислової продукції в 2008 р. зменшилися в порівнянні з 2007 роком на 3,1 % (для порівняння в 2007 р. зростання складало 10,2 %), в т. ч. в металургії зменшення склало 10,6 %, в хімічній промисловості – 6,1%, що в першу чергу було викликано скороченням попиту на світовому ринку.

Таблиця 1.7 – Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2008 році [120]

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис.дол. США	у % до 2007р.	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до 2007р.	у % до загального обсягу
Усього	66954430	135,8	100	85535356	141,1	100
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	783404,3	104,8	1,2	1702016	220,7	2
II. Продукти рослинного походження	5577382	323	8,3	1462482	169,9	1,7
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	1945746	113,3	2,9	612868,8	157,9	0,7
IV. Готові харчові продукти	2518162	120,2	3,8	2679182	128,1	3,1
V. Мінеральні продукти	7046094	164,8	10,5	25441277	147,7	29,7
25 сіль, сірка, штукатурні матеріали, цемент	783248,7	145	1,2	545700,5	168,5	0,6
26 руди, шлаки та зола	2153611	194,9	3,2	2063621	212,2	2,4

Продовження Таблиці 1.7

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис.дол. США	у % до 2007р.	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до 2007р.	у % до загального обсягу
27 енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки	4109234	156,2	6,1	22831956	143,4	26,7
з них:						
кам'яне вугілля	554333,1	208,3	0,8	2133165	170,5	2,5
нафта сира (включаючи газовий конденсат)	7624,6	320,7	0	4513656	99,1	5,3
газ природний	2079,6	211,8	0	9438806	145	11
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5045335	124,3	7,5	6959125	130,9	8,1
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	997665,7	101,1	1,5	4476610	131,1	5,2
VIII. Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	359518,9	91,1	0,5	232455,4	145,8	0,3
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	874402,5	113,9	1,3	1835249	120,5	2,1
XI. Текстиль та вироби з текстилю	984587	99,4	1,5	2099244	141,2	2,5
XII. Взуття, головні убори, парасольки	178099,1	119,9	0,3	531113	243,8	0,6
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	454820,3	126,8	0,7	1276476	128,7	1,5
XIV. 71 Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	146884,5	98,7	0,2	1032040	383,4	1,2
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	27593969	132,8	41,2	6390070	134,7	7,5
XVI. Механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	6341140	127,4	9,5	13379839	126,5	15,6
XVII. Транспортні засоби та шляхове обладнання	4321339	130,7	6,5	12091413	147,2	14,1
XVIII. Прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінематографії; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти	242726	119,2	0,4	1222607	121,2	1,4
XX. Різні товари і вироби	438909,6	121,7	0,7	1011001	169,9	1,2
XXI. 97 Вироби мистецтва	723,4	33,7	0	4105,9	115,4	0
Різне	242914	63,6	0,4	35444,9	54,1	0

Зниження обсягів експорту за четвертий квартал 2008 р. в порівнянні з аналогічним періодом 2007 р. склало 15 %. Приріст виробництва почав зниження з червня, а у вересні в промисловості почалася технічна рецесія [120]. Промислове виробництво скоротилося у 4 кв. порівняно 4 кв. 2007 року на 25 %. Найбільше промислове виробництво впало в листопаді – на 28,7 %.

Зниження попиту на послуги в галузі транспорту з боку галузей - основних споживачів (добувної, металургійної та машинобудівної промисловості) спричинило падіння вантажообороту. Пасажирооборот, навпаки в 2008 р. зріс (+4,5 % в порівнянні з 2007 р.).

Економічна криза відобразилася і на рівні доходів домогосподарств. Приріст реальних доходів в січні-серпні 2008 р. становив 13,4 %, а за

підсумками року склали – 10,3 % . , тобто за останній квартал доходи впали на 3,1%. Реальна заробітна плата за цей період виросла на 6,3 % (проти 8,5% в аналогічному періоді 2007 року), динаміка доходів населення наведена у табл. 1.8.

Таблиця 1.8 – Динаміка доходів, витрат та заощаджень населення за 1999-2016 рр. (складено за даними [120])

Рік	Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	Заощадження	
			грн.	%
1999	332	426,5	-94,5	-28,46%
2000	422,9	541,3	-118,4	-28,00%
2001	520,8	607	-86,2	-16,55%
2002	608,1	658,3	-50,2	-8,26%
2003	708,6	736,8	-28,2	-3,98%
2004	911,8	903,5	8,3	0,91%
2005	1321,4	1229,4	92	6,96%
2006	1611,7	1442,8	168,9	10,48%
2007	2012,1	1722	290,1	14,42%
2008	2892,8	2590,4	302,4	10,45%
2009	3015,3	2754,1	261,2	8,66%
2010	3469,1	3072,7	396,4	11,43%
2011	3841,7	3456	385,7	10,04%
2012	4134,2	3591,8	542,4	13,12%
2013	4454,2	3814	640,2	14,37%
2014	4563,3	4048,9	514,4	11,27%
2015	5231,7	4952	279,7	5,35%
2016	6238,8	5720,4	518,4	8,31%

Фінансова криза розбалансувала державні фінанси України, в першу чергу бюджет. Проте збільшені видатки вдалося покрити за рахунок понадпланових надходжень за перші 10 місяців 2008 року. Зокрема, середньомісячне перевищення планових доходів в загальній фонд держбюджету за січень – жовтень 2008 року сягнуло 1,7 млрд грн. План надходжень у 2008 році виконано на 99,9 %. Сукупні доходи держбюджету в

2008 р. склали майже 232 млрд грн, що майже на 66 млрд грн. більше ніж в 2007 р. Податкові надходження за 2008 рік склали 168 млрд. грн., а неподаткові – 53 млн. грн. У 2008 році план видатків держбюджету був виконаний на 95,4 %. Витратна частина держбюджету в 2008 році склала 242 млрд. грн., (+67,3 млрд грн., в порівнянні з 2007 роком). Втім, у листопаді 2008 року спостерігалось невиконання плану доходів (на 2,1 млрд. грн.), перевиконання плану в грудні вдалося було досягнуто за рахунок перерахування в бюджет доходів НБУ в розмірі 3,5 млрд. грн.

Криза в реальному секторі спричинила негативні тенденції до макрофінансової дестабілізації. Не дивлячись на те, що в 2008 р. власний капітал банків виріс на 34 %, це не призвело до аналогічного зростання активів (їх зростання склало лише 26 %, хоча в 2007 р. зростання і активів і капіталу було однаковими – 49 %). Знизилася прибутковість діяльності банків – середня рентабельність активів комерційних банків на початок 2009 р. склала 0,84 % тоді як на початок 2008 року вона була 1,11 %. Рентабельність капіталу склала 9,1 %, проти 14,9 % роком раніше. В абсолютних цифрах прибуток банків виріс на 36,6 % у порівнянні з 2007 р. Ресурсна база банків суттєво зменшилася. Протягом 2008 р. депозити фізичних осіб збільшилися на 31 % (за 2007 рік – на 54 %), а депозити юридичних осіб зросли на 23 % (за 2007 рік – на 49 %). Слід зауважити, що в кінці 2008 р. почалося масове вилучення грошових ресурсів з банківської системи. Лише за 4 місяця (з жовтня 2008 р. по січень 2009 р.) з банків було виведено більше 60 млрд. грн. В січні 2009 р. обсяг депозитного портфелю банків в національній валюті скоротився на 7,3 %, у т. ч. фізичних осіб – на 2,7 %, а юридичних осіб – на 13 % (табл. 1.9).

Таблиця 1.9 – Депозити резидентів в банках України, млн. грн. [119]

Період	Усього	у тому числі					
		фінансові корпорації	сектор ЗДУ	нефінансові корпорації	інші сектори економіки		
		усього	усього	усього	усього	домогоспо- дарства	НКОДГ
2003	62480	3694	1115	23901	33771	33115	655
2004	84598	5285	1638	34365	43310	42502	808
2005	134754	6129	2010	50976	75640	74778	862
2006	185917	8741	1682	65614	109879	108860	1020
2007	283875	15343	4136	95583	168813	167239	1575
2008	359740	19305	2536	118188	219711	217860	1851
2009	334953	15621	8586	94796	215949	214098	1851
2010	416650	19022	4132	116105	277390	275093	2298
2011	491756	21799	3894	153120	312943	310390	2553
2012	572342	20852	5929	173319	372241	369264	2977
2013	669974	26174	2950	195160	445690	441951	3739
2014	675093	29935	3763	218724	422670	418135	4535

Внаслідок погіршення фінансового стану банки почали переглядати власні політики: згорнулися довгострокові кредитні програми, умови надання споживчих кредитів стали більш жорсткими, процентні ставки виросли з 14,4 % до 21,6 %.

Зростання частки проблемних кредитів впродовж 3-х кварталів 2008 р. на 69 % перевищили зростання обсягів кредитних вкладень банків, при цьому зростання проблемної заборгованості фізичних осіб сягнуло 200%.

В умовах нестачі фінансових ресурсів банки почали шукати зовнішні джерела їх поповнення. За 2008 рік власний капітал банків України зріс на 51,5 млрд. грн. (на 74 %). Це відбулося переважно за рахунок зростання статутного капіталу (+43 млрд. грн., або +92 %). Частка іноземного капіталу в статутному капіталі вітчизняних банків перевищила 40 %, і станом на 01.10.2008 р. сукупний обсяг зобов'язань перед нерезидентами банків становили 32 % від усіх банківських зобов'язань). Загальний зовнішній борг України (державний та корпоративний) на початок 2009 р.

перевищив \$105 млрд.. В т.ч. загальний обсяг зовнішнього корпоративного боргу складав \$90 млрд. (40 з яких було сформовано банківською системою).

В останньому кварталі 2008 року приплив валютних ресурсів в Україну суттєво зменшився. На думку економістів це пов'язано з:

- зниженням чистого притоку прямих іноземних інвестицій (з 3,2 до до 1,2 млрд. дол. США);
- скороченням отриманих обсягів довгострокових кредитів і розміщених євробондів (майже в три рази в порівнянні з 3 кв. 2008 р.);
- збільшенням від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі в зв'язку з несприятливою експортною динамікою (за підсумками 2008 р. воно зросло до \$18,5 млрд);
- зменшенням обсягів зовнішнього корпоративного боргу банків (на 2,3 млрд доларів США);
- зростанням попиту на іноземну валюту на міжбанківському і готівковому валютному ринках (головним каталізатором став Нафтогаз України, який закуповував валюту напередодні підвищення цін на газ).

Порівнюючи кризи 1998 та 2008 років в Україні можемо констатувати, що обсяги валютного боргу в 2008 році були більшими, ніж у 1998 р. При обох кризах валютних резервів було недостатньо для покриття зовнішньої заборгованості. Умови розвитку української економіки в 2008 році істотно відрізнялися від 1998 року. І можна сказати, що 2008 році не дивлячись на номінальне зростання економічних потужностей української економіки, вона стала менш стійкою до фінансових, боргових та валютних шоків. Так, у 1998 р. обсяг корпоративного боргу був набагато нижчим і приватний сектор не був такий залежний від фінансування із зовнішніх ринків, тоді як до 2008 року національна економіка, а надто банківська система, стала більш залежною зовнішнього фінансування.

Для того, щоб порівняти кризи 1998 і 2008 років, розглянемо таблицю, де представлені деякі відмінності між ними [16, 38].

Таблиця 1.10 – Порівняльна характеристика кризи 1998 р. та кризи 2008 р. в Україні [16, 38]

Показник	Криза 1998 р.	Криза 2008 р.
Державний борг, млрд. грн.	20	68,23
Частка експорту у ВВП, %	42	60
Золотовалютні резерви Національного банку України, млрд. дол. США	0,7	5,6
Девальвація гривні, значення курсу	(1,98 – 5,3)	(4,8 – 7,7)
Наявність ринків цінних паперів	Були, але нерозвинені	Найбільше постраждали від кризи

Підсумовуючи зазначимо, що найбільш глибокими фінансовими кризами в Україні за період 1991-2016 рр. є:

1) криза становлення у 1991-1996 рр. (комплексна, об'єднала фінансові кризи всіх 4 типів). Причини: відсутність національної грошової одиниці, недовіра населення до банків через гіперінфляцію та втрату вкладів Ощадбанку СРСР;

2) подвійна фінансова криза у 1996-1998 рр. (поєднання банківської та боргової фінансової кризи). Причини: невідповідність структури й обсягів державного боргу можливостям української економіки, вплив кризи у Росії;

3) світова фінансова криза у 2008-2009 рр. (поєднання валютної, банківської ФК та кризи платіжного балансу). Її передумови в Україні мали специфічний характер: розбалансування платіжного та зовнішньоторговельного балансу та кредитний бум, а наслідком стала загроза банкрутств кількох банків 1-ї групи, для запобігання чого НБУ було здійснено їх рефінансування;

4) системна криза політико-економічних відносин з кінця 2013 по теперішній час (комплексна, об'єднала фінансові кризи всіх 4 типів). Причини: зміна політичної влади, анексія Криму, початок збройного конфлікту на Сході України (це призвело до масового відтоку інвесторів

з України, виведення капіталу внаслідок економіко-політичної нестабільності, втрати клієнтської бази внаслідок зменшення території охоплення послугами, значних збитків банків внаслідок переведення боргів клієнтів з постраждалих територій в розряд проблемних), неефективна наглядова політика НБУ (це призвело до «очищення» банківської системи та виведення з ринку у 2014-2015 рр. понад 50 банків).

Висновки за розділом 1

В дисертаційній роботі досліджено особливості формування та перебігу найбільш поширених типів фінансових криз, а саме: боргових (викликаних несприятливою динамікою та/або структурою державних або корпоративних зобов'язань); валютних (викликаних спекулятивними атаками на місцеву валюту, які частіше за все призводять до різкої девальвації); криз платіжного балансу (які викликані суттєвим та несподіваним падінням припливу міжнародного капіталу, або початок відтоку іноземного капіталу) та банківських криз (викликані зупинкою конвертованості банківських зобов'язань через масові банкрутства або виходи банків з ринку банківських послуг, що спричиняє різке зростання рівня недовіри клієнтів до банків).

Дослідження ключових параметрів, що дозволяють оцінити наявність та глибину кризи певного типу, дозволяє автору стверджувати, що загалом усі фінансові кризи можна поділити на 2 класи – кризи, які можна ідентифікувати і класифікувати за кількісними параметрами (до таких криз автор пропонує відносити кризи платіжного балансу

з ключовим параметром вимірювання – приріст прямих іноземних інвестицій та валютні кризи – з ключовим параметром вимірювання – рівень девальвації місцевої валюти по відношенню до дол. США або євро) та кризи, які ідентифікуються та класифікуються за якісними параметрами (до таких автор пропонує відносити банківські (ключовий параметр вимірювання – якість ресурсної бази та/або якість портфелю кредитів) та боргові кризи (ключовий параметр вимірювання – якість обслуговування державного та/або корпоративного боргу)).

Узагальнення досвіду різних країн свідчить, що зазначені 4 типи фінансових криз досить часто мали місце одночасно в одних і тих же країнах, що дозволяє стверджувати, що при відсутності зваженої державної антикризової економічної політики або при її неправильному застосуванні, фінансові кризи одного типу можуть породжувати фінансові кризи інших типів поглиблюючи загальний рівень економічного падіння країни та ускладнюючи посткризове відновлення. Такі кризи запропоновано називати похідними кризами. Визначено, що для оптимального стратегічного планування розвитку у посткризовий період банкам слід враховувати також й імовірність виникнення похідної кризи під час або після завершення базової кризи (кризи, яка виникла початково).

Найбільш кризовим роком у світі за період 1970-2007 рр. став 1994 р., протягом якого відбувалося 25 банківських, 11 валютних криз та 2 подвійні кризи, окремо також слід виділити 1998 р. із 7 валютними, 10 банківськими, 2 борговими, 3 подвійними та 3 потрійними кризами.

Аналіз перебігу найбільших світових фінансових за 1788-2008 рр. дозволив сформулювати наступні висновки:

1) протягом 19 століття світові фінансові кризи в переважній більшості були викликані структурними змінами у виробництві, різкими змінами у продуктивності праці та протекціоністською політикою урядів. Як правило, після криз 19 століття у грошово-кредитних системах відповідних країн відбувалися суттєві структурні зрушення, що вимагали від банків кардинальної перебудови власних стратегій;

2) кризи першої половини ХХ ст. характеризувалися в більшій мірі обвалами фондових ринків, це було викликано бурхливим розвитком нових фондових інструментів та різкими перетоками капіталу між різними частинами світу (США, Європа, Латинська Америка). Основною проблемою криз першої половини ХХ-го ст. стало відновлення довіри населення до банків та боротьба з відтоком банківських депозитів, саме в цей період було запроваджено першу систему гарантування вкладів у США та прийнято відомий закон Гласса-Стігола;

3) причинами світових фінансових криз другої половини ХХ ст. були цінові буми на ринку нафти та різкі перетоки капіталу між фінансовими центрами. Окремою особливістю цих криз став вихід на міжнародні ринки капіталу Китаю та розширення географії поширення світових фінансових криз – вони стали більш масштабними за кількістю охоплених країн. Окрім цього, розпад СРСР наприкінці ХХ ст. обумовив високу волатильність міжнародних потоків інвестиційного капіталу. Головною тенденцією посткризового розвитку банків у цей період став активний розвиток транснаціональних банків;

4) кризи XXI ст. (їх було тільки 2 – криза доткомів 2001 р. та криза 2007-2009 рр.) характеризувалися у надмірній концентрації і банків, і гравців фондового ринку на якійсь одній галузі – у 2001 це були компанії ІТ-сектору, у 2007 – сектор нерухомості. Головною тенденцією посткризового розвитку банків у цей період стала диверсифікація портфелю активів та розмежування інвестиційної та традиційної банківської діяльності.

У роботі також досліджено особливості протікання фінансових криз в Україні та виділено 4 кризові періоди з 1991 по 2016 рр.:

5) 1991-1996 – криза становлення. Особливість – становлення ринкової економіки, відсутність національної грошової одиниці, недовіра населення до банків через гіперінфляцію та втрату вкладів Ощадбанку СРСР – комплексна криза 4 типів.

6) 1996-1998 – боргова криза. Особливість – невідповідність структури й обсягів державного боргу можливостям української економіки, вплив кризи у Росії – банківська та боргова криза.

7) 2008-2009 рр. – світова фінансова криза. В Україні дана криза мала специфічний характер. Головними її передумовами стали розбалансування платіжного та зовнішньоторговельного балансу та кредитний бум. В результаті даної кризи під загрозою банкрутства опинилися кілька банків 1-ї групи, які було врятовано завдяки кредитам рефінансування НБУ. Характер кризи – валютна, банківська, платіжного балансу.

8) 2014 р. і по теперішній час – політично-військова фінансова криза. Причинами даної кризи стали події кінця 2013 – початку 2014 року, які призвели до політичних потрясінь, зміни політичної влади та початку збройного конфлікту у Донецькій та Луганській областях. Окрім цього неефективна наглядова політика НБУ у між кризовий період призвела до накопичення прихованих проблем у банках – в результаті очищення

банківської системи у 2014-2015 рр. з ринку виведено понад 50 банків.
Характер кризи – криза 4 типів.

Основні результати даного розділу дисертаційної роботи
відображені у працях: [20, 27, 31]

РОЗДІЛ 2 ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ НА РІЗНИХ СЕГМЕНТАХ КРЕДИТНО- ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИНКУ В ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

2.1. Дослідження трансформацій стратегічних пріоритетів банків України у посткризовому періоді

Світова економіка на сьогодні переживає важке відновлення після наймасштабнішої економічної кризи з часів Великої депресії. Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. нанесла велику шкоду фінансовим ринкам та запустила рецесійні процеси у всьому світі спричинивши зниження глобального ВВП на 2,1% вперше з часів другої світової війни. Дана глобальна криза відбувалася на фоні багатьох локальних та мезо-локальних криз і багато в чому стала їх результатом та логічним продовженням. При цьому слід зазначити, що найбільше від даної кризи постраждала банківська галузь.

Українська банківська система також сильно постраждала від наслідків світової фінансової кризи. Розглянемо детальніше передумови економічного розвитку, який передував розгортанню кризи.

З 2001 року в Україні розпочався нехай і короткий проте період економічного зростання, який тривав до кінця 2008 року. За цей період промисловість України змогла суттєво наростити обсяги виробництва: фактично обсяг промислового виробництва в 2008 році був більшим у 2 рази у порівнянні з обсягом виробництва у 1999 році. У той же час зростав і добробут населення: середній дохід одного домогосподарства номінований в українській гривні станом на 2008 рік перевищив аналогічний показник 1999 року майже у 9 разів. Втім ,якщо скорегувати доходи українців на ступінь девальвації української гривні, то зростання було не таким вражаючим – всього майже у 7 разів (рис. 2.1).

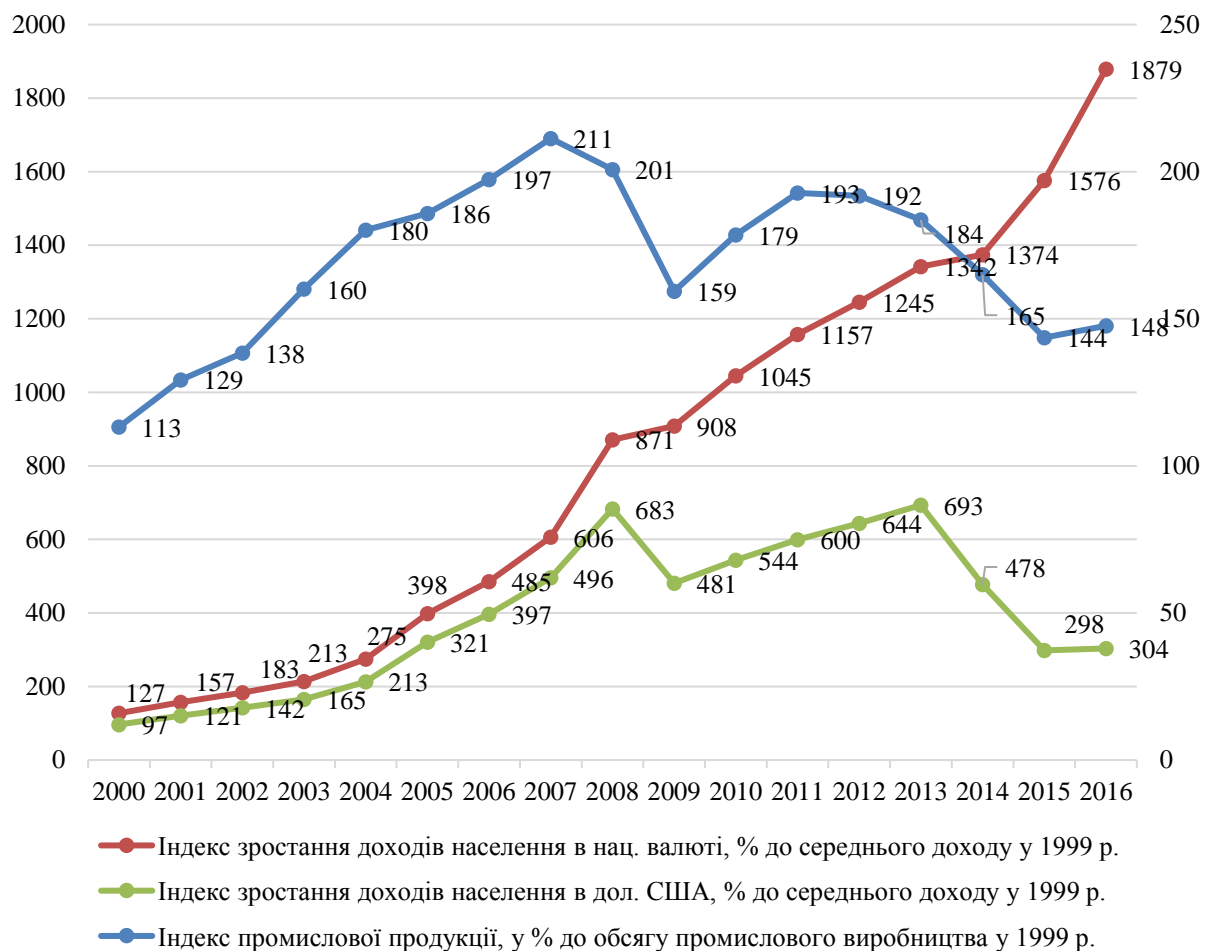

Рисунок 2.1 – Динаміка доходів населення та осягів промислового виробництва в Україні за 2000-2016 рр. (розраховано автором за даними [119, 120])

Зазначимо, що випереджуючі темпи зростання добробуту українських громадян над темпами зростання виробництва негативно відобразилося на структурі та стані зовнішньоторгівельного балансу. Стрімке нарощування попиту на товари широкого споживання не могло бути покритим за рахунок лише вітчизняних промислових можливостей, а тому імпортери активно почали завозити відповідні товари з-за кордону. Так, наприклад обсяг імпорту м'яса та м'ясопродуктів, а також інших продуктів тваринництва зріс за 2001-2008 рр. у 9,3 рази, тоді як експорт відповідної групи товарів – лише у 1,7 рази. Активним попитом також користувалися і вироби з дерева, перш за все меблі, обсяг їх імпорту за аналізований період зріс у 7,5 разів, тоді як експорт – у 3,5 рази. У 12 разів зросли обсяги імпорту взуття та

головних уборів, проти 210% зростання експорту. Втім, не дивлячись на такі вражаючі темпи зростання зазначені групи товарів не сильно вплинули на валютний баланс країни оскільки їх питома вага у загальній структурі зовнішньої торгівлі була невеликою (в сукупності менше 3,5%).

Окремо слід зупинитися на тих товарах, які продемонстрували найбільші зміни у сальдо зовнішньої торгівлі (табл. 2.1)

Таблиця 2.1 – Зміна структури торгового балансу України у 2008 р. у порівнянні з 2001 р. за основними товарними групами (розраховано автором на основі [120])

Товарна група	Сальдо, млн. дол. США		Приріст імпорту у 2008 р. по відношенню до 2001 р., разів	Приріст сальдо зовнішньої торгівлі у 2008 р. по відношенню до 2001 р., разів
	2001 р.	2008 р.		
Всього	489,64	-18580,93	5,42	-37,95
I. Живі тварини та продукція тваринництва	271,94	-918,61	9,32	-3,38
II. Продукти рослинного походження	427,15	4114,90	5,50	9,63
III. 15 Жири і масла тваринного та рослинного походження	138,98	1332,88	7,09	9,59
IV. Продукція харчової промисловості	-139,81	-161,02	4,54	1,15
V. Мінеральні продукти	-4975,53	-18395,18	3,78	3,70
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	351,61	-1913,79	6,18	-5,44
VII. Пластмаси та каучук	-441,06	-3478,94	6,42	7,89
VIII. Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	63,66	127,06	3,51	2,00
IX. Деревина та вироби з неї	156,77	255,40	7,46	1,63
X. Паперова маса з деревини або інших волокнистих волокон	-251,24	-960,85	3,41	3,82
XI. Текстиль та текстильні вироби	-32,63	-1114,66	3,25	34,16
XII. Взуття, головні убори, парасольки	40,83	-353,01	12,13	-8,65
XIII. Вироби з каміння, гіпсу, цементу, скла, азбесту	-43,43	-821,66	6,91	18,92
XV. Неблагородні метали та вироби з них	5899,27	21203,90	7,78	3,59
XVI. Машини, устаткування та механізми; електротехнічне устаткування; звукозаписувальна та відтворювальна апаратура, телеапаратура	-663,64	-7038,70	5,63	10,61
XVII. Засоби наземного, повітряного та водного транспорту	-197,42	-7770,07	16,21	39,36
XVIII. Прилади і апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, вимірювальні, медичні та хірургічні; годинники, музичні інструменти	-182,68	-979,88	4,70	5,36
XIX. Різні промислові товари	-20,73	-572,09	8,89	27,60
XX. 97 Твори мистецтва	10,85	-3,38	7,63	-0,31
Товари, придбані в портах	-85,59	-455,53	5,59	5,32
Різне	162,36	207,47	0,26	1,28

Серед тих груп товарів, які найбільше вплинули на створення додаткового попиту на іноземну валюту стали мінеральні товари, які включають в себе енергоносії та склали 42% імпорту. За цією групою товарів дефіцит торгового рахунку зріс майже в 4 рази. При цьому загальний лише дефіцит торгівлі товарами даної групи майже дорівнював сукупному дефіциту зовнішньоторгівельного балансу і склав майже 18,5 млрд. дол. США, або 28% експорту. Іншим яскравим прикладом є імпорт машин, устаткування та механізмів; електротехнічного устаткування; звукозаписувальної та відтворювальної апаратури та телеапаратури, питома вага яких складала близько 15,6 %. Негативне сальдо торгівлі товарами даної групи у 2008 р. склало більше 7 млрд. дол. США, що було в 10 разів більше від аналогічного показника 2001 року. Ще більшим темпом зріс дефіцит торгівлі транспортними засобами. При аналогічній питомій вазі (близько 14% у 2008 році, хоча в 2001 році питома вага даної групи товарів не перевищувала 5%) дефіцит зовнішньої торгівлі цими товарами перевищив 7,7 млрд. дол. США, що стало у 39 разів більше ніж у 2001 році. Структура імпорту та експорту України за ці роки наведена у додатку Б.

Що стосується ринку нерухомості, з якого у США розпочалася світова фінансова криза, то зазначимо, що в Україні за аналізований період також спостерігався бум на житлову нерухомість. Так, зокрема, обсяги будівництва нового житла зросли у 2 рази (рис. 2.2), при цьому ціни на житло зростали набагато більшими темпами. Починаючи з 2004 року і до весни 2008 року курс гривні до долара США залишався стабільним, це позитивно з одного боку вплинуло на споживчі настрої українців, реальні доходи яких зростали. Досить багато молодих сімей отримало реальну можливість придбати в іпотеку власне житло, оскільки ставки за іпотечними банківськими кредитами знизилися до прийняттого рівня, а офіційного

доходу вистачало для демонстрування достатнього рівня кредитоспроможності.

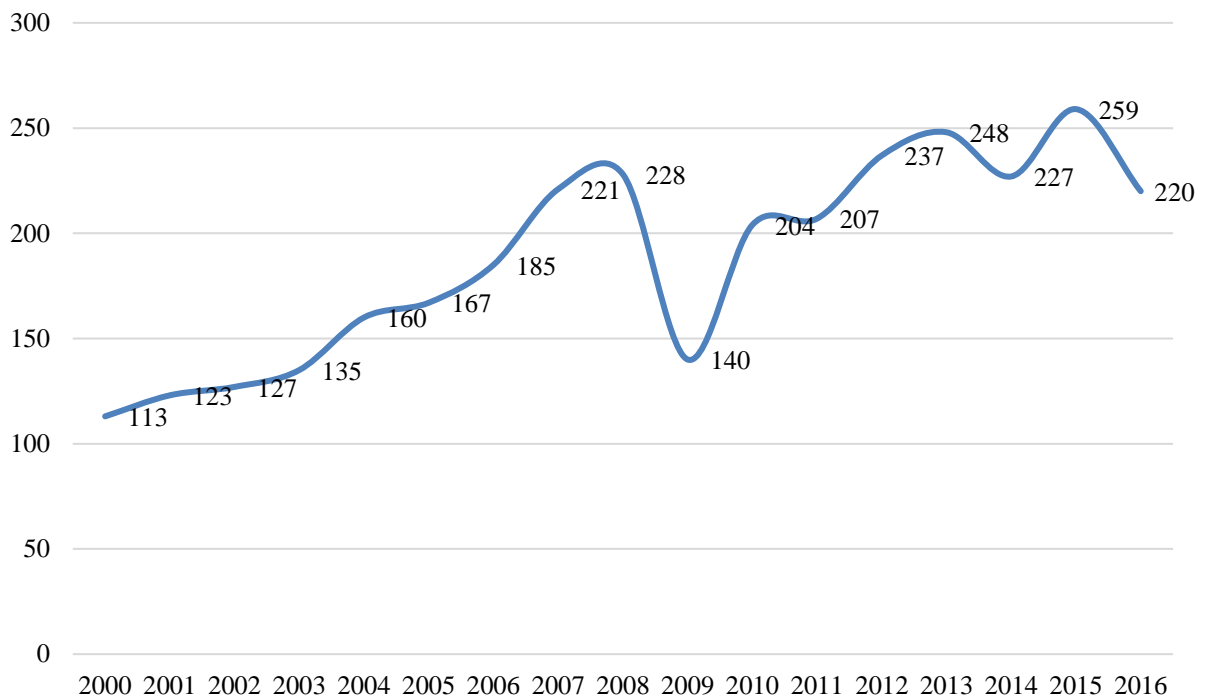

Рисунок 2.2 – Динаміка будівництва нового житла в Україні протягом 2000-2016 років., кв. м. на 1000 осіб населення (побудовано автором за даними [120])

Відповідно банки почали активно кредитувати з одного боку населення – для придбання ними житлової нерухомості, а з іншого боку – будівельні компанії, які за рахунок непоганої маржі та високих темпів росту цін на житло мали гарні показники рентабельності та кредитоспроможності.

Активний економічний розвиток змусив суб'єктів економіки шукати можливості додаткового залучення ресурсів, відповідно у цей період спостерігається суттєве зростання зовнішнього боргу. Держава нарощувала зовнішній борг з двома основним цілями – збільшення золотовалютних резервів для забезпечення покриття критичного імпорту, обсяг якого зростав суттєвим темпами, адже зростаюча українська економіка була

однією з найбільш енергозатратних економік світу, а тому потребувала все більшого обсягу енергоносіїв, які Україна на 90% імпортувала. Другою метою нарощування державного зовнішнього боргу було фінансування великих інфраструктурних проєктів. Після тривалого занепаду вітчизняна промислова інфраструктура потребувала модернізації [34]. В результаті, лише за 2003 – 2008 роки обсяги державного зовнішнього боргу зросли на 37% – з 8,7 млрд. дол. США до 12 млрд. дол. США. Втім варто зазначити, що питома вага зовнішнього боргу сектору загальнодержавного управління за даний період суттєво знизилася – з 37% до 12% (рис. 2.3)

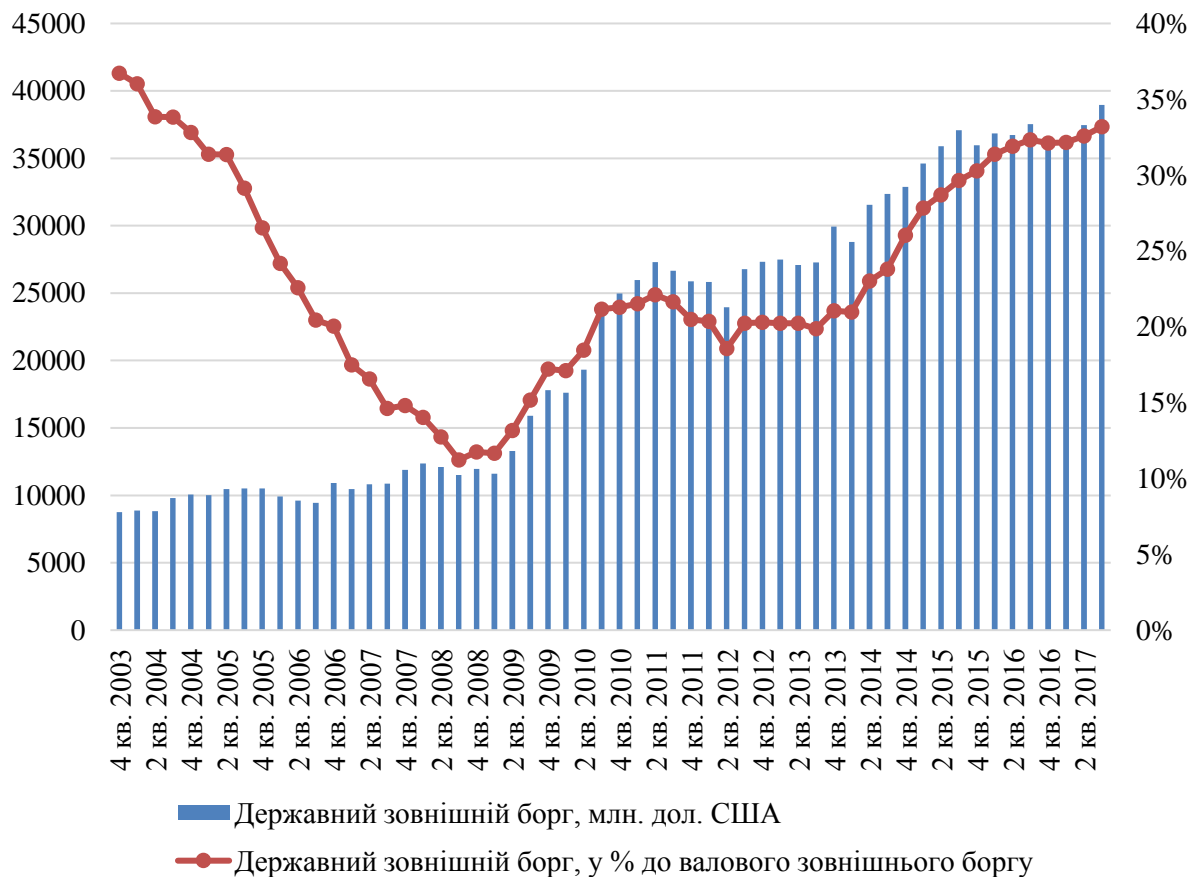

Рисунок 2.3 – Динаміка зовнішнього боргу сектору загальнодержавного управління за 2003 – 2017 рр. (побудовано автором за даними [119])

Підприємства, особливо великі, нарощували обсяги зовнішніх запозичень, оскільки вони мали суттєву меншу ціну (в 4-5 разів). При цьому звикнувши до валютної стабільності багато підприємств нехтували валютними ризиками та зверталися до банків за валютними кредитами. Крім цього, багато імпортерів потребували значних обсягів валюти для фінансування зростаючого імпорту. Корпоративний валовий зовнішній борг зріс за 2003-2008 рр. зріс у 3,7 рази – з 11 млрд. дол. США до 41 млрд. дол. США (рис. 2.4).

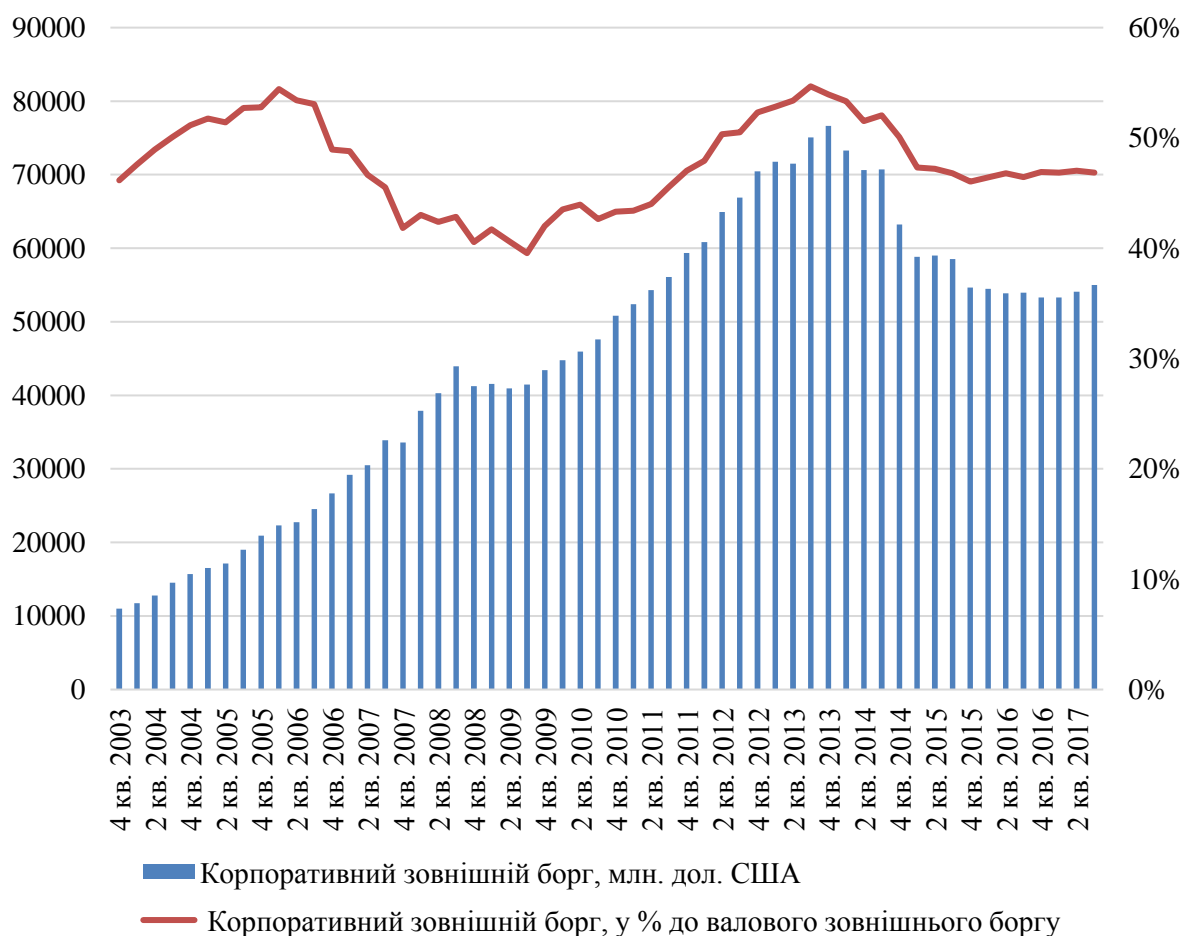

Рисунок 2.4 – Динаміка зовнішнього боргу сектору нефінансових корпорацій національної економіки України за 2003 – 2017 рр. (побудовано автором за даними [119])

Зазначимо, що питома вага корпоративного зовнішнього боргу в структурі валового зовнішнього боргу України змінилася не суттєво – з 46 % у 2003 році до 41 % на кінець 2008 року. При цьому у першому кварталі 2006 року спостерігався локальний екстремум значення питомої ваги корпоративного зовнішнього боргу в структурі валового зовнішнього боргу України – 53 %. Це значення було перевищено лише у 2013 році (54%).

Найбільш показовим є зростання зовнішнього боргу сектору депозитних корпорацій. Банки шукали можливості залучення додаткових обсягів банківських ресурсів, в тому числі й валютних, оскільки з боку українських домогосподарств та підприємств спостерігався попит на кредити в іноземній валюті. За набагато нижчих ставок та умов валютної стабільності та на фоні збільшення доходів, навіть перерахованих на долар США валютні кредити виглядали досить привабливо для банківських клієнтів. Окрім цього, початок ХХ століття є періодом активної експансії траннаціональних банків у світі, не обійшов цей процес і Україну. Лише за 2004-2008 рр. питома вага активів зарубіжних банків в українській банківській системі зросла більш ніж у 2 рази – з 28 % до 59 % (рис. 2.5).

Таке суттєве нарощування присутності іноземних банків в банківській системі України не могло не призвести до «накачування» українських «дочок» іноземних банків кредитними ресурсами для ведення банківської діяльності в Україні. Окрім цього банки з українським капіталом також почали активно виходити на зовнішні ринки у пошуках дешевих ресурсів, що в результаті призвело до найбільш різкого зростання зовнішнього боргу серед усіх секторів економіки.

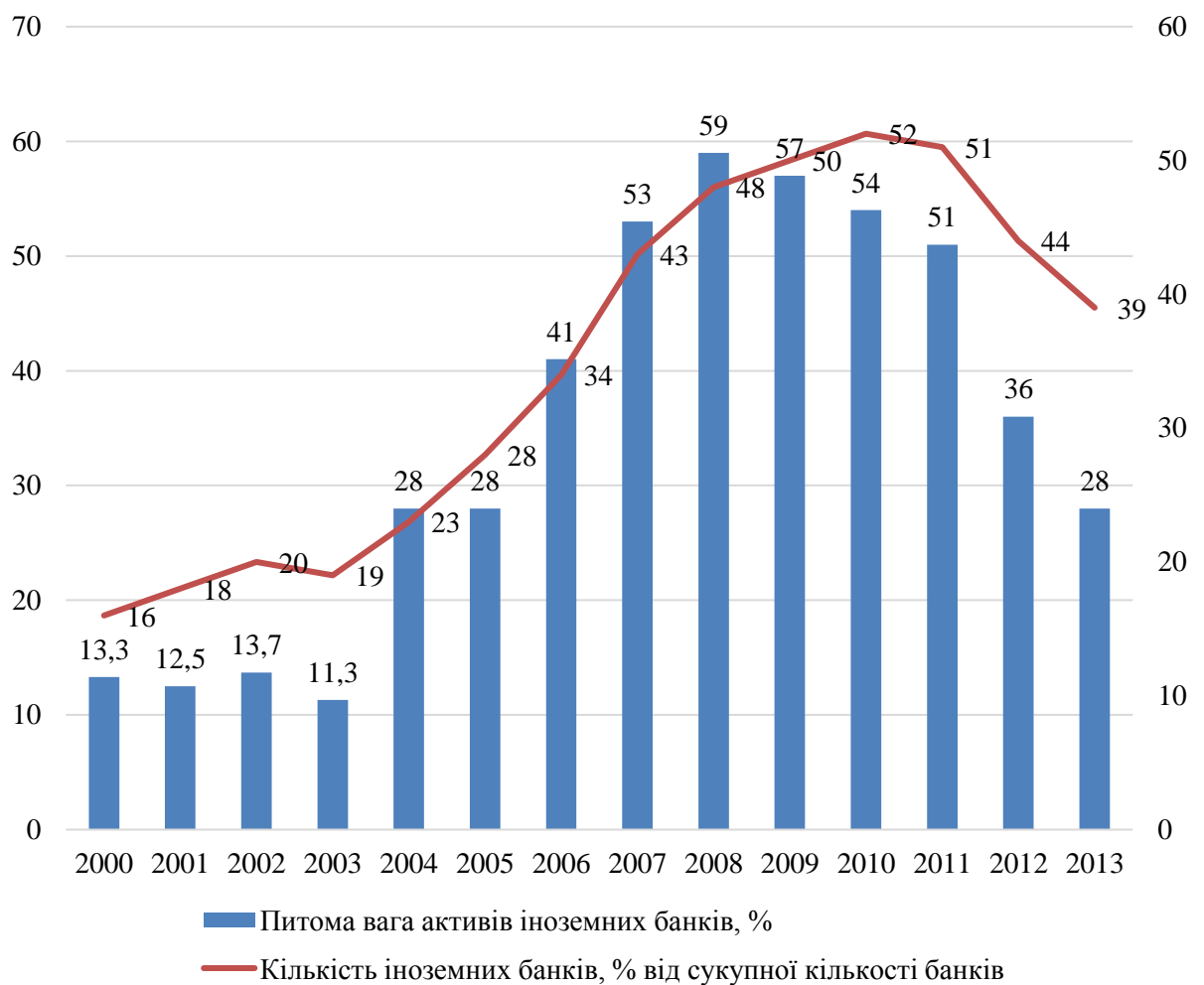

Рисунок 2.5 – Динаміка присутності транснаціональних банків в банківській системі України протягом 2000 – 2013 рр. (складено на основі даних [119])

Так, відносний приріст обсягів зовнішньої заборгованості сектору депозитних корпорацій у 2008 році у порівнянні з 2003 роком склав 2400%, тобто у 24 рази. При цьому частка заборгованості банків України перед іноземними кредиторами в структурі загального зовнішнього боргу України зростає з 7 % до 41 %, або у 6 разів (рис. 2.6).

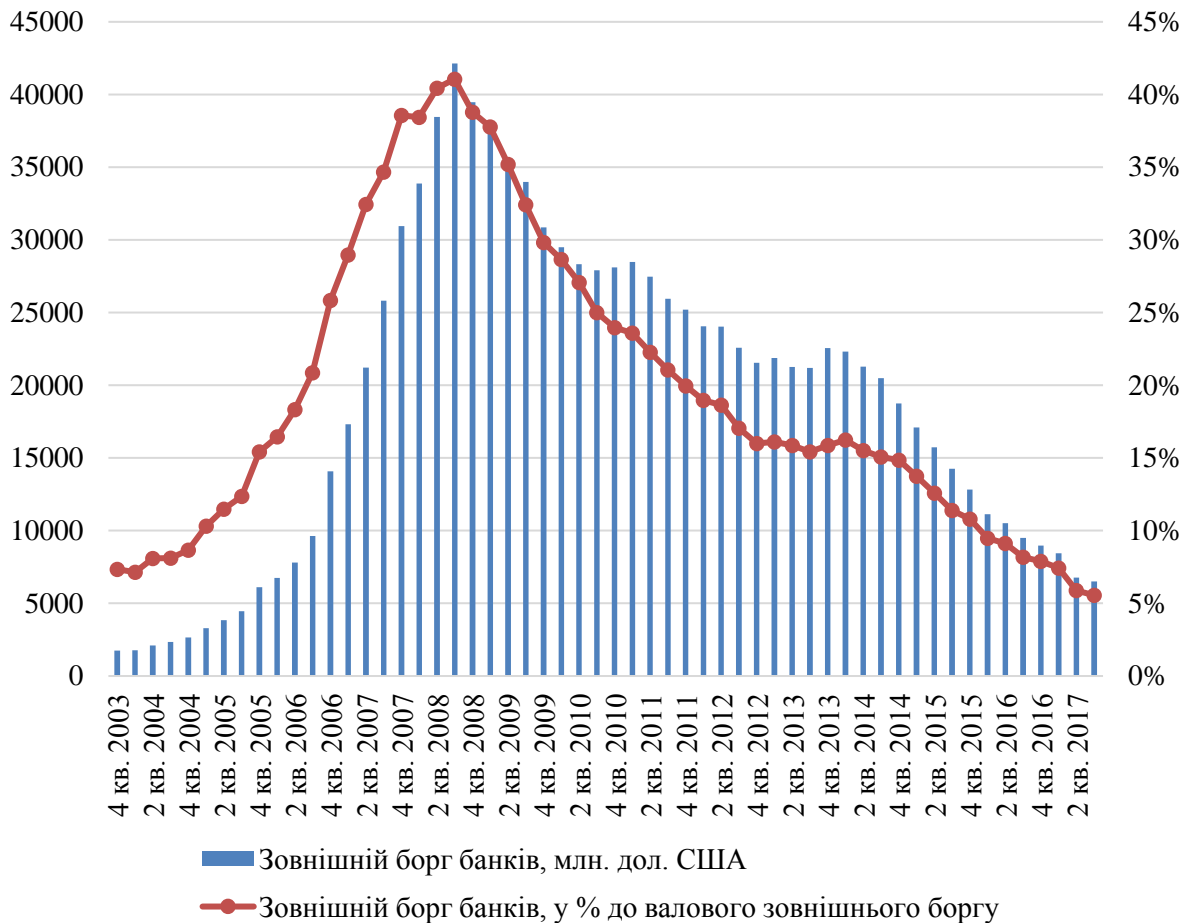

Рисунок 2.6 – Динаміка обсягів зовнішньої заборгованості сектору депозитних корпорацій за 2003-2017 рр. (побудовано автором за даними [119])

В цілому загальний державний борг зріс з 23,8 до 101,7 млрд. дол. США за 2003 – 2008 рр., або з 47% до 85% ВВП (рис. 2.7).

Таким чином, можемо констатувати, що в найбільшій мірі зростання сукупного зовнішнього боргу України у передкризовий період було забезпечено секторами депозитних та недепозитних корпорацій. Цьому сприяли наступні фактори:

- 1) активне нарощування активних операцій банків на ринку кредитування корпоративного сектору, яке стимулювало розвиток економіки, в першу чергу її реального сектору (фінансування імпортерів);

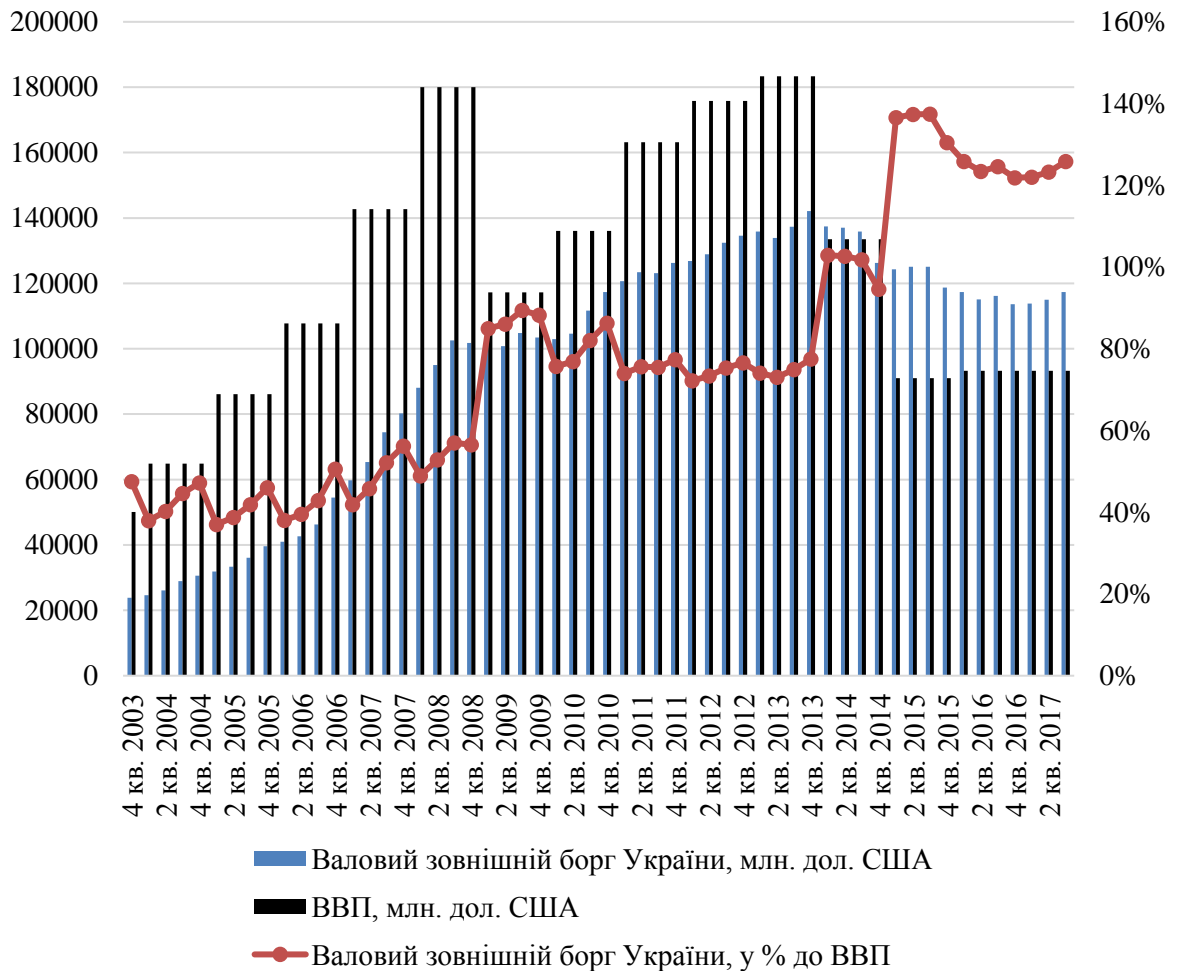

Рисунок 2.7 – Загальна динаміка зовнішнього боргу України за 2003 – 2017 рр. (побудовано за розрахунками автора на основі даних [119, 120])

- 2) активне кредитування населення, особливо в цілях купівлі житлової нерухомості та автомобілів (у передкризовий період ці види кредитів користувалися попитом переважно у формі валютних кредитів);
- 3) стабільність валютного курсу протягом чотирьох передкризових років, яка збільшила схильність до ризику вітчизняних суб'єктів національної економіки, чим обумовила зростання попиту на кредити в іноземній валюті;
- 4) зростання дефіциту зовнішньоторгового балансу, яке обумовило нарощування золотовалютних резервів держави;

5) загальний економічний розвиток після тривалого періоду становлення, який потребував розвитку інфраструктури.

В результаті, коли в Україні розпочалася фінансова криза у 2008 році, в переважній більшості сфер економіки процеси розвитку та зростання припинилися або й навіть почався економічний спад. В першу чергу постраждала знову ж таки банківська система, як найбільш чутливий до зовнішніх шоків сектор національної економіки. В результаті падіння курсу гривні до долара США наприкінці 2008 року, зобов'язання українських позичальників за кредитами в іноземній валюті збільшилися на майже 50% протягом трьох місяців. Очевидно, що зростання доходів не відбувалося такими темпами, а тому це негативно позначилося на стані кредитоспроможності клієнтів українських банків. Це змусило банки підвищувати вимоги до своїх нових позичальників. Що стосується кредитів вже виданих на той момент, то по ним необхідно було вживати ряд антикризових заходів. В переважній більшості ці заходи стосувалися обмежень на здійснення банківських активних операцій. Так зокрема, більшість банків згорнули свої іпотечні програми, оскільки по-перше, більшість кредитів по іпотеці видавалися в іноземній валюті, а по-друге, іпотечні кредити – це кредити терміном від 10 до 20 років, а в умовах кризи видавати такі «довгі» кредити є досить небезпечно для ліквідності банку [41].

Різкі перекося в структурі зовнішньої торгівлі та зростання купівельної спроможності населення не могли не відобразитися на динаміці розвитку української банківської системи. В результаті вищезазначених процесів кредитний портфель банків України за 2002-2008 рр. зріс в 17,5 разів з 42 млрд. грн. до 734 млрд. грн. При цьому активно нарощувалися середньо- та довгострокові кредити (рис. 2.8).

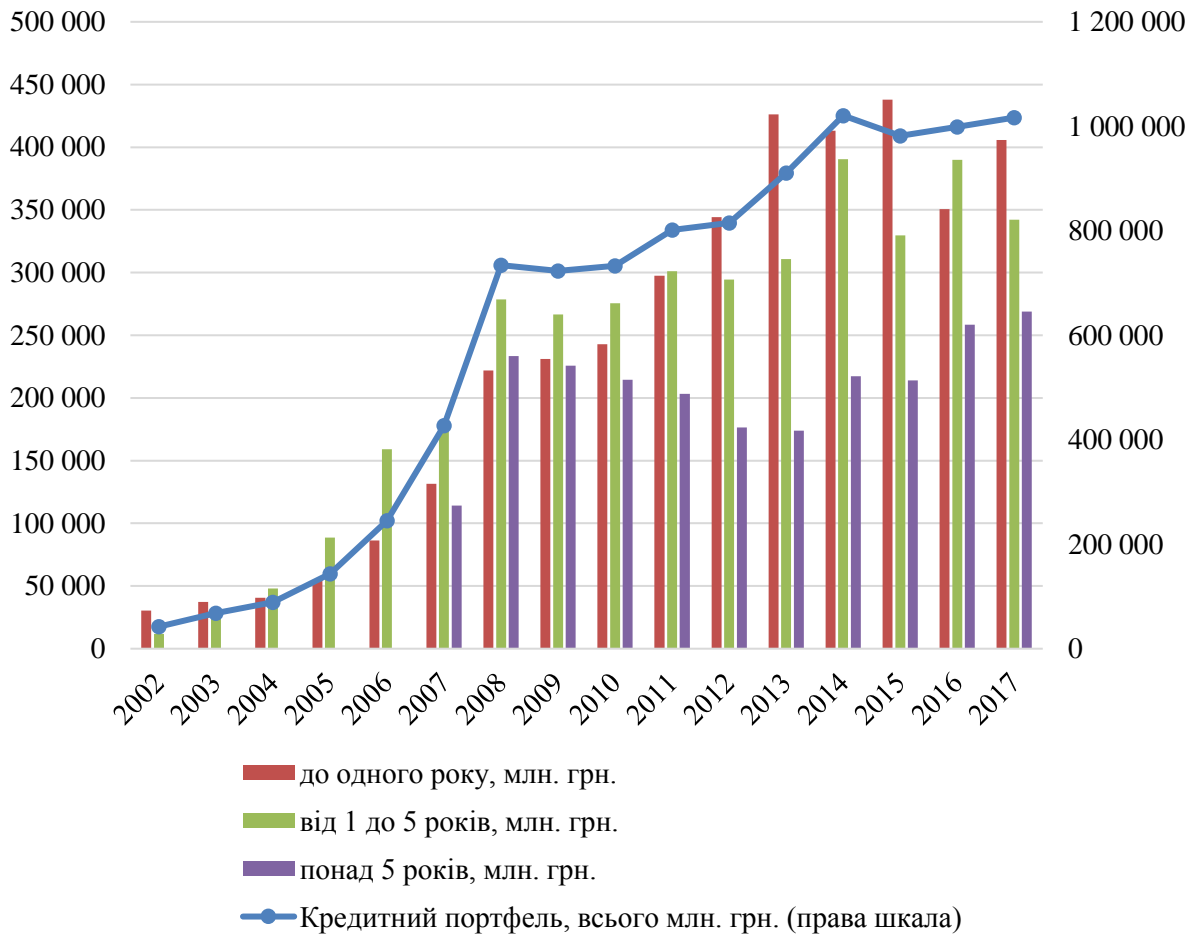

Рисунок 2.8 – Динаміка кредитного портфеля банків України за 2002-2017 рр. (побудовано автором за даними Національного банку України [119])

Фінансова криза в Україні, що розпочалася в 2008 році зупинила практично усі тенденції до розвитку та економічного зростання та в багатьох випадках призвела до зменшення економічних показників. Пік кризи припав на 2009 рік, а тому саме з цього року доцільно розглядати посткризове відновлення. Розглянуті нами докризові тенденції розвитку української економіки дали змогу сформулювати головні напрями у яких розвивалася банківська система та визначити докризові пріоритети.

На нашу думку такими пріоритетами були:

- активне нарощування обсягів банківської діяльності – роки макрофінансової стабільності дозволили суттєво знизити ризики, а доходність банківських операцій в Україні в рази перевищувала таку доходність в країнах Європейського союзу;
- нарощування середньо- та довгострокового кредитування – менші трансакційні витрати при достатньому рівні рентабельності плюс активний розвиток автомобільного ринку та ринку житлової нерухомості;
- нарощування присутності іноземних банків – суттєвий невикористаний потенціал до розширення українського банківського ринку;
- розвиток споживчого кредитування – зростання купівельної спроможності, кредитоспроможності та загального рівня добробуту населення;
- збільшення частки доходу населення, що спрямовується на заощадження – перевищення обсягів доходів над споживчими витратами, високі банківські ставки за депозитами.

Зрозуміло, що у кризовому 2008 та 2009 роках (криза розгорнулася з жовтня 2008 року, коли обвалилася українська гривня, проте річні показники 2008 року сформовані у тому числі й трьома першими некризовими кварталами) змусила банки переглянути свої стратегічні пріоритети. В першу чергу це обумовлено тими наслідками та конкретними проявами фінансової кризи, які завдали найбільших збитків.

Найбільшим ударом по банківських прибутках стало різке погіршення якості кредитного портфеля. В опублікованій статистиці це погіршення видно починаючи з 2009 року, оскільки для того, щоб кредит потрапив до категорії «непрацюючого» повинен пройти певний термін прострочення платежів. Тим не менше лише за підсумками 2009 року частка проблемних кредитів виросла в 3,5 рази – з 3,9% до 13,7% (рис. 2.9).

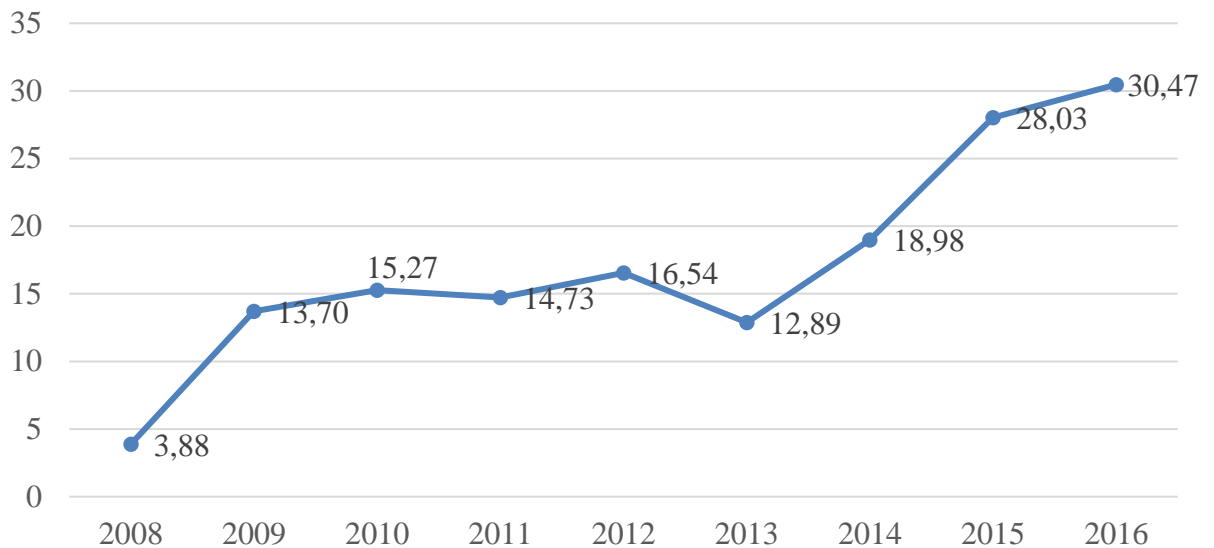

Рисунок 2.9 – Динаміка частки проблемних кредитів в структурі кредитного портфеля банків України у кризовий та посткризовий період, % (побудовано автором на основі даних [119])

Несуттєво частка проблемних кредитів виросла у 2010 році, проте фактично, до 2013 року вона не змінювалася, а в 2013 році навіть трохи зменшилася. Таке різке погіршення у 2009 році якості кредитного портфеля банків України в першу чергу було викликано девальвацією української гривні, в результаті чого валютні зобов'язання українських позичальників різко виросли. Зважаючи на те, що доходи не виросли аналогічно – це призвело до масових неплатежів [79, 81, 83].

Зважаючи на передкризові переумови розвитку банків України та результати кризи 2008-2009 років можемо сформулювати певні гіпотези щодо того, у якому напрямку будуть розвиватися банки у посткризовому періоді.

Гіпотеза № 1. Після завершення фінансово-економічної кризи банки будуть орієнтовані на нарощування активних операцій. Дана гіпотеза обумовлена наступними твердженнями:

- криза змусила багатьох суб'єктів економіки скоротити обсяги виробництва та зупинити процеси модернізації [54], після завершення кризи підприємства повинні почати нарощувати обсяги виробництва, а тому будуть потребувати додаткові обсяги фінансових ресурсів, які в Україні в змозі надати тільки банківський сектор;
- зростання доходів населення після завершення фінансової кризи призведе до зростання обсягів заощаджень, поява у банків додаткових обсягів фінансових ресурсів спонукатиме їх до пошуку напрямків вкладення цих ресурсів;
- 2009 рік став роком найбільшого у світі та в історії України обвалу фондового ринку сформувавши таким чином сприятливе підґрунтя для здійснення активних інвестицій в акції та облігації на фоні низьких їх курсів [55, 56].

Аргументами проти даної гіпотези є:

- після кризи потрібен певний час для перебудови власних стратегій, а тому банки модуть взяти певну паузу перед розширенням свого бізнесу, а після кризи зосередять свої зусилля на «очищенні» своїх активів від «токсичних» та непрацюючих [42];
- нарощування обсягів активів потребує додаткових ресурсів; недовіра населення до банків та високі ставки на кредитному ринку у перші посткризові роки створюють певні перешкоди для розширення активної діяльності [43].

Проведемо перевірку даної гіпотези за наступними показниками:

- обсяг кредитного портфелю всіх банків України;
- портфель цінних паперів.

На нашу думку перевірку слід проводити за трирічний посткризовий період, тобто за 2009-2011 роки.

Гіпотеза № 2. Після згортання програм довгострокового банківського кредитування під час фінансово-економічної кризи, у посткризовому періоді буде спостерігатися орієнтація банків на відновлення довгострокового, в першу чергу іпотечного та інвестиційного кредитування, що збільшуватиме середні терміни кредитування. Дана гіпотеза обумовлена наступними міркуваннями:

- вихід із кризи супроводжуватиметься зростанням попиту на довгострокові кредити з боку підприємств для продовження процесів модернізації виробничих потужностей [83];
- з боку населення відновлюватиметься попит на іпотечні кредити [45, 83].

Аргументами проти даної гіпотези є:

- падіння цін на нерухомість було набагато меншим ніж падіння реальних доходів населення, а тому їх реальна кредитоспроможність не є достатньою для активного відновлення іпотечного кредитування;
- за відсутності «довгої» ресурсної бази банки не будуть ризикувати вкладати гроші у довготривалі проекти з огляду на високий рівень ризику ліквідності [89].

Перевірку даної гіпотези можна здійснити за показником середньозваженої тривалості кредитів банків наданих резидентам України.

Гіпотеза № 3. Продовження експансії транснаціональних банків на ринок банківських послуг України. Дана гіпотеза обумовлена наступними аргументами:

- у кризовий період транснаціональні банки зменшили активність у питаннях інвестування у свої закордонні «дочки», оскільки ситуація вимагала від них спрямування фінансових ресурсів на підтримку материнських банків, по завершенню кризи зовнішнє розширення повинно продовжитися [67];

- під час світової фінансової кризи банківські системи країн, що розвиваються постраждали досить сильно, що обумовило великі обсяги збитків банків, ліквідація цих збитків потребує додаткового вливання іноземного капіталу [78, 82].

Дана гіпотеза може бути заперечена наступними факторами:

- фінансова криза була своєрідною перевіркою регуляторів банківських систем на здатність управляти процесами, що відбуваються під час кризи та втримувати стійкість банківської системи на необхідному рівні, розширення присутності іноземних банків можливе лише в тих країнах, де регулятори успішно пройшли таку перевірку [44];
- схильність до розширення зарубіжної діяльності транснаціональних банків сильно залежить від того наскільки постраждала від кризи країна, де розташовано материнський банк.

Перевірка даної гіпотези буде здійснена за показником динаміки частки активів іноземних банків в сукупних активах банківської системи за 2009-2011 роки.

Гіпотеза № 4. Після завершення кризи банки будуть активно нарощувати обсяги споживчого кредитування. Аргументами на користь даної гіпотези є:

- споживче кредитування є способом втримати звичний рівень життя за недостатності власних доходів, а тому у перші роки після кризи домогосподарства активніше звертатимуться до банків за такими кредитами;
- споживче кредитування є одним з найдоходніших видів кредитування і для банку воно є більш привабливим з огляду на те, що після кризи підприємства відновлюються набагато повільніше [45];

- активізація споживчого кредитування стимулюватиме зростання споживчого попиту на товари, це відповідно стимулюватиме зростання виробництва та відновлення економіки.

Аргументами проти даної гіпотези є:

- високі кредитні ризики (багато людей отримують «чорну» заробітну плату, а тому не можуть офіційно підтвердити свої доходи), особливо по кредитах на великі суми [46];
- споживчі кредити йдуть в основному на фінансування іпорту, а не на розвиток українського виробництва, тому не сприяють відновленню економіки та поліпшенню добробуту населення [51];
- за роки кризи сильно виріс рівень фінансової грамотності населення, а тому враховуючи різке зниження рівня реального доходу більшість населення відкладе купівлю дорогих речей в кредит на більш пізній період, розуміючи що відразу після кризи отримати кредит це значить сильно знизити свої майбутні доходи, що є недопустими в умовах такої економічної нестабільності та невизначеності [91].

Перевірку даної гіпотези здійснимо за показником обсягів споживчого кредитування.

Гіпотеза № 5. У посткризовому періоді буде спостерігатися перетік депозитів населення з приватних банків до державних. На користь цієї гіпотези свідчать наступні аргументи:

- фінансова криза завжди викликає кризу довіри населення до банків, оскільки поширеними є випадки навмисного банкрутства банків їх власниками, тому традиційно державні банки вважаються більш надійними [48];
- у разі банкрутства банку (у випадку України) фонд гарантування вкладів фізичних осіб покриває депозити лише в межах 200 тис.

грн., в Ощадному банку України немає таких обмежень – всі його вклади гарантуються державним бюджетом України;

- державні банки в першу чергу отримуватимуть від держави фінансову допомогу у випадку кризи ліквідності.

Аргументами проти даної гіпотези є:

- в державних банках депозитні ставки як правило нижчі;
- переважна більшість населення не має депозитів на суму понад 200 тис. грн.;
- ті хто прийняв рішення залишити заощадження в банку добре прорахував ризики і має довіру до того банку, у якому обслуговувався до кризи [123, 124, 125].

Для перевірки цієї гіпотези проаналізуємо темпи зростання депозитів фізичних осіб в державних банках та темпи зростання депозитів фізичних осіб по банківській системі в цілому.

Аналіз показників свідчить, що у 2008 р. частка споживчого кредитування в структурі кредитного портфеля українських банків складала 37,6%, а за 2009-2011 рр. вона зменшилася до 25,1%. Натомість частка кредитів підприємствам у 2008 р. складала 57,9%, а за 2009-2011 рр. вона зменшилася до 64,7%. Інвестиційні кредити в структурі корпоративних кредитів за 2009-2011 рр. займали близько 15% (їх частка за визначений період майже не змінилася). Вкладення в цінні папери за 2009-2011 рр. в цілому зросли в 2,4 рази, на такому ж рівні було і зростання обсягу портфелю на продаж. Обсяг торгового портфелю зріс у 2 рази, портфелю до погашення – у 3 рази. Все це свідчить про кардинальний перегляд стратегічних кредитно-інвестиційних пріоритетів банками України у відповідь на світову ФК, що підтверджено розрахунками за 2009-2011 рр. (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2 – Результати перевірки гіпотез щодо змін стратегічних кредитно-інвестиційних пріоритетів банків України в посткризовий період (складено на основі розрахунків автора за даними [119, 120])

Зміст гіпотези	Показники, за якими перевірялася гіпотеза	Результати розрахунків	Результат підтвердження гіпотези
У посткризовому періоді банки нарощують обсяги активних операцій	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Обсяг кредитного портфелю всіх банків України (C) ✓ Портфель цінних паперів (S) 	$C_{2011}/C_{2009}=1,12$ $S_{2011}/S_{2009}=2,4$	Підтверджена частково (зростання забезпечене групою найбільших банків)
У посткризовому періоді збільшуються терміни кредитування	Середня тривалість кредитування (D)	$D_{2011}/D_{2009}=0,76\%$	Не підтверджена
У посткризовому періоді транснаціональні банки збільшують свою присутність на зарубіжних ринках	Частка активів іноземних банків в сукупних активах банківської системи (FB)	$FB_{2011}/FB_{2009}=0,89\%$	Не підтверджена
У посткризовому періоді банки активно нарощують обсяги споживчого кредитування	Обсяги споживчого кредитування (CL)	$CL_{2011}/CL_{2009}=0,77$	Не підтверджена
У посткризовому періоді відбуваються перетоки депозитів населення з приватних банків до державних	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Темп зростання депозитів фізичних осіб в державних банках (DHS) ✓ Темп зростання депозитів фізичних осіб по банківській системі в цілому (DHT) 	$DHS_{2011}/DHS_{2009}=1,84$ $DHT_{2011}/DHT_{2009}=1,43$	Підтверджена

Проведені розрахунки не підтвердили поширеної у науковій літературі думки, що з метою відновлення після суттєвих макрофінансових потрясінь банки застосовують такі механізми як збільшення обсягів споживчого кредитування, а також термінів надання кредитів. Не відбулося також і очікуваного масового повернення іноземних банків на ринок банківських послуг України. Втім загалом банки почали збільшувати обсяг

активних операцій, відбулася переорієнтації населення до зберігання депозитів не в приватних, а в державних банках.

2.2. Розвиток транснаціональних банків на різних стадіях протікання фінансової кризи та обґрунтування їх посткризових стратегічних детермінант діяльності на міжнародному ринку

В ході лібералізації ринків капіталу країни суттєво знизили або зняли зовсім обмеження щодо банківського сектора, даючи іноземним банкам більший доступ на внутрішній ринок, як в плані інвестицій, так і в плані обслуговування внутрішніх суб'єктів економіки. Як і при інших формах лібералізації капіталу, присутність іноземних банків може привести до збільшення присутності міжнародного капіталу, підвищення рівня реальних інвестицій та економічного зростання в країні-реципієнті капіталу.

Досить часто прихід іноземних банків призводить до зростання рівня конкуренції на внутрішньому ринку, підвищення фінансової та економічної ефективності суб'єктів економіки, зниження трансакційних витрат у фінансовому посередництві [121]. Окрім цього, присутність іноземних банків стимулює удосконалення діяльності контрольних-наглядових органів в країні [133]. Втім, фінансова криза 2008 року поставила під сумнів твердження щодо позитивного впливу транснаціональних банків на економіку країни. Розпад Lehman Brothers у вересні 2008 року спричинив скорочення глобальної ліквідності світової економіки, що обумовило скорочення міжнародної активності банків, особливо в країнах з ринками, що розвиваються. З 2007 по 2008 рр. міжнародні банківські кредити скоротилися на 80%: з 500 млрд. до 100 млрд. дол. США. Це спричинило різкий спад виробництва у 2009 році, особливо в країнах з ринками, що розвиваються [140]. Вихід міжнародних банків з ринків, що розвиваються,

спричинив обвал цін на внутрішніх ринках активів та руйнування внутрішніх фінансових систем в даних країнах.

У Європейських країнах зниження зовнішніх активів та зобов'язань сягнуло 20% за досить короткий проміжок часу (рис. 2.10)

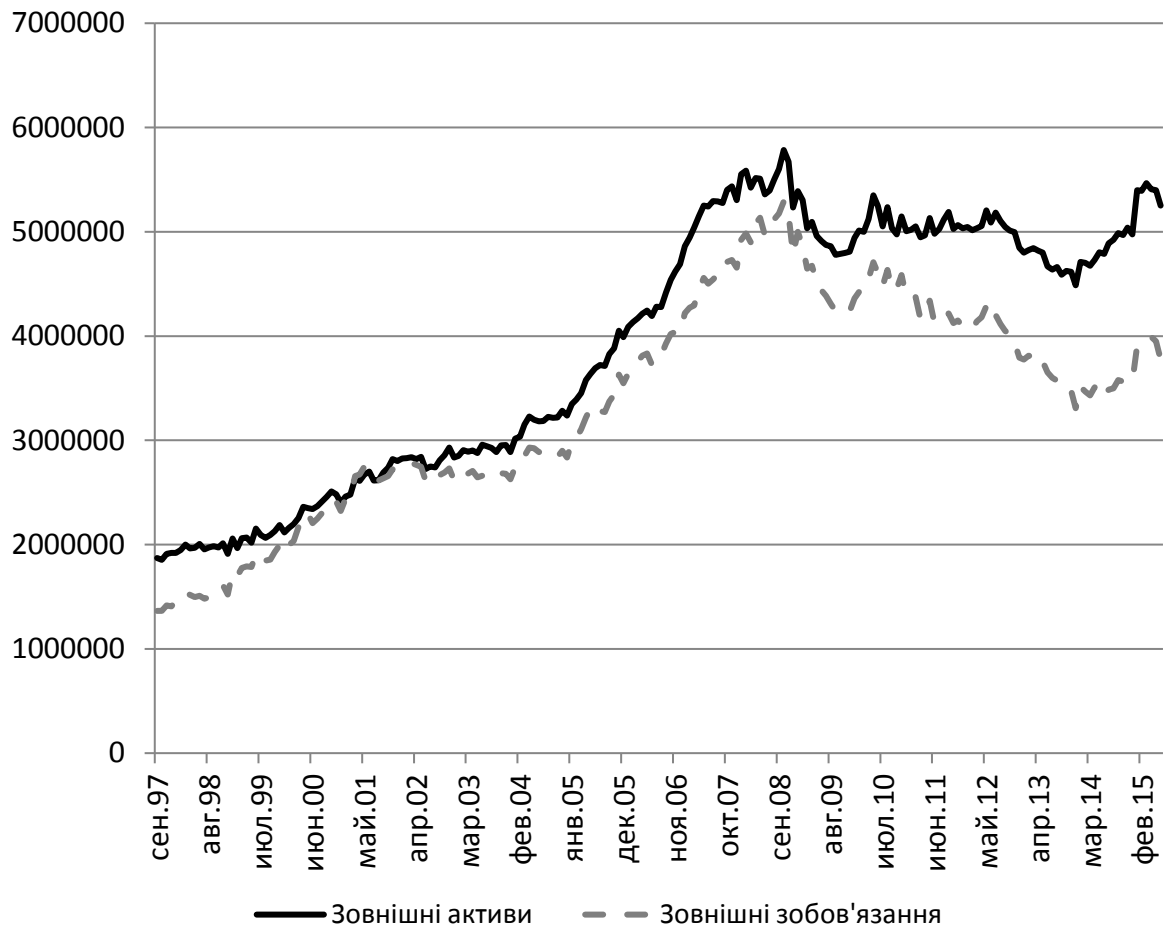

Рисунок 2.10 – Міжнародна позиція банків в країнах Європейського Союзу протягом 1997-2015 рр., млн. євро (побудовано автором за даними [169])

Як видно з рис. 2.10 найбільше значення зовнішніх активів та зобов'язань спостерігалось у листопаді 2008 року, після цього послідував значний спад. На нашу думку такий спад був відображенням політики європейських транснаціональних банків, спрямованої на підтримку основного «материнського» бізнесу. Серед таких банків найбільшу міжнародну мережу мають:

- HSBC (Великобританія);
- BNP Paribas (Франція);
- Deutsche Bank (Німеччина)
- Crédit Agricole (Франція);
- Société Générale (Франція);
- Grupo Santander (Іспанія);
- ING Groep (Нідерланди);
- UniCredit (Італія);
- Nordea (Швеція);
- Intesa Sanpaolo (Італія);
- Raiffeisen Zentralbank (Австрія);
- Skandinaviska Enskilda Banken (Швеція);
- Swedbank (Швеція);
- Banco Bilbao Vizcaya Argentaria (Іспанія).

Дослідники [143, 148] зазначають, що на початку 2000-х рр. розширення міжнародної мережі банків з країн Європи відбувалося поступово. У 1997 році зовнішні активи та зобов'язання банків Європи становили близько 2 трлн. євро. За наступні 6 років вони зросли на 50% і сягнули майже 3 трлн. Євро на 2003 рік. Причинами такого поступового зростання була і криза доткомів, яка змусила банки більш розважливо ставитися до вибору галузей для кредитування та інвестування, і нерозвиненість економік країн пострадянського табору. Україна, Білорусь та Росія – найбільші пострадянські економіки досить важко перенесли кризу 1998 року, яка вдарила по їх фінансових секторах, зменшивши їх фінансову та інвестиційну привабливість для європейських банків. Країни ж Центральної, Східної та Південної Європи також переживали важкі ринкові трансформації. 2003 рік ознаменував закінчення періоду невизначеності. У Південній Європі закінчилися військові дії, країни Центральної Європи успішно провели грошові реформи та почали стрімко розвиватися. Україна, Росія та Білорусь також відновилися після кризи і почали демонструвати

реальний прогрес в економічному розвитку. Саме з 2003 року починається активне розширення транснаціональних європейських банків. На рис. 2.10 це помітно з кінця 2002 року, коли зовнішні активи почали зростати більш швидкими темпами ніж зобов'язання, що означало активний розвиток зарубіжних філій та дочірніх банків з донорським фінансуванням з боку материнських банків.

У міжкризовий період – з 2003 р. (кінець кризи доткомів) до початку 2008 р. (початок глобальної фінансової кризи) зовнішні активи банків у Європейському Союзі зросли з 2,9 трлн. євро до 5,5 трлн. євро, або майже на 90%, при цьому дещо відстаючими темпами зростав зовнішній корпоративний борг. Аналогічна ситуація спостерігалася й протягом 1999-2001 рр. перед кризою доткомів. Це свідчить про політику активної експансії, що проводилася транснаціональними банками.

З початком кризи 2008-2009 рр. обсяги зовнішніх активів та зовнішніх зобов'язань практично вирівнявся, що свідчить про переведення зовнішніх підрозділів на самофінансування. При цьому припинилося зростання таких активів, більше того, фактично за 1 рік (з листопада 2008 року по листопад 2009 року) зовнішні активи знизилися з 5,8 трлн. євро до 4,8 трлн. євро, тобто на 17,2%. Слід додати, що нарощування кредитування іноземними банками в період 2003-2008 рр. здійснювалося досить активно. Майже половина із зовнішніх активів банків, що провадили експансію була видана у якості кредитів (рис. 2.11).

І так саме як і у випадку з активами, спостерігається скорочення обсягів кредитування – з 2,4 трлн. євро до 1,9 трлн. євро за період з 01.10.2008 року по 01.10.2009 року, або на 21%. При цьому обсяги кредитування банками нерезидентами за період експансії зросли більш ніж у 2 рази – з 1,1 трлн. євро до 2,4 трлн. євро, або на 120%.

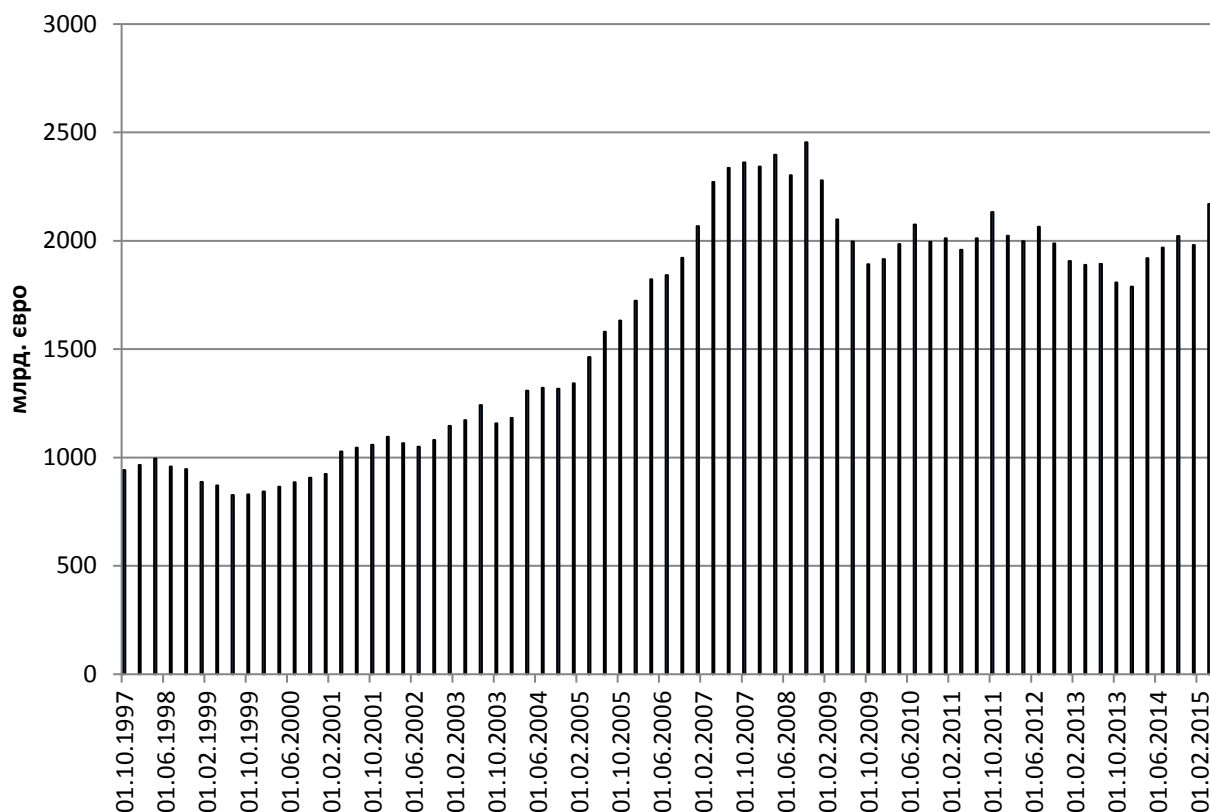

Рисунок 2.11 – Динаміка кредитів наданих банками нерезидентами в країнах Євросоюзу (побудовано автором за даними [169])

Дослідження причин та наслідків світової фінансової кризи [134, 145, 174] свідчать, що більшість транснаціональних банків постраждали від початкового шоку ліквідності, особливо це відобразилося на балансах материнських банків, що в свою чергу призвело до скорочення кредитування на зарубіжних ринках. Таке скорочення кредитування особливо в значних обсягах спостерігалось стосовно європейських банків на ринках країн Східної Європи, Азії і Латинської Америки.

Окремі вчені [143] зазначають, що існує тісний зв'язок між обсягами скорочення кредитування по конкретному транснаціональному банку та рівнем державного боргу в країні, де розташована штаб-квартира такого банку. Банки з європейських країн, де спостерігався високий рівень державного боргу скоротили кредитування на зарубіжних банківських

ринках більше ніж банки з штаб-квартирами в країнах з низьким рівнем державного боргу.

Пояснити такий ефект можна наступним чином. З початком фінансової кризи банки почали відчувати гостру нестачу ліквідності. Для покриття лагу ліквідності уряди держав традиційно вдаються до одних і тих же монетарних інструментів. В основному це інструменти рефінансування. Втім для їх застосування, особливо у великих масштабах, необхідні значні фінансові ресурси. Очевидно, що країни, які вже мали високий рівень державного боргу були обмежені у можливостях швидко залучити додаткові обсяги капіталу, а той що залучався – був досить дорогим. Таким чином транснаціональні банки змушені були оцінювати різницю у вартості підтримки власного банківського бізнесу за рахунок залучення додаткового ресурсу від держави та за рахунок вивільнення ресурсів від своїх зарубіжних активів. Це обгрунтовує той факт, що для банків з країн з високим рівнем державного боргу економічно вигіднішим було скорочення обсягів підтримки власної франшизи заради порятунку материнського банку аніж залучення додаткової підтримки ліквідності від держави.

Що стосується зобов'язань, то за період експансії вони зросли майже у 2 рази – з 1,6 трлн. євро на початку 2003 року до 3,1 трлн. євро на кінець 2008 року, або на 94% (рис. 2.12).

Зниження загального обсягу зобов'язань банків нерезидентів відбувалося більшими темпами ніж активів – з 5,2 до 4,2 трлн. євро, або на 19,2% за період з листопада 2008 року по листопад 2009 року. У той же час, можемо констатувати, що фінансово-економічна криза суттєво вдарила по ліквідності балансів іноземних банків. Так, за рік кризи (з листопада 2008 року по листопад 2009 року) скорочення депозитної бази склало 18,5%, а в наступні 5 років ще 36,7%.

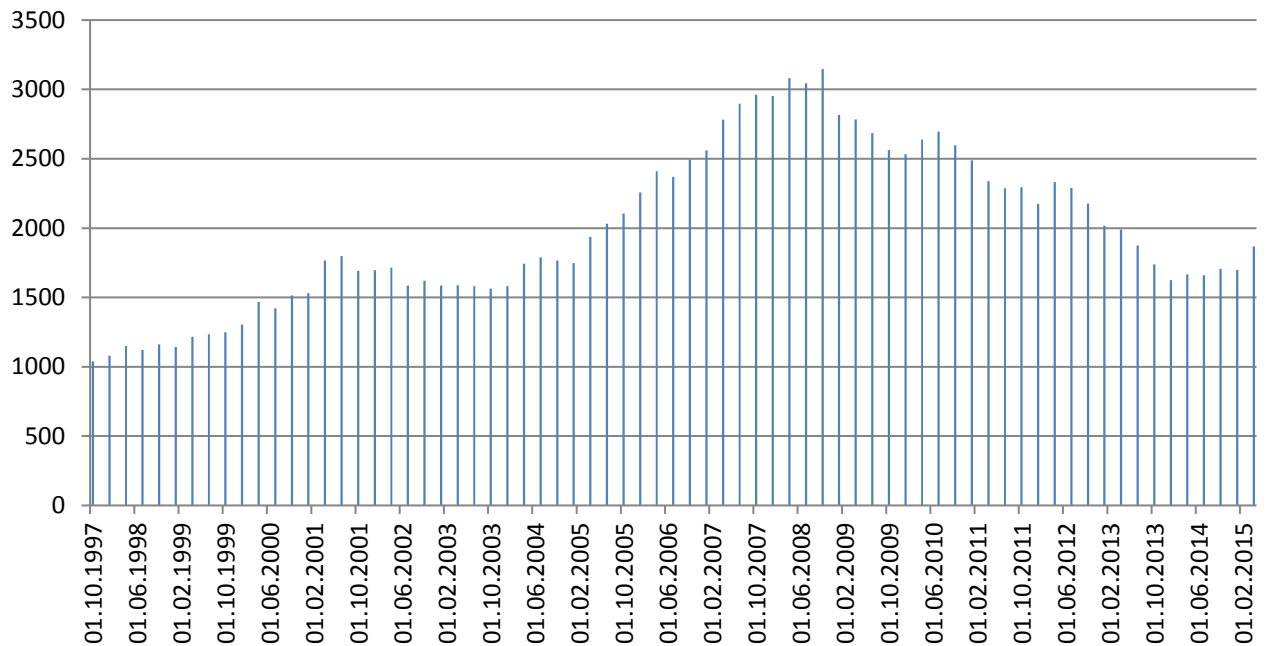

Рисунок 2.12 – Динаміка депозитів банків нерезидентів в країнах ЄС, млрд. євро (побудовано автором за даними [169])

В ситуації, коли банки відчувають різкий відплив ресурсів, найчастіше за все банки скорочують кредитування. Різде скорочення банківських зобов'язань (наприклад вихід банків з ринку, що супроводжується скороченням зобов'язань, на які нараховуються обов'язкові резерви) створює необхідність у пошуку нових джерел ресурсів, які б змогли покрити нестачу ліквідності, а за умови скорочення міжбанківського кредитного ринку ця проблема може бути вирішена тільки скороченням обсягів кредитування, інакше банк не зможе виконати резервні вимоги.

Дослідження американського ринку банківських послуг та міжнародної діяльності американських банків протягом кризи 2008-2009 рр. свідчить, що на ринках Африки та Азії криза призвела до значного скорочення обсягів кредитування, тоді як на американському ринку банківських послуг скорочення кредитування відбувалося не такими високими темпами [153]. Що ж стосується європейських банків, то вони

стали лідерами по скороченню обсягів кредитування на ринку США та країн Латинської Америки.

Під час обох розглянутих криз (2001-2002 рр. та 2008-2009 рр.) спостерігається вирівнювання обсягів зовнішніх активів та зобов'язань транснаціональних банків, що свідчить про схильність транснаціональних банків до виводу власних інвестицій з дочірніх банків під час кризи та по її завершенню. Проаналізуємо детальніше дані про міжнародну фінансову активність окремих банківських груп.

Найбільш цікавою в даному випадку для аналізу на нашу думку є група Raiffeisen Bank International, оскільки дана група є однією з найбільш поширених та успішних міжнародних банківських груп на теренах бувшого СРСР. Крім того, ця група розпочала експансію на територію Східної Європи та пострадянські країни однією з найперших.

Для довідки: Raiffeisen Bank International починає свою історію зі створення у 1862 році Фрідріхом Вільгельмом Райффайzenом Асоціації кредитних союзів для поліпшення економічного стану простого населення. На сьогодні структура Raiffeisen Bank International має три рівні. На першому рівні працюють місцеві банки, що входять до структури Raiffeisen Bank International. Вони обслуговують домогосподарства та дрібний бізнес. Raiffeisen Banking Group Austria включає 434 незалежних місцевих банків з понад 1500 банківських відділень. На другому рівні – земельні банки, які обслуговують середні та великі підприємства. Це 8 регіональних банківських центрів. На третьому рівні знаходиться власне Raiffeisen Bank International – міжнародний фінансовий хаб та центральний інститут банківської групи [99].

Історично склалося, що за формою власності Raiffeisen Bank – кооператив. І на сьогодні його членами, а значить і власниками, є близько 1 700 000 громадян Австрії.

Крім банків до групи також входять інвестиційний фонд Raiffeisen Capital Management, страхова компанія Raiffeisen-Versicherung, та лізингова компанія Raiffeisen-Leasing [99].

Розглянемо детальніше динаміку активів банків групи Raiffeisen International за регіонами (рис. 2.13).

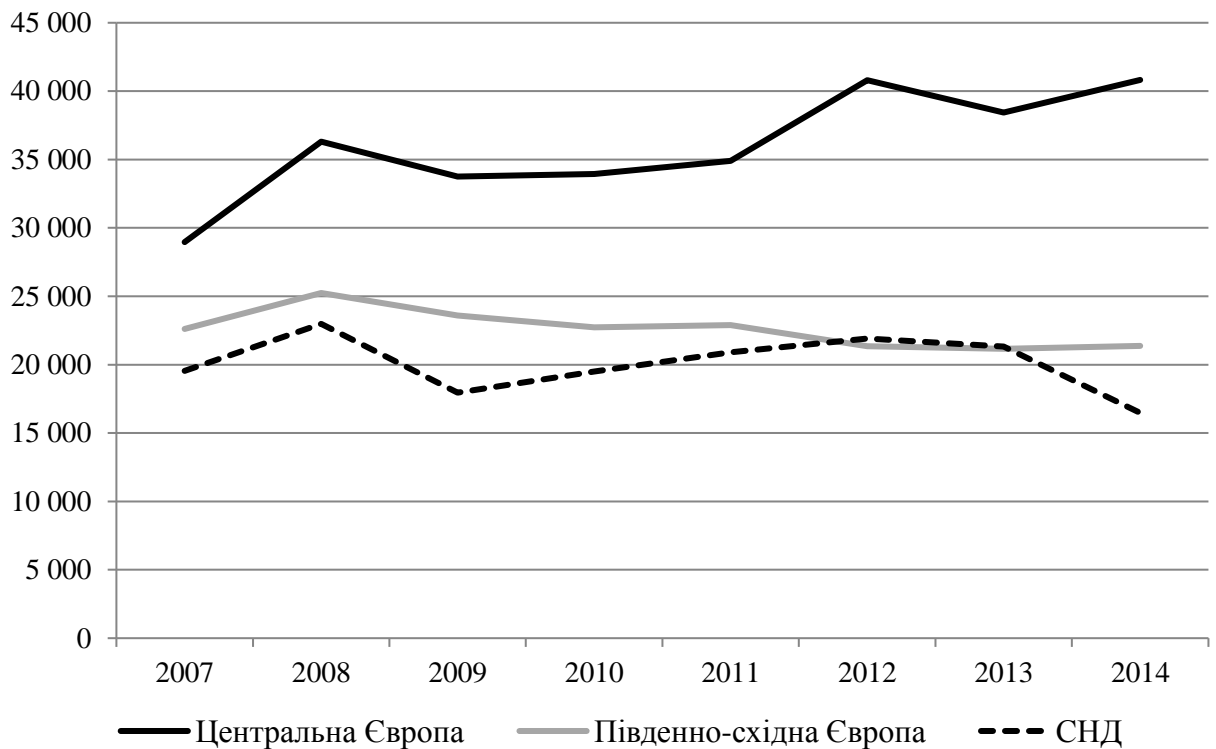

Рисунок 2.13 – Динаміка активів банків групи Raiffeisen International за регіонами (побудовано автором за даними [99])

Як бачимо з рис. 2.12, група Raiffeisen Bank International припинила проводити політику експансії у 2007 році. Починаючи з 2008 року банк фактично перестав розширювати власний бізнес у країнах Південно-Східної Європи та СНД. Натомість спостерігається зростання у активах Центральної Європи, тобто в Австрії, де розташовано материнський банк. Це знову наводить нас на гіпотезу про те, що у часи кризи та посткризового відновлення великі транснаціональні банки віддають перевагу розвитку та порятунку основного бізнесу, нехтуючи при цьому інтересами регіональних підрозділів. Ілюстрацією такої політики є обсяги зовнішньої заборгованості

ПАТ «Райффайзен банк Аваль», яка була в основному сформована за рахунок позик від материнського банку (рис. 2.14).

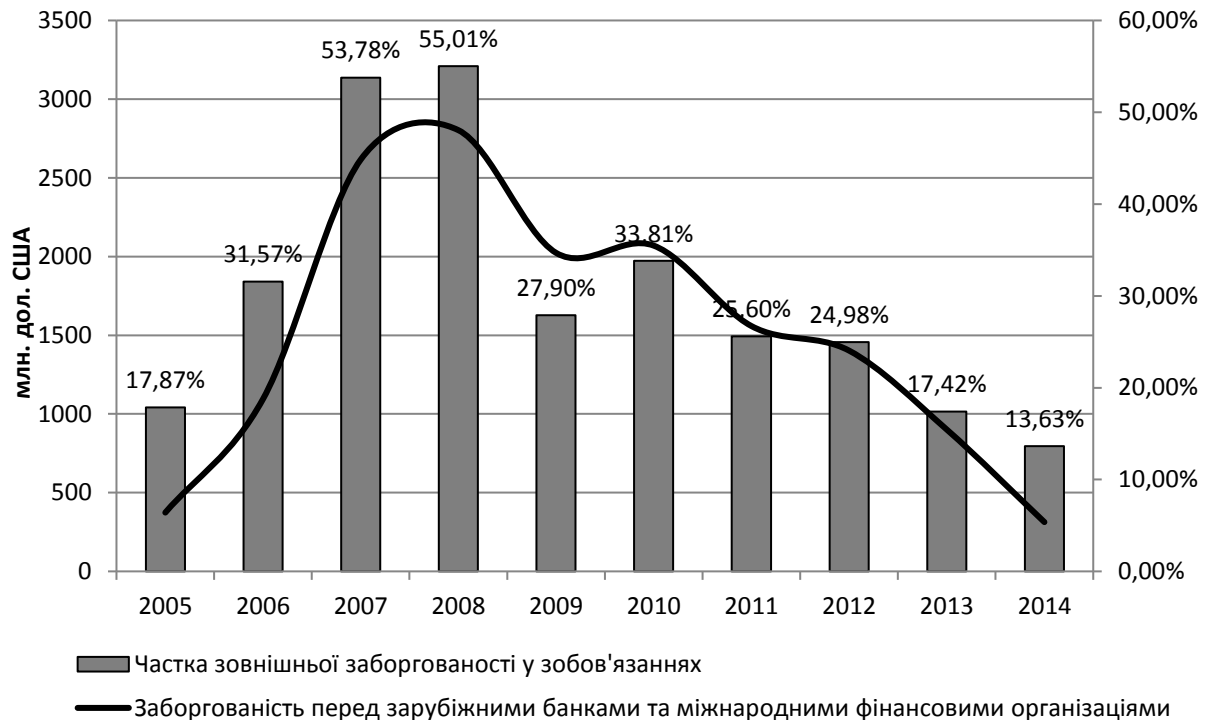

Рисунок 2.14 – Динаміка зовнішньої заборгованості ПАТ «Райффайзен банк Аваль» (побудовано за даними [99])

Починаючи з 2009 року й не зважаючи на девальвацію української гривні частка зовнішньої заборгованості в структурі зобов'язань банку скоротилася вдвічі за рік, і ще у 2 рази протягом наступних 5 років. Фактично, українське відділення Raiffeizen International майже втратило підтримку материнської компанії. За цей період також слід і відзначити зміну бізнес-моделі банку, який з універсального перетворився фактично на корпоративний банк.

Інший яскравий приклад зміни вектору розвитку демонструє група BNP Paribas (Франція).

Група BNP Paribas на кінець 2016 року була так чи інакше присутня на банківських ринках 74 країн на всіх континентах світу. На ринках Євросоюзу група представлена чотирма роздрібними

банками: French Retail Banking у Франції, BNL в Італії, BNP Paribas Fortis у Бельгії та BGL BNP Paribas у Люксембургу. Окрім цього група має 3 спеціалізовані бізнес-лінії: Arval (повний комплекс послуг, пов'язаних із довгостроковим корпоративним автомобільним лізингом); BNP Paribas Leasing Solutions (оренда та супутні фінансові послуги) та BNP Paribas Personal Investors (онлайн заощадження та брокеридж). На міжнародних ринках за межами Євросоюзу група представлена у понад 60 країнах. BNP Paribas Personal Finance надає кредитні послуги для фізичних осіб у 28 країнах в тому числі через такі потужні бренди як Cetelem (Бразилія), Sofinoga (Франція) та Findomestic (Італія). Міжнародний роздрібний банківський бізнес охоплює роздрібні банки групи у 15 країнах, включаючи Bank of the West у Сполучених Штатах Америки, TEB у Туреччині та BGŻ BNP Paribas у Польщі. BNP Paribas Cardif надає послуги із заощадження та збереження фінансових коштів у 36 країнах шляхом надання послуг зі страхування фізичних осіб, їх проектів та активів. Міжнародна діяльність групи BNP Paribas також включає 3 спеціалізовані бізнес-лінії: BNP Paribas Wealth Management (приватний банкінг), BNP Paribas Investment Partners (управління активами) та BNP Paribas Real Estate (операції з нерухомістю) [100].

За докризові 2006-2007 рр. група BNP Paribas наростила свої активи у країнах Центральної та Східної Європи на 27%. Аналізуючи міжнародну активність групи у періоди 2-х останніх криз (2008-2009 та 2012-2013 рр.) можна зробити висновок, що найбільше група скоротила активи у 2008-2009 рр. на місцевих європейських ринках та в країнах Європи (рис. 2.15).

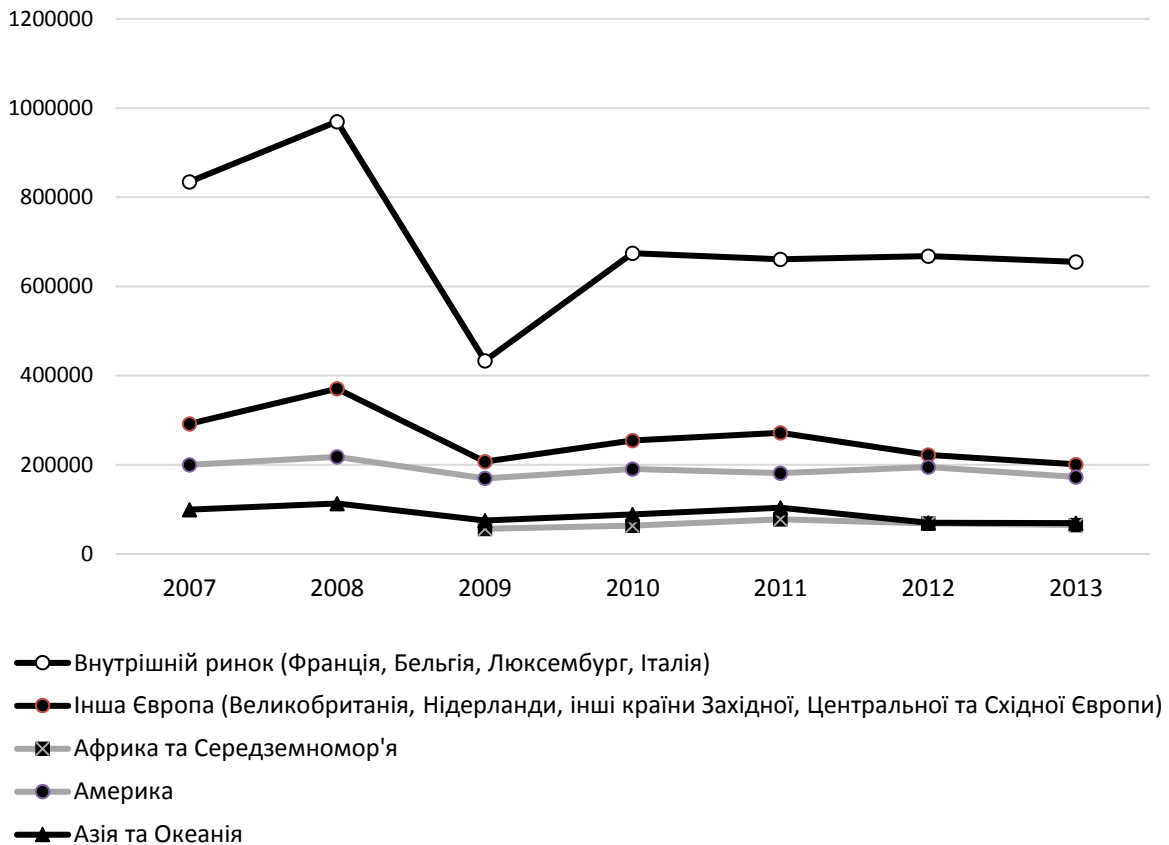

Рисунок 2.15 – Динаміка активів групи BNP Paribas за країнами розміщення (побудовано автором за даними [100])

Як бачимо з рисунку 2.15 у посткризовому періоді група BNP Paribas активно відновлювала активи на так званому внутрішньому ринку, до якого відносять Францію, Бельгію, Люксембург та Італію. У той же час активи в інших регіонах світу не зазнали суттєвих глобальних змін.

Проаналізуємо активність на міжнародних ринках іншої великої банківської групи Європи – UniCredit Group.

До складу UniCredit в Італії (це країна походження даної банківської групи) входять:

- UniCredit S.p.A. - Retail Banking;
- FinecoBank;
- UniCredit Bank AG, Milan Branch;
- UniCredit S.p.A. - Corporate Banking;
- UniCredit SpA - Global Transaction Banking;

- UniCredit S.p.A. - Private Banking;
- Cordusio Società Fiduciaria;
- Cordusio SIM;
- UniCredit Leasing;
- UniCredit Factoring;
- UniCredit Subito Casa;
- UniCredit Credit Management Bank;
- UniCredit Business Integrated Solutions S.C.p.A.;
- i-Faber S.p.A.

Дана група представлена у 18 країнах Європи (всього 104 дочірні компанії та представництва), 8 країнах Азії та Океанії (9 дочірніх компаній та представництв), в 3 країнах Америки (4 дочірні компанії) та 3 країнах Середньої Азії та Африки (3 дочірні компанії).

В Україні група до 2017 року була представлена ПАТ «Укрсоцбанк», який має довгу і успішну історію діяльності на ринку банківських послуг України. У 2016 році група UniCredit Group прийняла рішення про продаж своєї української дочки. Новим власником ПАТ «Укрсоцбанк» на сьогодні є Альфа-груп.

У табл. 2.3 представлена динаміка активів регіональних банків групи UniCredit Group в країнах Східної та Центральної Європи.

Таблиця 2.3 – Обсяг активів зважених за ризиком регіональних підрозділів групи UniCredit Group, млн. євро на кінець відповідного року (складено автором на основі даних [102])

Країна	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Польща	25726	22544	22011	22969	23234	25185	24162	25894	25810	25649
Туреччина	10300	9382	13143	16870	18519	21020	19144	24367	28767	29092
Росія	9048	11596	9560	11787	14731	17205	16808	15690	15080	14191
Україна	0	4189	4324	4076	4158	3764	3543	2741	1992	1917*
Хорватія	7525	8460	7731	8707	9588	9038	7906	7850	7594	7559

Продовження таблиці 2.3

Країна	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Казахстан	5725	5571	4809	4687	4391	0	0	0	0	0
Болгарія	2685	3916	4472	4285	4411	5002	4969	5118	5060	4876
Румунія	2479	3300	2878	3327	3864	4015	4016	4831	5389	5491
Угорщина	4268	4677	4223	4079	4270	4052	3669	3967	3979	3869
Чехія	7756	7797	7459	7921	7595	7553	7714	8532	9612	10153
Словаччина	2352	2843	2778	3318	3143	2811	2759	3175	3555	3567
Боснія	1235	1437	1835	1933	1533	1577	1528	2394	2729	2653
Словенія	1531	2020	1997	2149	2278	1855	1515	1251	1119	1276
Сербія	731	753	1611	1749	1838	1743	1763	2452	2801	2547

*дані наведені на кінець III кв. 2016 року, оскільки потім група вийшла з українського ринку банківських послуг

Як бачимо, зниження активів у посткризовому періоді відбувалося лише у Боснії, Болгарії, Казахстані та в Україні. В усіх інших країнах обсяги активів продовжували зростати у посткризовому періоді. Така поведінка міжнародної транснаціональної банківської групи суперечить гіпотезі про виведення капіталу з дочірніх банків під час кризи, тому для пояснення цього факту слід проаналізувати додаткові фактори, що можуть впливати на прийняття рішення про збільшення або зменшення присутності транснаціонального банку на ринку певної країни.

Розглянемо динаміку розвитку дочірніх банків ще однієї великої транснаціональної банківської групи – Credit Agricole Group, яка налічує 2471 місцевий банк у Франції та понад 1000 підрозділів у 52 країнах світу (рис. 2.16).

Як бачимо з цього рисунку, у 2009 році спостерігався короткостроковий і незначний спад активів банків у країнах Східної Європи (інші країни не аналізувалися через незначні обсяги присутності групи або через відсутність необхідних статистичних даних).

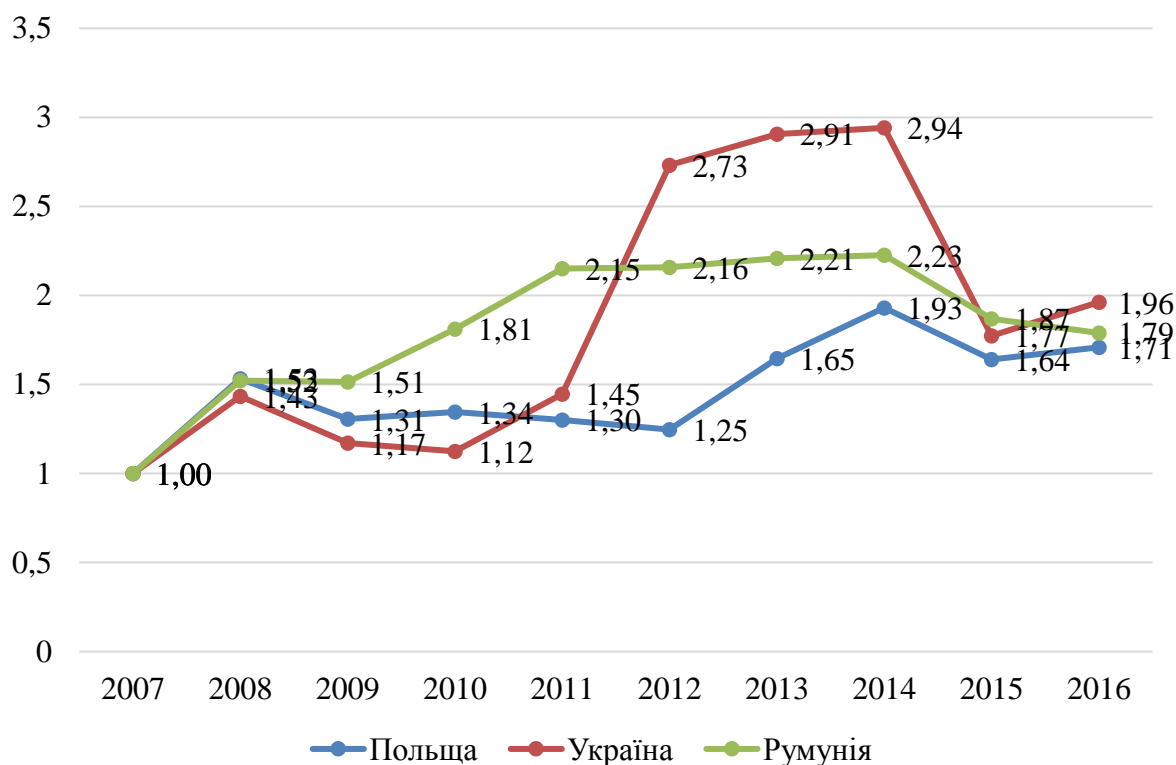

Рисунок 2.16 – Індекс приросту активів банків, що належать групі Credit Agricole Group в країнах Центральної та Східної Європи, базовий рік – 2007 (розраховано автором за даними [101])

При цьому в Україні зростання розпочалося з 2011 року, а в Польщі аж з 2013 року. Найшвидше вийшла з кризи дочірня установа в Румунії – вже з 2010 року упевнений приріс активів. Проте, обсяги додаткових вливань у свої «дочки» група Credit Agricole Group не демонструвала, і по суті, це приріст був забезпечений силами самих дочірніх підрозділів.

Враховуючи той факт, що поведінка проаналізованих транснаціональних груп в різних країнах відрізнялася в плані розвитку їх дочірніх підрозділів, проведемо додатковий аналіз взаємозв'язку присутності іноземного капіталу в банківській системі і окремими показниками економічного розвитку та розвитку банківської системи.

З цією метою розглянемо наступні групи показників:

1. Показники доходності банківської діяльності в країні:

- рентабельність активів;

- рентабельність капіталу;
- чиста процентна маржа;
- комісійний дохід;
- середній рівень процентних ставок за кредитами.

2. Індикатори фінансової стійкості банківської системи:

- співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів;
- співвідношення регулятивного капіталу 1 рівня до зважених за ризиком активів;
- співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу;
- співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів;
- співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів;
- співвідношення процентної маржі до валового доходу;
- співвідношення непроцентних витрат до валового доходу;
- співвідношення ліквідних активів до сукупних активів;
- співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань;
- співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу;
- співвідношення капіталу до активів;
- співвідношення великих відкритих позицій до капіталу.

3. Індикатори легкості ведення бізнесу (рейтинг Doing Business):

- реєстрація підприємств;
- отримання дозволів на будівельні роботи;
- реєстрація власності;
- отримання кредитів;
- захист міноритарних інвесторів;

- оподаткування;
- міжнародна торгівля;
- вирішення питань неплатоспроможності

4. Індикатори швидкості виходу країни з фінансової кризи:

- приріст ВВП;
- приріст депозитного портфелю;
- приріст кредитного портфелю;
- приріст Z-score;
- приріст активів банківської системи;
- зменшення обсягів державної підтримки банків;
- приріст міжнародних резервів;
- приріст державного боргу.

5. Індикатори наявності фінансової кризи різних типів:

- співвідношення депозитів клієнтів до сукупних валових кредитів (крім міжбанківських);
- співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань;
- співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу;
- співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу (права шкала);
- відношення державного боргу до ВВП;
- індекс споживчих цін;
- співвідношення між зовнішнім та внутрішнім державним боргом;
- відношення корпоративного боргу до ВВП;
- курс національної валюти до долара США;
- сальдо зовнішньоторгового балансу;
- сальдо фінансового рахунку;
- обсяг міжнародних резервів центрального банку;

- співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу;
- відношення обсягу прямих іноземних інвестицій до ВВП;
- облікова ставка;
- різниця між обліковою ставкою НБУ та LIBOR.

Кореляційний аналіз взаємозв'язку між наведеними факторами та присутністю іноземних банків в сукупних активах банківських систем країн Європи наведено у додатку В. В якості індикаторів присутності іноземних банків нами було обрано наступні фактори:

- приріст кредитів від банків-нерезидентів;
- приріст частки зовнішніх кредитів та депозитів банків в кредитах та депозитах всієї банківської системи;
- приріст частки активів іноземних банків у сукупних активах банківської системи;
- приріст частки іноземних банків (кількість) у банківській системі.

У підсумку зазначимо, що серед усіх визначених факторів найбільшою статистичною значущістю характеризуються наступні:

- приріст ВВП;
- приріст кредитного портфелю;
- приріст депозитного портфелю;
- приріст Z-score.

Саме ці фактори а також наявність кількох типів криз найбільше впливали на поведінку іноземних банків на місцевих ринках. В окремих випадках, коли динаміка релевантних факторів вказувала на необхідність виходу з ринку – в певних країнах спостергалася зворотня тенденція – транснаціональні банки збільшували свою присутність. Поглиблений аналіз дій регуляторів у кризовий період засвідчив, що ці країни демонстрували високий ступінь ефективності трансмісійного механізму монетарної політики, тобто в таких країнах ринок досить швидко реагував на здійснені

регуляторні заходи. На нашу думку це сприяло залишенню транснаціональних банків в таких країнах навіть за несприятливої динаміки релевантних факторів.

Таким чином за допомогою кореляційно-регресійного аналізу досліджено взаємозв'язок між обсягами активів іноземних банків в банківських системах країн Європи в 2009-2011 рр. та наступними факторами: 5 індикаторами доходності банківської діяльності в країні; 12 індикаторами фінансової стійкості банківської системи; 8 індикаторами легкості ведення бізнесу; 8 індикаторами швидкості виходу країни з фінансової кризи; 12 індикаторами наявності фінансових криз різних типів. Розрахунки засвідчили відсутність явно вираженого зв'язку між присутністю іноземних банків в банківській системі та показниками доходності, легкості ведення бізнесу та фінансової стійкості банківських систем. У той же час, для індикаторів швидкості виходу країни з фінансової кризи та наявності одночасних проявів фінансових криз різних типів середній рівень коефіцієнта кореляції був високим ($R^2 > 0,7$) для переважної більшості досліджуваних країн (фрагмент даних наведено у табл. 2.4).

Проведені розрахунки тривалості часового проміжку між вживанням регуляторами (Європейським центральним банком та національними центральними банками) цих країн антикризових заходів та зміною цільових показників, на які були спрямовані ці заходи, встановлено залежність зміни обсягів активів іноземних банків в банківських системах цих країн від тривалості даного часового проміжку.

Розрахунки засвідчили, що в країнах, де трансмісійний механізм монетарної політики діє швидко та ефективно, транснаціональні банки вкрай рідко приймають рішення про вихід з ринку приймаючої країни.

Таблиця 2.4 – Результати аналізу реагування транснаціональних банків на структуру комплексної фінансової кризи (2007-2008 рр.), швидкість відновлення економік та банківських систем країн Європи в посткризовий період (2009-2011 рр.) (розраховано автором за даними [169])

Країна	Наявність (+/-) фінансової кризи відповідного типу у 2007-2008 рр.)				Індикатори швидкості посткризового (2009-2011 рр.) відновлення економік та банківських систем країн Європи				Індикатори реагування транснаціональних банків на структуру комплексної фінансової кризи та швидкість посткризового відновлення економік та банківських систем країн Європи			
	Банківська	Боргова	Валютна	Платіжного балансу	Приріст ВВП, %	Приріст депозитного портфелю банків, %	Приріст кредитного портфелю банків, %	Приріст Z-score, %	Приріст кредитив від банків – нерезидентів, %	Приріст частки зовнішніх кредитів та депозитів банків в кредитах та депозитах всієї банківської системи, %	Приріст частки активів іноземних банків у сукупних активах банківської системи, %	Приріст частки іноземних банків (кількість) у банківській системі, %
Австрія	+	-	-	-	+8	-7	-2	-15	-16	-20	-12	0
Бельгія	+	-	-	-	+9	+1	-6	+18	-15	-17	-2	0
Болгарія	-	-	-	-	+9	+7	-5	+4	-32	-12	-11	-6
Греція	+	+	-	-	-13	-5	+33	-100	+46	-21	-36	+14
Данія	+	-	-	-	+7	-19	-7	+19	-13	-10	-10	-11
Естонія	+	-	-	-	+18	-3	-23	+641	+23	+216	-2	0
Франція	+	-	-	-	+6	-4	+2	-5	-2	+16	0	-20
Фінляндія	+	-	-	-	+9	-1	+4	-35	+15	-30	+7	0
Німеччина	+	-	-	-	+10	-2	-14	+8	-15	-25	-8	0
Чехія	-	-	-	-	+11	-2	+7	-1	+7	-13	-1	-4
Хорватія	-	-	-	-	-1	+13	+5	-1	+18	-46	0	+9
Ірландія	+	+	-	-	+2	-10	-32	+359	-25	-13	0	-3
Італія	+	-	-	-	+4	-4	+8	-20	-8	+11	0	+10
Латвія	+	-	-	-	+9	-1	-25	+92	-2	+31	-12	-11
Литва	-	-	-	-	+16	-6	-29	+246	+26	+22	-3	-4
Нідерланди	+	-	-	-	+4	0	-2	+16	+7	-21	+166	+7
Норвегія	-	-	-	-	+29	-3	-2	+17	-1	+20	-6	0
Португалія	+	+	-	-	0	0	-2	-21	-19	-14	-8	-3
Польща	-	-	-	-	+20	+6	+9	+6	-1	+10	-1	-3
Сербія	-	-	-	-	+9	+12	+12	-1	+73	-10	+3	+5
Словенія	+	-	-	-	+2	+3	-1	-14	-6	-50	-4	0
Словаччина	-	-	-	-	+10	-12	+4	+11	+23	+3	+1	-8
Іспанія	+	+	-	-	-1	-5	-3	-15	-5	-5	0	+29
Європейський Союз	+	+	-	-	+6	-7	-4	-16	-2	+14	-	-
<i>Країни, що не входять до Європейського Союзу:</i>												
Туреччина	+	-	-	-	+26	-2	+36	-14	-6	-37	0	-8
Україна	+	+	+	+	+39	-5	-22	+33	+14	-18	-11	+2

Таким чином, у посткризовому періоді для транснаціональних банків при прийнятті рішення щодо збільшення / скорочення обсягу активів в

банківській системі приймаючої країни переважаючими факторами є: 1) кількість типів фінансових криз, що розгортаються в країні одночасно (структура комплексної фінансової кризи); 2) швидкість відновлення економік та банківських систем цих країн в посткризовий період; 3) ефективність трансмісійного механізму монетарної політики в цих країнах.

2.3 Стратегічні напрямки діяльності українських банків у посткризовий період на ринку споживчого кредитування

Споживче кредитування до початку кризи фактично не змінилося у ціні (процентні ставки коливалися в межах 8-9%). Пік підвищення процентних ставок припав на кінець 2008 року (вересень-жовтень), після чого почалося стрімке їх зниження, яке продовжується до сьогодні (рис. 2.17). Таким чином, посткризова цінова політика банків на кредитному ринку Європейського Союзу була спрямована на стимулювання виробництва шляхом нарощування кредитування та збільшення його доступності [87].

Що стосується напрямків кредитування у посткризовому періоді, то слід зауважити, що єдиної тенденції для країн Європейського Союзу немає, в одних країнах спостерігається нарощування споживчого кредитування з метою стимулювання споживання та, як наслідок – виробництва, в інших країнах спостерігається нарощування кредитування нефінансових корпорацій, в окремих країнах криза взагалі ніяким чином не вплинула на секторальну та галузеву структуру кредитного портфеля банків [165, 166].

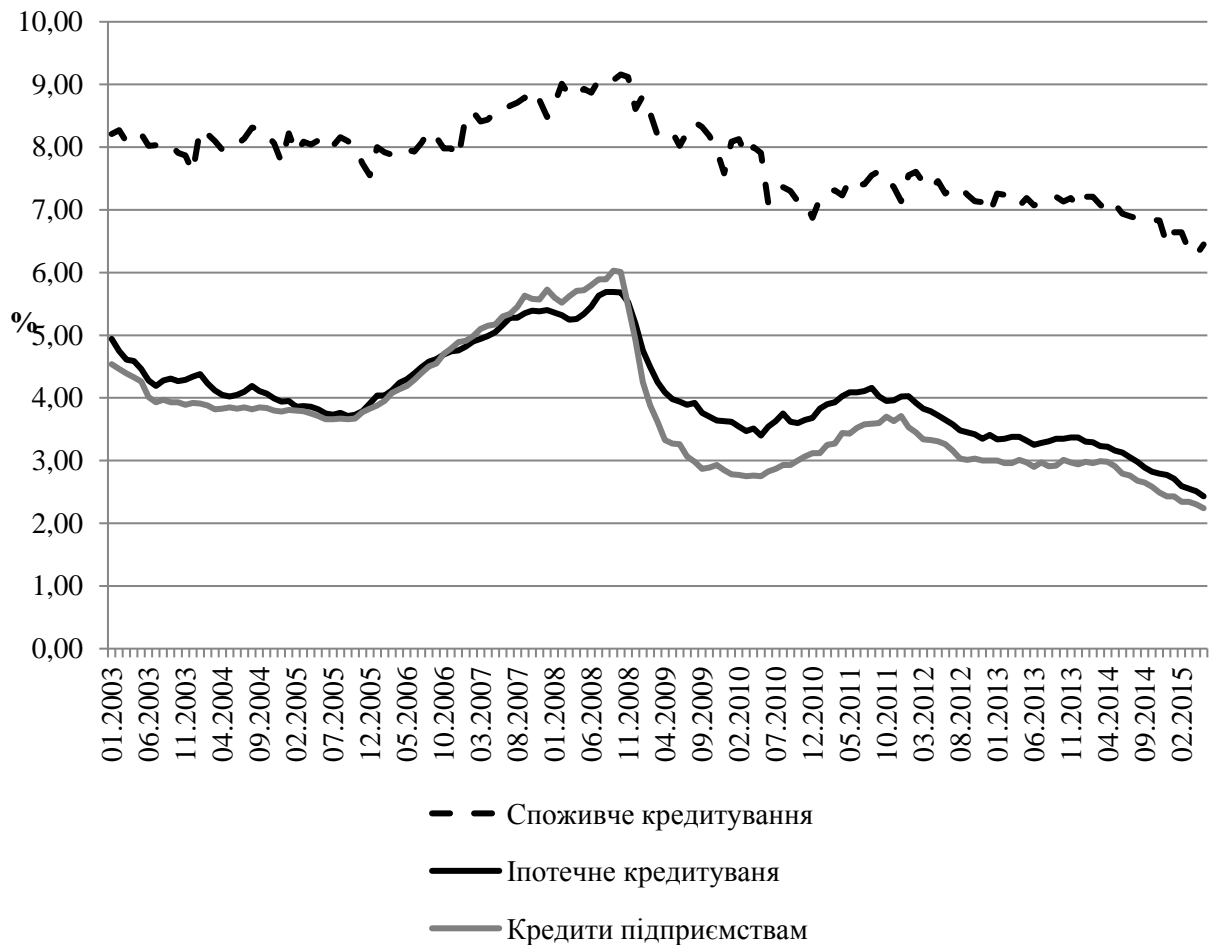

Рисунок 2.17 – Динаміка процентних ставок по окремим видам кредитування у Європейському Союзі [169]

Що стосується України, то у стратегічних пріоритетах вітчизняних банків відбулися суттєві зміни внаслідок впливу фінансово-економічної кризи [37]. Процентні ставки по всім видам кредитів суттєво зросли, що було викликано зростанням неплатежів по кредитах внаслідок девальвації національної валюти. Це змусило банки закладати в структуру ціни на кредит більшу премію за ризик, відповідно це призвело до очікуваного зростання процентних ставок за кредитами (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Динаміка процентних ставок за кредитами наданими суб'єктам національної економіки (середньозважені значення за відповідний період) [119]

Рік	в національній валюті	в іноземній валюті	інтегральна
2007	13,9	11,4	13,0
2008	17,9	11,7	15,6
2009	21,3	10,2	18,1
2010	14,8	10,8	13,8
2011	15,1	9,5	13,5
2012	18,3	8,3	14,6
2013	15,9	9,4	13,9
2014	17,2	8,9	14,4
2015	21,3	8,3	16,2
2016	18,3	8,1	14,5
2017	15,1	6,8	12,1

Стосовно структури кредитного портфеля банків України за секторами та галузями національної економіки, то тут суттєвих змін за останні 10 років не відбулося, незначні коливання в межах 2-3% пояснюються кон'юнктурними ринковими змінами та мають тимчасовий характер.

На кінець листопада 2017 року структура корпоративного кредитного портфеля банків України була наступною: майже 34% припадало на оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів, трохи більше 24% – на переробну промисловість, майже 9% - на операції з нерухомістю, близько 7% – на сільське господарство, 6,34% – на постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря. Повна структура за видами економічної діяльності наведена у табл. 2.6.

Таблиця 2.6 – Структура корпоративного портфелю банків України станом на кінець III кварталу 2017 року (складено за даними [119])

Види економічної діяльності	Усього	у тому числі за строками		
		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
Усього	813 424	400 077	241 618	171 729
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	60 329	20 451	22 495	17 383
Переробна промисловість	196 961	82 718	82 220	32 023
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	51 574	22 263	17 877	11 434
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2 348	578	1 666	103
Будівництво	43 970	15 299	8 741	19 930
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	274 398	204 194	45 392	24 812
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	33 960	6 292	20 767	6 900
Тимчасове розміщування й організація харчування	2 064	857	1 030	177
Інформація та телекомунікації	7 202	6 219	683	300
Операції з нерухомим майном	71 404	14 606	18 947	37 851
Професійна, наукова та технічна діяльність	49 990	13 418	17 435	19 136
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	9 246	7 243	1 481	523
Освіта	14	2	6	5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1 074	369	480	225
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	819	759	51	9
Надання інших видів послуг	409	97	278	33

Що стосується динаміки споживчого кредитування, то його пік припав на 2008 рік і не подолав до цих пір. Так, у 2008 році обсяги споживчого кредитування перевищили 280 млрд. грн. тоді як на кінець 3-го кварталу 2017 року обсяги споживчого кредитування були на рівні 160 млрд. грн. По іпотечним кредитам ситуація ще гірша. У 2008 році обсяги іпотечного кредитування фізичних осіб сягали 143 млрд. грн. і перевищували половину всіх виданих фізичним особам кредитів, тоді як

на кінець 3-го кварталу 2017 року вони становлять близько 25% (43 млрд. грн.). Загальна динаміка та структура портфелю кредитів фізичним особам наведена у табл. 2.7.

Таблиця 2.7 – Динаміка та структура портфелю кредитів виданих фізичним особам банками України за 2006-2017 рр. [119]

Рік	Всього	Споживчі кредити	На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	з загальної суми іпотечні кредити	Інші кредити
2006	82 010	58 453	20 412	20 523	3 145
2007	160 386	115 032	40 778	73 084	4 577
2008	280 490	186 088	88 352	143 416	6 050
2009	241 249	137 113	98 792	132 757	5 343
2010	209 538	122 942	81 953	110 725	4 643
2011	201 224	126 192	70 447	97 431	4 585
2012	187 629	125 011	58 427	63 158	4 191
2013	193 529	137 346	51 447	56 270	4 736
2014	211 215	135 094	71 803	72 156	4 318
2015	174 869	104 879	66 169	60 215	3 821
2016	163 333	101 528	58 549	60 265	3 255
2017	164 590	112 071	49 149	43 086	3 370

Зазначимо, що низхідній динаміці обсягів споживчого кредитування сприяло ряд факторів, серед яких головними є наступні.

1. Високий рівень інфляції у кризові та посткризові роки – банку необхідно включати інфляційну складову до розрахунку вартості кредиту, а тому він стає дорожчим, що відлякує потенційних позичальників. За 2008-2011 роки офіційний кумулятивний рівень інфляції сягнув 50%, а неофіційно – 100%. Тобто товари та послуги подорожчали у 2 рази, за окремими групами товарів і у більше разів. При цьому зростання процентних ставок за споживчими кредитами у 2009 році не сприяло відновленню кредитування. В результаті тільки за 2008-2010 рр. обсяги споживчого кредитування впали на 50%.

Проведемо перевірку взаємозв'язку між рівнем інфляції та обсягом споживчого кредитування шляхом побудови однофакторної лінійної моделі регресії.

За щомісячними даними за 2008-2012 рр рівняння лінійної регресії буде мати вигляд:

$$CL=2,07 \cdot I-1,07 \quad (2.1)$$

де CL – обсяг кредитів виданий банками фізичним особам; I – індекс інфляції.

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними змінними становить 0,975, коефіцієнт детермінації – 0,95, а порівняння значення статистики Фішера (59) з табличним для $\alpha=0,95$ дозволяє стверджувати, що зв'язок є статистично значущим і достовірним.

2. Високий рівень неповернення по окремим видам кредитів – найбільше ця проблема торкнулася іпотечних кредитів, які в дільшості були номіновані в іноземній валюті і після девальвації гривні багато позичальників виявилися некредитоспроможними і неплатоспроможними. Посткризові роки ознаменувалися рядом судових процесів про перерахунок і реструктуризацію валютних іпотечних кредитів. У цих процесах позмінно вигравали як позичальники так і банки. У будь-якому разі це негативно вплинуло на якість банківського портфелю та змусило банки переглянути свої підходи до оцінювання кредитоспроможності позичальників та видачі іпотечних кредитів. Падіння якості кредитів було характерним для всього кредитування не залежно від цього секторальної чи галузевої приналежності (рис. 2.18).

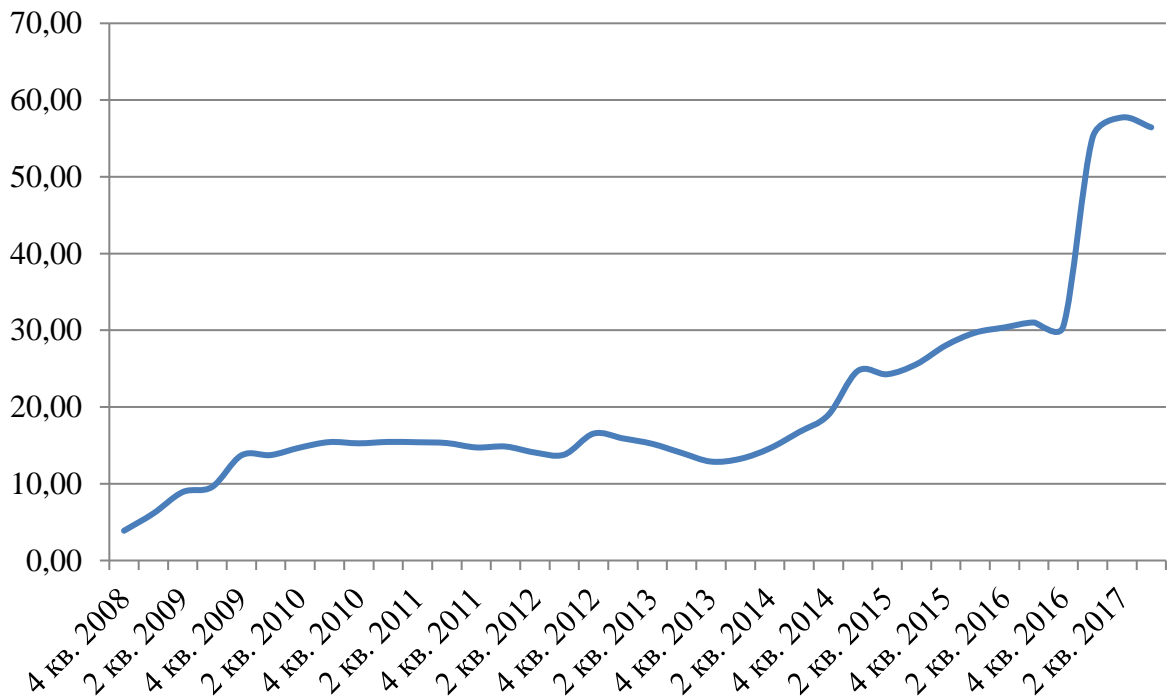

Рисунок 2.18 – Відношення недіючих кредитів до сукупного обсягу виданих кредитів банками України за 2008-2017 рр. (побудовано за даними [119])

Як видно з рисунку 2.18 – у 2008 році розпочалося погіршення якості кредитного портфелю банків України, яке не припиняється і зараз.

Проведемо перевірку взаємозв'язку між часткою проблемних кредитів у сукупному кредитному портфелі банків та обсягом споживчого кредитування шляхом побудови однофакторної лінійної моделі регресії.

За щомісячними даними за 2008-2012 рр рівняння лінійної регресії буде мати вигляд:

$$CL = -0,93 \cdot NPL + 1,93 \quad (2.2)$$

де CL – обсяг кредитів виданих банками фізичним особам; NPL – частка проблемних кредитів у сукупному кредитному портфелі банків.

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними змінними становить $-0,78$, коефіцієнт детермінації – $0,6$, а порівняння значення статистики Фішера (4,6) з табличним дозволяє стверджувати, що зв'язок є статистично незначущим зі слабким рівнем достовірності.

Таким чином гіпотеза про негативний вплив частки проблемних кредитів на темпи споживчого кредитування не підтвердилася статистично на даних 2008-2012 років в Україні.

3. Подорожчання кредитів. Зростання вартості кредитів у кризовому та посткризовому періодах повинне було знизити попит на споживчі кредити, особливо на фоні девальвації української гривні (рис. 2.19)

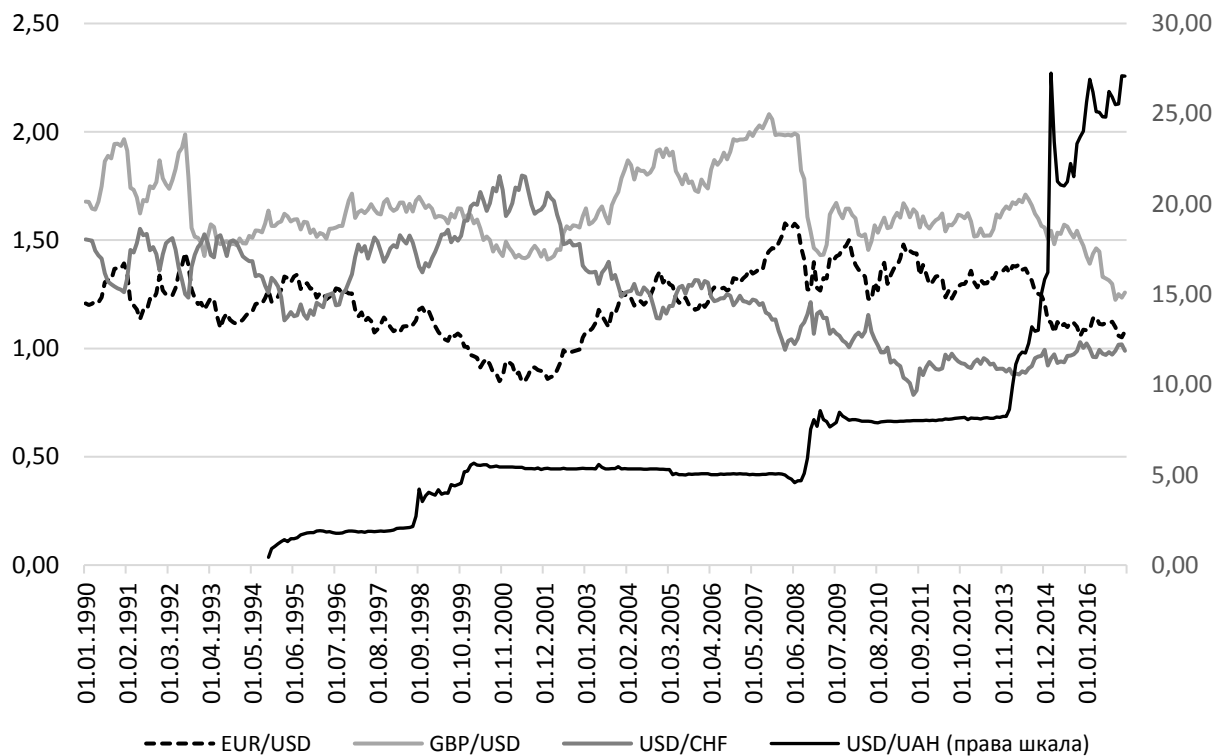

Рисунок 2.19 – Зміна курсу долара США до провідних світових валют та української гривні з 1990 по 2016 рр. (середній за період курс) [119]

Якщо по відношенню до євро та фунту стерлінгів американський долар практично не змінився в ціні (коэф. варіації $16,36\%$ та $8,65\%$, приріст курсу $5,96\%$ та $8,11\%$ відповідно), то по відношенню до української гривні

ми спостерігаємо падіння курсу гривні в 10,58 рази, при цьому загальна волатильність курсу сягнула 52,29%.

Несприятлива кон'юнктура валютного ринку призвела до суттєвого подорожчання товарів на україїнському ринку, який був і є імпортозалежним. За таких умов підвищення вартості кредитів повинно призвести до падіння обсягів споживчого кредитування. Проведемо перевірку цієї гіпотези шляхом побудови однофакторної лінійної моделі регресії.

За щомісячними даними за 2008-2012 рр рівняння лінійної регресії буде мати вигляд:

$$CL=0,39 \cdot CR+0,61 \quad (2.3)$$

де CL – обсяг кредитів виданий банками фізичним особам; CR – середньорічна середньозважена процентна ставка за кредитами банків.

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними змінними становить 0,28, коефіцієнт детермінації – 0,08, а порівняння значення статистики Фішера (0,25) з табличним дозволяє стверджувати, що зв'язок є статистично незначущим зі слабким рівнем достовірності.

Таким чином гіпотеза про негативний вплив зростання вартості кредитів на темпи споживчого кредитування не підтвердилася статистично на даних 2008-2012 років в Україні.

4. Доходи населення. У 2008 році відбулося падіння реальних доходів населення через те, що темпи девальвації та інфляції суттєво перевищили темпи зростання номінальних доходів українців [36]. З огляду на це у посткризовому періоді можна очікувати двох варіантів розвитку подій:

1) попит на споживче кредитування зросте внаслідок зменшення доходів населення, оскільки йому необхідні будуть додаткові кошти для покриття своїх споживчих витрат, в сподіванні на відновлення

попереднього рівня добробуту у найближчому майбутньому населення звертатиметься до банків за споживчими кредитами.

2) попит на споживче кредитування знизиться через зниження майбутніх можливостей домогосподарств обслуговувати споживчі кредити, знизиться також і пропозиція споживчих кредитів через загальне зниження кредитоспроможності населення.

Проведемо перевірку цієї гіпотези шляхом побудови однофакторної лінійної моделі регресії. За щомісячними даними за 2008-2012 рр рівняння лінійної регресії буде мати вигляд:

$$CL = -0,65 \cdot HI + 1,66 \quad (2.4)$$

де CL – обсяг кредитів виданих банками фізичним особам; HI – середньорічний рівень доходів домогосподарств.

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними змінними становить $-0,91$, коефіцієнт детермінації – $0,83$, а порівняння значення статистики Фішера ($14,9$) з табличним дозволяє стверджувати, що зв'язок є статистично значущим з достатнім рівнем достовірності.

Таким чином підтвердилася гіпотеза про обернений вплив зростання доходів населення на темпи споживчого кредитування на даних 2008-2012 років в Україні.

5. Споживчі витрати населення. Зростання споживчих витрат повинно стимулювати зростання і споживчого кредитування, оскільки у посткризовому періоді доходи зростають завжди меншими темпами ніж ціни, а домогосподарства схильні притримуватися того рівня споживчих витрат, що був раніше (табл. 2.8).

Таблиця 2.8 – Структура споживчих витрат українських домогосподарств протягом 2007-2016 рр., % [120]

Структура споживчих витрат	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Споживчі сукупні витрати У тому числі:	90	86	88	90	90	91	90	92	93	93
продукти харчування та безалкогольні напої	51	49	50	52	51	50	50	52	53	50
алкогольні напої, тютюнові вироби	2,6	2,2	3,2	3,4	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3	2,9
непродовольчі товари та послуги	36	35	35	35	35	37	37	36	37	41

Таким чином раз структура не змінюється, а ціни зростають – необхідні додаткові ресурси, якими як раз такі і можуть стати споживчі кредити.

Проведемо перевірку цієї гіпотези шляхом побудови однофакторної лінійної моделі регресії. За щомісячними даними за 2008-2012 рр рівняння лінійної регресії буде мати вигляд:

$$CL = -0,61 \cdot HE + 1,61 \quad (2.5)$$

де CL – обсяг кредитів виданих банками фізичним особам; HE – середньорічний рівень споживчих витрат домогосподарств.

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними змінними становить $-0,92$, коефіцієнт детермінації – $0,85$, а порівняння значення статистики Фішера ($16,7$) з табличним дозволяє стверджувати, що зв'язок є статистично значущим з достатнім рівнем достовірності.

Таким чином гіпотеза про прямий вплив зростання споживчих витрат населення на темпи споживчого кредитування на даних 2008-2012 років в Україні не підтвердилася а навпаки – засвідчила обернений зв'язок.

6. Частка споживчих витрат населення в їх доходах. На нашу думку також важливим фактором впливу на динаміку споживчого кредитування є

частка споживчих витрат населення в їх доходах. Цей показник демонструє наскільки вистачає поточних доходів на покриття поточних витрат. Якщо цей показник буде зростати – це свідчитиме про нестачу власних доходів. За таких умов домогосподарства можуть: а) збільшити попит на кредити (це можливо тільки за умови прогнозованого покращення матеріального становища у найближчому майбутньому); б) зменшити попит на кредити, розуміючи, що додаткові кредитні зобов'язання зменшать їх майбутні доходи і нестача власних доходів у майбутньому лише загостриться.

Проведемо перевірку цієї гіпотези шляхом побудови однофакторної лінійної моделі регресії. За щомісячними даними за 2008-2012 рр рівняння лінійної регресії буде мати вигляд:

$$CL = -7,5 \cdot SE + 8,5 \quad (2.6)$$

де CL – обсяг кредитів виданих банками фізичним особам; SE – частка споживчих витрат населення в їх доходах.

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними змінними становить $-0,99$, коефіцієнт детермінації – $0,99$, а порівняння значення статистики Фішера (268) з табличним дозволяє стверджувати, що зв'язок є статистично значущим з високим рівнем достовірності.

Таким чином гіпотеза про обернений вплив частки споживчих витрат населення в їх доходах на обсяги споживчого кредитування на даних 2008-2012 років в Україні підтвердилася.

7. Частка заощаджень населення в їх сукупних доходах. Теоретично, зростання заощаджень свідчитиме про задоволення споживчих потреб та зменшення потреби у кредитуванні.

Проведемо перевірку цієї гіпотези шляхом побудови однофакторної лінійної моделі регресії. За щомісячними даними за 2008-2012 рр рівняння лінійної регресії буде мати вигляд:

$$CL=0,93 \cdot SS+0,07 \quad (2.7)$$

де CL – обсяг кредитів виданий банками фізичним особам; SS – частка заощаджень населення в їх сукупних доходах.

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними змінними становить $-0,99$, коефіцієнт детермінації – $0,98$, а порівняння значення статистики Фішера (268) з табличним дозволяє стверджувати, що зв'язок є статистично значущим з високим рівнем достовірності.

Таким чином гіпотеза про обернений вплив частки заощаджень населення в їх доходах на обсяги споживчого кредитування на даних 2008-2012 років в Україні підтвердилася.

8. Премія за ризик. Цей показник є відображенням реальної вартості кредиту, оскільки за методологією світового банку, премія за ризик розраховується як різниця між номінальною ставкою за кредитом та індексом інфляції. На нашу думку, збільшення цього показника буде зменшувати попит на споживчі кредити. Крім цього в премію за ризик банки закладають кредитний ризик, тому зростання цього показника також свідчитиме про загальнодержавне падіння кредитоспроможності населення.

Проведемо перевірку цієї гіпотези шляхом побудови однофакторної лінійної моделі регресії. За щомісячними даними за 2008-2012 рр рівняння лінійної регресії буде мати вигляд:

$$CL=-041 \cdot RP+1,41 \quad (2.8)$$

де CL – обсяг кредитів виданий банками фізичним особам; RP – середня ставка за споживчими кредитами, зважена на індекс інфляції за відповідний період.

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними змінними становить $-0,62$, коефіцієнт детермінації – $0,39$, а порівняння значення статистики Фішера ($1,9$) з табличним дозволяє стверджувати, що зв'язок не є статистично значущим, а рівень достовірності моделі – низький.

Таким чином гіпотеза про обернений вплив розміру премії за ризик на обсяги споживчого кредитування на даних 2008-2012 років в Україні підтвердилася, проте регресійна модель є статистично незначущою та недостовірною.

Узагальнення результатів перевірки усіх гіпотез наведені у табл. 2.9.

Таблиця 2.9 – Результати кореляційно-регресійного аналізу факторів впливу на динаміку споживчого кредитування в Україні за 2009-2011 рр. (розраховано автором)

Фактор впливу	Рівняння лінійної регресії	Коефіцієнт кореляції	R ²	F _{stat}
Індекс інфляції (I)	$CL=2,07 \cdot I - 1,07$	0,975574	0,95	59
Частка проблемних кредитів у сукупному кредитному портфелі банків (NPL)	$CL=-0,93 \cdot NPL + 1,93$	-0,77685	0,6	4,6
Середньорічна процентна ставка за кредитами (CR)	$CL=0,39 \cdot CR + 0,61$	0,27649	0,08	0,25
Доходи населення (HI)	$CL=-0,65 \cdot HI + 1,66$	-0,91211	0,83	14,9
Споживчі витрати населення (HE)	$CL=-0,61 \cdot HE + 1,61$	-0,92071	0,85	16,7
Частка споживчих витрат населення в їх доходах (SE)	$CL=-7,5 \cdot SE + 8,5$	-0,99445	0,99	268
Частка заощаджень населення в їх сукупних доходах (SS)	$CL=0,93 \cdot SS + 0,07$	0,99147	0,98	268
Премія за ризик (RP)	$CL=-0,41 \cdot RP + 1,41$	-0,62357	0,39	1,9

Проведений нами аналіз засвідчив, що найбільш релевантним фактором, який обумовлює скорочення обсягів споживчого кредитування, є збільшення частки споживчих витрат в структурі доходів населення, та відповідно – зменшення схильності населення до заощаджень. В контексті формування стратегії діяльності банку на ринку споживчого кредитування як одному з найбільш доходних сегментів кредитно-інвестиційного ринку, важливого значення набуває визначення критерію прийняття банками України рішення щодо доцільності нарощення обсягів своєї присутності на цьому сегменті кредитно-інвестиційного ринку. У якості такого критерію

ми пропонуємо використовувати показник «рівень покриття майбутніх кредитних витрат» (GAP_{er}^S) та розраховувати його в наступний спосіб:

$$GAP_{er_i}^S = 1 - \frac{\overline{EX_{i-4}^i}}{\overline{I_{i-4}^i}} - \overline{r_{adj_{i-4}^i}} \quad (2.9)$$

де $\overline{EX_{i-4}^i}$ – це середня ковзна за останні 4 квартали обсягу споживчих витрат домогосподарств;

$\overline{I_{i-4}^i}$ – це середня ковзна за останні 4 квартали обсягу доходів домогосподарств;

$\overline{r_{adj_{i-4}^i}}$ – це середня ковзна за останні 4 квартали ставки за споживчими кредитами, зваженої на індекс інфляції за відповідний період.

У стратегічній перспективі умовою нарощування споживчого кредитування є $GAP_{er_{i-1}}^S > GAP_{er_{i-2}}^S$; при $GAP_{er}^S > 0$ це є доцільним, оскільки майбутні витрати домогосподарств на обслуговування боргу покриваються їх доходами, а при $GAP_{er}^S \leq 0$ – недоцільним, оскільки це призведе до зростання кредитного ризику і додаткових витрат для банків. При прийнятті рішення про розширення / звуження діяльності банку на ринку споживчого кредитування банк має орієнтуватися не на номінальний попит на споживчі кредити з боку домогосподарств, а на їх можливість у майбутньому покрити додаткові витрати, пов'язані з обслуговуванням нових боргів. Це дозволить банку зменшити частку непрацюючих кредитів у майбутньому у разі погіршення рівня добробуту населення в країні.

Динаміка даного показника в Україні розрахована на основі даних, наведених у додатку Г та відображена на рисунку 2.20.

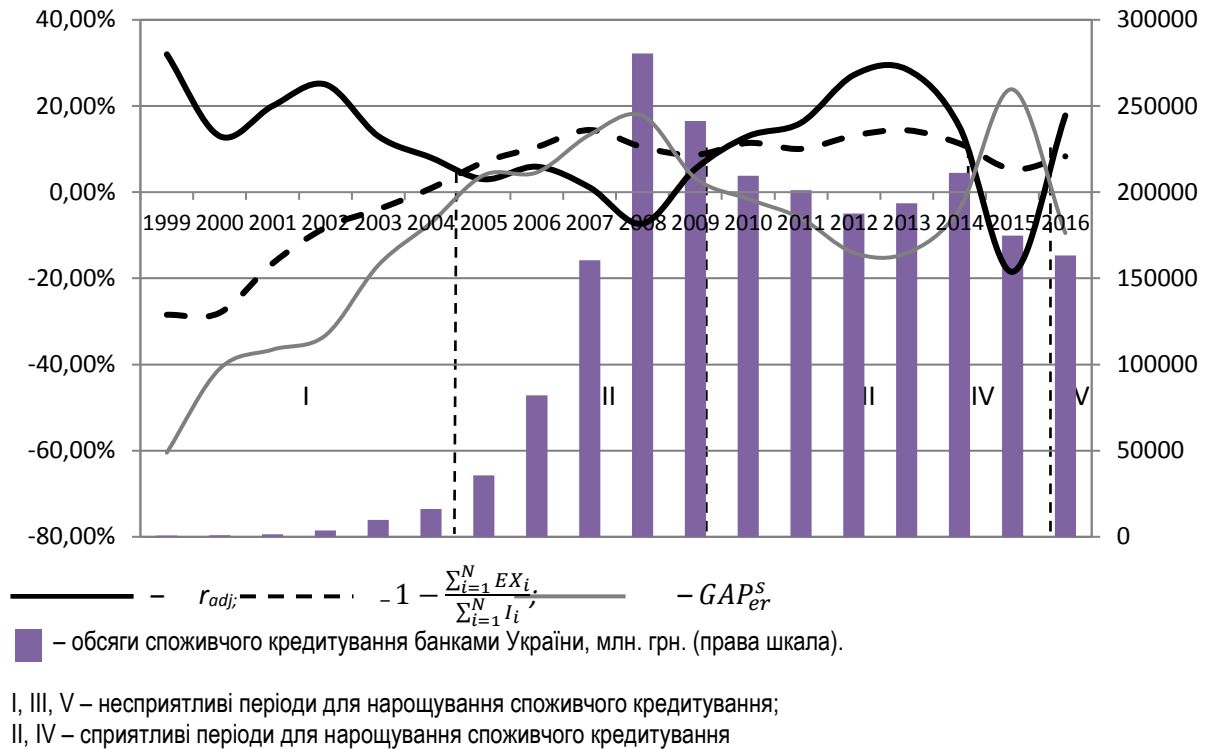

Рисунок 2.20 – Динаміка показника GAP_{er}^s для України за 1999-2016 рр. (побудовано автором на основі власних розрахунків)

Як видно з рис. 2.20 стратегічна орієнтація банків на розширення присутності на сегменті споживчого кредитування на кредитно-інвестиційному ринку була доцільною лише протягом 2005-2008 рр. та 2015 рр.. Саме в ці періоди домогосподарства демонстрували достатній рівень покриття майбутніх витрат за новими кредитами.

Висновки за розділом 2

Проведені розрахунки не підтвердили поширеної у науковій літературі думки, що з метою відновлення після суттєвих макрофінансових потрясінь банки застосовують такі механізми як збільшення обсягів

споживчого кредитування, а також термінів надання кредитів. Не відбулося також і очікуваного масового повернення іноземних банків на вітчизняний ринок банківських послуг. Втім загалом банки почали збільшувати обсяг активних операцій, відбулася переорієнтації населення до зберігання депозитів не в приватних, а в державних банках.

Явно виражений зв'язок між присутністю іноземних банків в банківській системі та показниками доходності, легкості ведення бізнесу та фінансової стійкості банківських систем відсутній. Це підтверджено кореляційно-регресійним аналізом 45 індикаторів, що характеризують доходність банківської діяльності, фінансову стійкість банківської системи, легкість ведення бізнесу, швидкість виходу країни з фінансової кризи та наявність фінансових криз різних типів на прикладі панельних даних 26 країн Європи за 2009-2011 рр. У той же час доведено, що у посткризовому періоді для транснаціональних банків при прийнятті рішення щодо збільшення / скорочення обсягу активів в банківській системі приймаючої країни вирішальними факторами є: 1) структура комплексної фінансової кризи; 2) швидкість відновлення після фінансової кризи економік та банківських систем цих країн; 3) ефективність трансмісійного механізму монетарної політики в цих країнах. Для переважної більшості досліджуваних країн індикатори, що характеризують відповідні фактори мають $R^2 > 0,7$.

Дослідження взаємозв'язку між динамікою обсягів споживчого кредитування за 1999-2016 рр. та 8-ма головними факторами, які впливають на попит та пропозицію споживчих кредитів в Україні, довело, що різке скорочення споживчого кредитування у посткризовому періоді (за 2009-2011 рр. – на 23%) було викликано в першу чергу різким зниженням рівня покриття майбутніх кредитних витрат домогосподарств України (з 17,75% у 2008 р. до 3,26% у 2009 р. з подальшим зниженням до від'ємних значень). Це негативно вплинуло і на попит на споживчі кредити (домогосподарства почали об'єктивно оцінювати власні фінансові можливості на найближче

майбутнє), і на пропозицію споживчих кредитів (банки більш зважено почали підходити до оцінювання кредитних ризиків).

Головні наукові результати. Отримані у цьому розділі опубліковані у працях: [17, 18, 19, 23, 30]

РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВ НА КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОМУ РИНКУ В ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

3.1 Науково-методичні засади формування інструментарію посткризового стратегічного управління діяльністю банку

В зарубіжній науковій літературі напрацьовані конкретні підходи до визначення багатьох видів криз. Наприклад, валютна криза передбачає спекулятивну атаку на валюту, яка призводить до девальвації, змушуючи владу витратити велику частку міжнародних резервів, або різко підвищувати процентні ставки, або запроваджувати контроль за рухом капіталу для захисту власної валюти. Криза «раптової зупинки» (або криза рахунку операцій з капіталом або криза платіжного балансу) може бути визначена як велике скорочення припливу міжнародного капіталу або різкий відплив капіталу, які частіше за все, відбуваються у поєднанні з різким зростанням кредитних спредів в країні. Так як ці показники можуть бути виміряні, вони оцінюються кількісними методиками.

Інші кризи пов'язані з несприятливою динамікою державного або корпоративного боргу або потрясіннями банківської системи. Криза зовнішнього боргу відбувається, коли країна не може (або не хоче) обслуговувати власний зовнішній борг. Дана криза може мати форму державної або приватної боргової кризи (часто взаємної). Внутрішня криза державного боргу відбувається, коли країна не виконує свої внутрішні фінансові зобов'язання в строк, або знижує купівельну спроможність власної валюти, або використовує інші форми фінансових репресій. При системній банківській кризі, фактичні або потенційні банківські втрати можуть спонукати банки призупинити конвертованість своїх зобов'язань або змусити уряд втрутитися, щоб запобігти цьому, надаючи підтримку ліквідності та капіталізації у великих масштабах. Індикатори даних криз не

так легко кількісно виміряти, тому вони як правило оцінюються з використанням якісних методик. В залежності від обраних класифікаційних ознак можна виділяти й інші типи та види криз, втім, не викликає заперечень той факт, що вони досить часто взаємопов'язані та можуть бути причинами одна одної. Наприклад досить велика кількість банківських криз тісно пов'язані з кризами «раптової зупинки» та валютними кризами. На рис. 3.1 наведено кількість розвинених країн, які перебували у кризах різного типу протягом останніх 40 років.

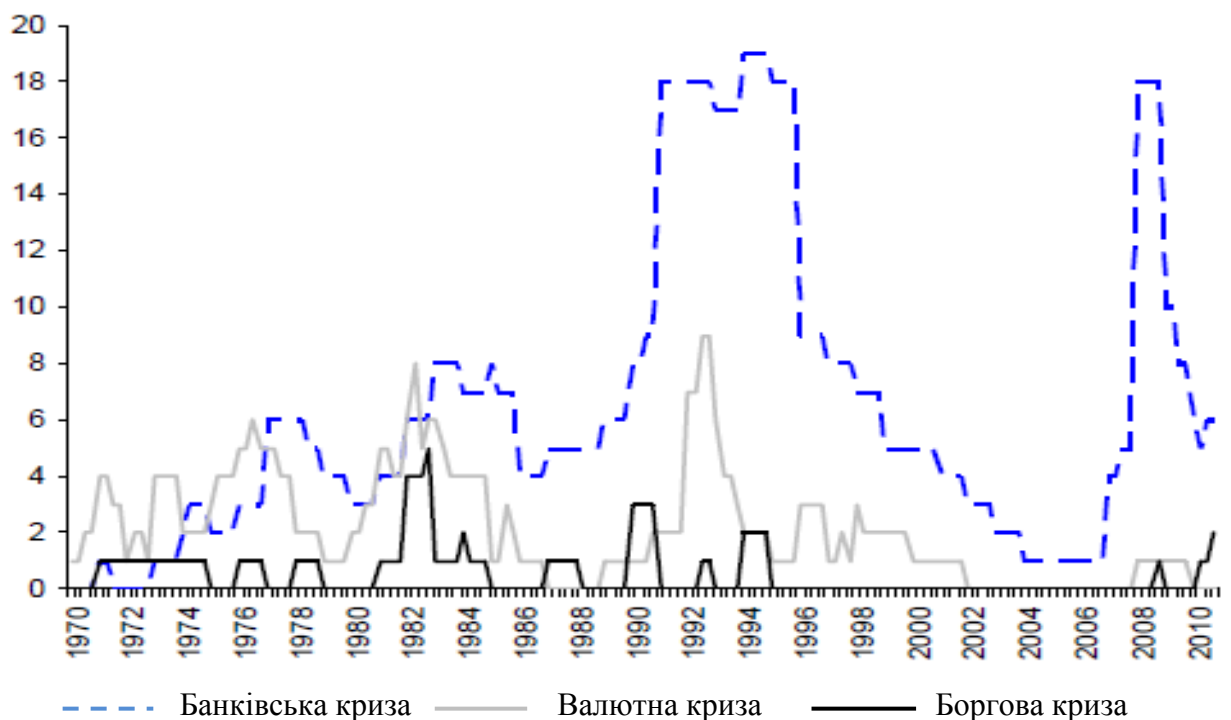

Рисунок 3.1 – Кількість розвинених країн, що перебували у кризах [136, 174]

Як видно з рисунку 3.1, наймасштабнішими банківськими кризами були кризи у 1990-1996 рр. та 2008-2009 рр., валютними – 1982 р. та 1992-1993 рр., борговою – 1982 р., при цьому валютні кризи завжди передували іншим видам, з чого можна висунути дві гіпотези: 1) саме валютні кризи спричиняли розвиток інших видів криз; 2) валютна стабільність є найбільш чутливою до впливу негативних екстерналій, а тому саме валютний курс

першим відображає початок кризових явищ в економіці країни. Цікавим є той факт, що якщо у 1976 та 1982 рр. валютна та банківська криза відбувалася в однаковій кількості країн, то починаючи з 1992 року, розвинутим країнам вдалося стабілізувати валютні курси, в результаті чого вже у 2008 р. на фоні глибокої банківської кризи у світі, глобальної валютної кризи не спостерігалось.

На сьогодні тема ідентифікації економічних криз та їх фаз є досить популярною у науковій літературі, що найімовірніше викликано нещодавнім виходом із однієї з найбільших фінансово-економічних криз світу з часів «Великої депресії», окремі країни ще до цих пір переживають наслідки тієї кризи, в деяких з них вона має продовження у вигляді інших типів криз. Найбільш поширеними типами економічних криз, які трапляються в розвинених країнах є валютна, банківська, боргова та криза платіжного балансу, або, як її часто називають у зарубіжній науковій літературі – криза «раптової зупинки». Інші види економічних криз можуть бути комбінацією вищеперерахованих та витікати з них. Аналіз розвитку криз в розвинених країнах світу за останні 45 років свідчить, що в першу чергу розвивається валютна криза, а вже за нею слідують боргова та банківська. З іншого боку, ефективний розвиток інструментів монетарної політики призвів до стабілізації валютних ринків, внаслідок чого розвинені країни світу практично не мали валютних криз протягом останніх 20 років. Втім для країн, що розвиваються дане твердження не є справедливим, вони залишаються залежними від валютної стабільності, що підтверджується сучасними тенденціями в економічному розвитку України, де валютна дестабілізація призвела до банківської та боргової кризи. Що стосується стратегічних пріоритетів банків на кредитному ринку протягом різних стадій економічного циклу, то слід зауважити, що для Європейського Союзу характерне підвищення процентних ставок по кредитах у передкризовий період та протягом кризи та стрімке зниження вартості кредитів по досягненню піку фінансової кризи, на відміну від країн Європи в Україні

підвищення процентних ставок більш характерне для кризового та посткризового періоду, що на нашу думку сповільнює процес виходу із кризи, а отже державне регулювання процентних ставок на кредитному ринку України є надзвичайно актуальним питанням на сьогодні. Також слід зауважити, що фінансово-економічна криза не призвела до зміни секторальної та галузевої структури кредитного портфеля банків України.

З огляду на мінливість протікання фінансових криз в різних країнах світу є нагальна необхідність розробки індикатора-ідентифікатора типу кризи, який з одного боку сигналізував би про ступінь розвитку кризи, а з іншого боку – містив би інформацію про тип кризи. З цією метою проаналізуємо існуючі підходи до діагностики криз.

Останніми роками питання визначення показників раннього попередження і моделей діагностики криз відновило свою актуальність в дискусії серед вчених і політиків у зв'язку з фінансовою кризою 2008 року і подальшою фінансово-економічною турбулентністю.

Однією з ключових наукових робіт про характер виникнення та розгортання фінансових криз є праця Г. Камінські та К. Рейнхарт [159, 160], які по суті довели, що припливу кредитного і інвестиційного капіталу передують бум економічної активності. Недавні дослідження банківських криз та криз платіжного балансу показали, що ціни на житло [153] і рівень загальної ліквідності [132, 137] можуть використовуватися як індикатори ранньої діагностики для згаданих типів криз. Франкель і Саравелос [153] пропонують вважати головними індикаторами ранньої діагностики фінансової кризи надмірну переоціненість валюти і недостатні резерви центральних банків.

У попередніх підрозділах ми виділяємо два найбільш поширені типи фінансових криз:

- кризи, які ідентифікуються та класифікуються за кількісними показниками (зокрема валютна криза може бути ідентифікована за

волатильністю валютного курсу локальної валюти, криза платіжного балансу – за припиненням іноземних інвестицій тощо);

- кризи, які ідентифікуються та класифікуються за якісними параметрами (сюди як правило відносять банківські та боргові кризи).

З точки зору підбору найбільш ефективних інструментів державної антикризової політики та антикризового управління банком варто зупинитися на особливостях впливу криз різних типів на економічний розвиток.

Так, наприклад, валютна криза передбачає спекулятивну атаку на місцеву валюту, яка частіше за все викликає девальвацію. У боротьбі з цими процесами, уряди змушені витратити велику кількість власних міжнародних валютних резервів на підтримку валютного курсу або різко підвищувати процентні ставки, або вводити обмеження на рух капіталу.

Кризи платіжного балансу (в зарубіжній літературі часто можна зустріти термін «криза раптової зупинки» – «sudden stop crisis», або «криза рахунку операцій з капіталом» – «capital account crisis») частіше за все передбачають суттєве та несподіване падіння припливу міжнародного капіталу (як правило у вигляді прямих іноземних інвестицій), або початок відтоку іноземного капіталу. Як правило це супроводжується різким підвищенням процентного спреду, що свідчить про зростання ризиків всередині країни. Оскільки і в першому і в другому випадку ідентифікаторами виступають величини, які можна виміряти кількісно, то вони відносяться до першої групи.

Інша група криз, пов'язана з несприятливою динамікою державних або корпоративних зобов'язань або потрясіннями в банківській системі. Криза зовнішнього боргу має місце, коли країна не може (або не хоче) здійснювати в повному обсязі обслуговування зовнішнього боргу. Така криза може прийняти форму державної або приватної (або обох) боргової кризи. Внутрішня криза державного боргу відбувається, коли країна (уряд) не виконує свої внутрішні фінансові зобов'язання у встановлені терміни, при

цьому або визнаючи дефолт, або розкручуючи інфляцію або в інший спосіб зменшуючи купівельну спроможність власної валюти.

При системній банківській кризі, реальній чи потенційній, банкрутства та вихід банків з ринку банківських послуг можуть спонукати банки призупинити конвертованість своїх зобов'язань або змусити уряд чи центральний банк втрутитися, щоб запобігти цьому, що буде виражатися в широкомасштабних заходах з підтримки ліквідності і підвищення достатності капіталу. Такі змінні досить важко виміряти кількісно, тому, як правило, вони оцінюються за методологіями якісної оцінки.

Звісно можуть існувати й інші класифікації криз, втім, слід зауважити, що на практиці досить багато криз співпадають у місці і часі і їх досить важко відокремити одна від одної, тим більше з розмежуванням кризоутворюючих факторів.

Підсумовуючи вищезазначене, можна визначити, що у підсумку, фінансова криза передбачає:

- охоплення ринків капіталу, кредиту та інших сегментів фінансового сектору, міжнародних фінансів, суверенних, місцевих фінансів та фінансів корпоративного сектору;
- середньо та довгостроковий негативний вплив на розвиток національної економіки країни в цілому та добробуту населення зокрема;
- наявність джерел, та конкретних проявів, які визначають тип фінансової кризи та стадію її розвитку.

З огляду на вищезазначене, список можливих змінних для використання їх в якості індикаторів ранньої діагностики може бути дуже великим. Розглянемо найбільш популярні в науковій літературі [33, 39] змінні. Першою групою показників є показники, що характеризують виникнення проблем в банківському секторі, тобто індикатори банківської кризи (BC).

В першу чергу, аналізуючи показники, що характеризуються рівень стійкості, ліквідності та надійності банківської системи слід звернутися до

рекомендацій Міжнародного валютного фонду, який з метою постійного моніторингу стану фінансової системи країн запровадив систему індикаторів фінансової стійкості. При цьому 25 індикаторів розраховуються для банків (в тому числі 12 обов'язкових) та 15 для їх клієнтів.

Так, зокрема, МВФ пропонує ряд показників, правила розрахунку яких визначені у «Керівництві з компіляції індикаторів фінансової стійкості» [104]. Дане керівництво передбачає дві групи індикаторів: базові (12 індикаторів) та рекомендовані (13 індикаторів) – кожна з яких містить 5 підгруп об'єднаних за змістом індикаторів: достатності банківського капіталу, якості активів банків, рентабельності банківської діяльності, ліквідності й чутливості до ринкових ризиків [58].

Система показників фінансової стійкості банків була створена для макропруденційного аналізу, з огляду на це у «Керівництві з компіляції індикаторів» не зазначені контрольні значення індикаторів на макро- та мікрорівні, зазначається лише їх тенденція в разі зростання або зниження, що обумовлюється обмеженим накопиченим досвідом [58]. Характеристика основних індикаторів фінансової стійкості наведений у табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Характеристика індикаторів фінансової стійкості МВФ [58, 89, 119]

№ з/п	Позначення	Назва індикатора	Характеристика тенденції
1	I1	Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів	Зниження свідчить про погіршення стабільності банку, зростання – навпаки.
2	I2	Співвідношення регулятивного капіталу 1 рівня до зважених за ризиком активів	Зниження свідчить про погіршення стабільності банку, зростання – навпаки. Порівняно з I1 цей показник є менш чутливим до сезонних коливань.
3	I3	Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу	Показує ступінь незахищеного ризику. Зростання → погіршення фінансової стійкості
4	I4	Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів	Збільшення свідчить про погіршення стабільності банку, зменшення – навпаки
5	I5	Співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів	Рівень диверсифікації кредитного портфелю, демонструє ступінь галузевої концентрації кредитного ризику
6	I6	Норма прибутку на активи	Рентабельність активних операцій, оптимальний рівень – 1-2%. Зростання – добре, але може свідчити про нарощування ризиків.

Продовження таблиці 3.1

№ з/п	Позначення	Назва індикатора	Характеристика тенденції
7	I7	Норма прибутку на капітал	Рентабельність власного капіталу, оптимальний рівень – 12-20%. Зростання – добре, але може свідчити про нарощування ризиків.
8	I8	Співвідношення процентної маржі до валового доходу	Рівень рентабельності, отриманий за рахунок традиційних банківських операцій. Зниження – погано, оскільки банк заробляє не традиційними операціями.
9	I9	Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу	Зростання – погано, свідчить про неоптимальність та некоректність розподілу витрат банку.
10	I10	Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів	Зростання – добре, зниження – може свідчити про погіршення платоспроможності банку. Аналог нормативу короткострокової ліквідності.
11	I11	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	Зростання – добре, зниження – може свідчити про погіршення платоспроможності банку. Аналог нормативу поточної ліквідності.
12	I12	Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу	Зростання → зростання валютного ризику.

В українській практиці банківського нагляду використовується дещо інша система нормативів-індикаторів фінансової стійкості. Їх порядок розрахунку та номративні значення регулюються «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні» затвердженою постановою правління Національного банку України від 28.08.2001 р. за № 368 [105].

Нормативи достатності капіталу є найбільш важливими, оскільки достатність капіталу є одним визначальних факторів забезпечення фінансової стабільності банку та банківської системи. Регулятивний капітал є базою для розрахунку ряду індикаторів як за методикою НБУ так і за методикою МВФ. Основні вимоги до розрахунку регулятивного капіталу визначені в документі «Міжнародна конвергенція вимірювання та стандартів капіталу» (частіше відомий як Базель I, або перша Базельська угода від 1988 р.). Зважаючи на зміни у діяльності банків та результати фінансових криз кінця XX – початку XXI ст. вимоги кілька разів змінювалися – у 2004 р. (Базель II, або друга Базельська угода) та 2010 р. (Базель III, або третя Базельська угода).

Зазначимо, що посилення вимог за третьою Базельською угодою було відкладено комітетом з банківського нагляду на 2019 рік. Таким чином банки отримали змогу включати до структури активів інструменти з високим рівнем ризику (цінні папери забезпечені іпотекою, акції та облігації дрібних підприємств).

Не менш важливими є нормативи короткострокової, поточної та миттєвої ліквідності, які дозволяють банку контролювати можливість задоволення вимог кредиторів на певному часовому горизонті. Зазначимо, що частково ці нормативи дублюються у методиці МВФ (показники I 10 та I 11).

Нормативи кредитного та інвестиційного ризиків дозволяють визначити рівень кредитного або інвестиційного ризику, як в цілому так і по відношенню до пов'язаних осіб. Це дозволяє контролювати «великі» ризики. На відміну від методики МВФ, методика НБУ не враховує якість кредитного портфеля та його галузеву концентрацію. Також у методиці НБУ було ліквідовано норматив відкритої довгої/короткої валютної позиції, тоді як він по суті залишається в методиці МВФ (індикатор I 12).

З огляду на вищезазначене, ми пропонуємо для визначення банківської кризи скористатися наступними індикаторами:

- частка проблемних кредитів (BC_1);
- адекватність регулятивного капіталу (BC_2);
- співвідношення депозитів клієнтів до сукупних валових кредитів (крім міжбанківських) (BC_3);
- норма прибутку на активи (BC_4);
- норма прибутку на капітал (BC_5);
- співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань (BC_6);
- співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу (BC_7);
- співвідношення процентної маржі до валового доходу (BC_8);

– співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу (BC_9).

Динаміка даних показників протягом 2005-2008 рр. (до початку світової фінансової кризи в Україні) наведена на рис. 3.2.

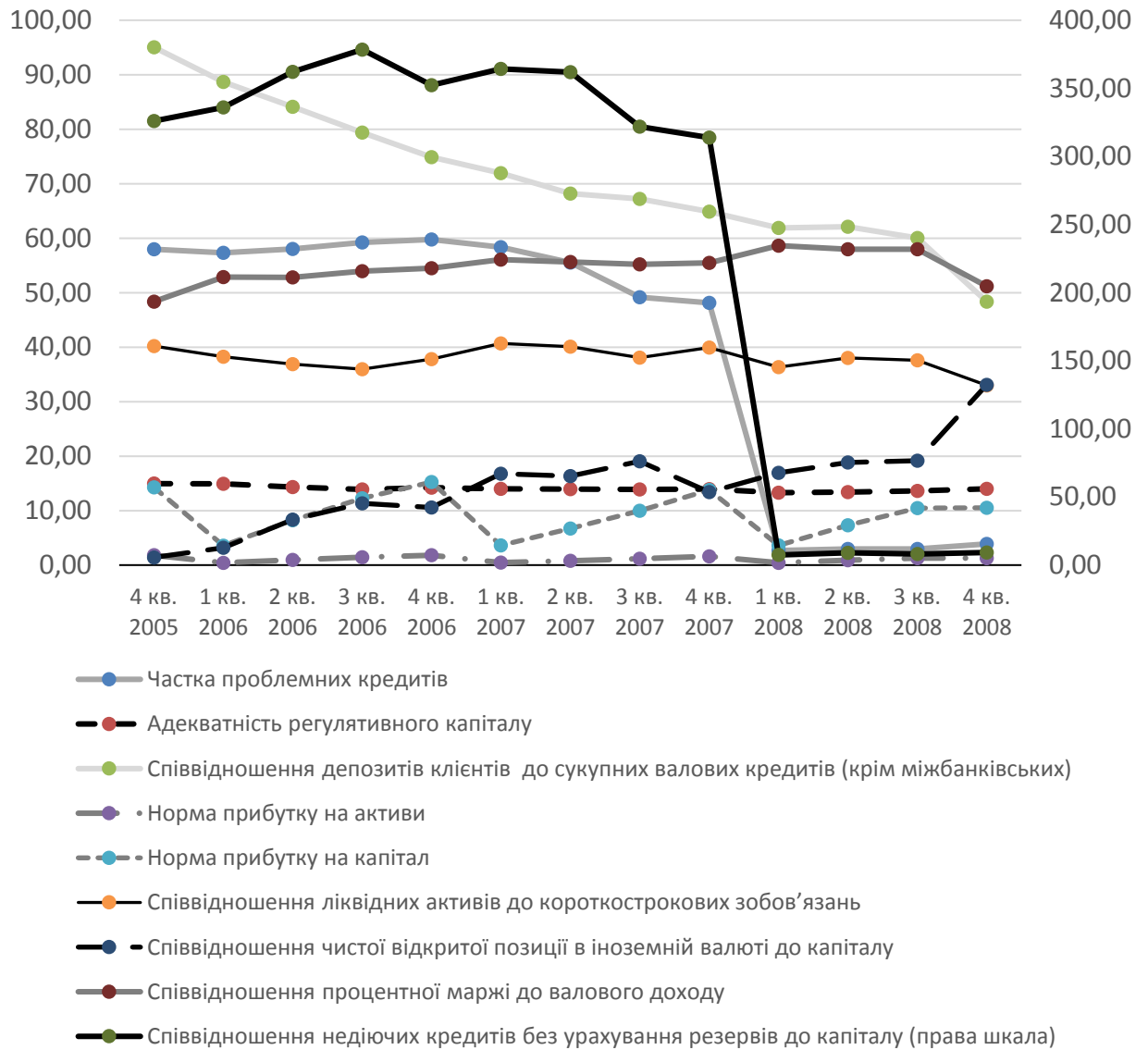

Рисунок 3.2 – Динаміка обраних індикаторів банківської кризи до початку розгортання кризи 2008-2009 року в Україні (побудовано автором за даними НБУ [119])

Що стосується наступного типу кризи, боргової, то в науковій літературі також описано досить багато варіантів її ідентифікації. Так,

зокрема, ряд показників використовується для визначення боргової кризи в країні. Механізм їх розрахунку враховує співвідношення державного боргу, витрат на його обслуговування та погашення та наступними макроекономічними показниками: валовий внутрішній продукт, обсяг експорту та імпорту, обсяг доходів держбюджету і т.п. Для індикаторів боргової кризи як правило існують певні порогові або граничні значення, що пов'язано з обмеженими фінансовими можливостями держави [138]. При цьому більш важливим є аналіз відповідних індикаторів у динаміці.

Наукові дослідження [132, 173] свідчать, що формування єдиного універсального набору індикаторів який дозволяв оцінити критичність розміру державного боргу, та який би підходив для різних країн незалежно від їх рівня економічного розвитку. Це означає, що граничні значення індикаторів боргової кризи не є остаточними і їх порушення далеко не завжди будуть означати старт боргової кризи в масштабах всієї країни.

Зважаючи на вищезазначене, та враховуючи напрацювання науковців, що досліджували боргові кризи та боргову безпеку країн для визначення ступеня боргової кризи (*DC*) в країні ми пропонуємо використовувати наступні показники:

- відношення державного боргу до ВВП, %;
- індекс споживчих цін, %;
- співвідношення між зовнішнім та внутрішнім державним боргом;
- відношення корпоративного боргу до ВВП, %;
- дефіцит державного бюджету, у % до ВВП;
- курс гривні до дол. США;
- облікова ставка;
- різниця між обліковою ставкою НБУ та LIBOR;
- сальдо фінансового рахунку, млн. дол. США.

Динаміка вищезазначених показників за період 2005-2008 рр. наведена у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Динаміка показників боргової кризи в Україні протягом 2005-2008 рр. (за даними [119, 120])

Період	Відношення державного боргу до ВВП, %	Індекс споживчих цін, %	Співвідношення між зовнішнім та внутрішнім державним боргом	Відношення корпоративного боргу до ВВП, %	Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	Курс гривні до дол. США	Облікова ставка	Різниця між обліковою ставкою НБУ та LIBOR, %	Сальдо фінансового рахунку, млн. дол. США
	<i>DC₁</i>	<i>DC₂</i>	<i>DC₃</i>	<i>DC₄</i>	<i>DC₅</i>	<i>DC₆</i>	<i>DC₇</i>	<i>DC₈</i>	<i>DC₉</i>
4 кв. 2005	12,20	110,4963	0,05	24,28	1,36	512,47	9,50	4,73	-5 409,00
1 кв. 2006	9,20	102,3852	2,28	20,71	1,03	505,00	9,50	4,28	1 389,00
2 кв. 2006	8,92	102,4296	2,28	21,11	1,03	505,00	8,50	3,07	-189,00
3 кв. 2006	8,77	105,8	2,28	22,77	1,03	505,00	8,50	3,13	-1 052,00
4 кв. 2006	10,14	110,7963	2,28	24,76	1,03	505,00	8,50	3,14	-4 153,00
1 кв. 2007	7,33	100,8815	0,46	20,45	0,89	505,00	8,50	3,14	-1 807,00
2 кв. 2007	7,58	103,6333	0,46	21,37	0,89	505,00	8,00	2,56	-3 523,00
3 кв. 2007	7,62	108,2926	0,46	23,75	0,89	505,00	8,00	2,97	-4 556,00
4 кв. 2007	8,33	116,3889	0,46	23,53	0,89	505,00	8,00	4,71	-4 761,00
1 кв. 2008	6,58	109,7963	0,13	20,19	1,47	505,00	10,00	7,25	-3 525,00
2 кв. 2008	6,20	115,2667	0,13	20,62	1,47	485,19	12,00	9,09	-5 726,00
3 кв. 2008	5,89	115,963	0,13	22,51	1,47	485,30	12,00	9,23	-6 054,00
4 кв. 2008	9,56	121,9889	0,13	32,99	1,47	758,14	12,00	10,76	5 615,00

Відношення обсягу державного боргу до ВВП не повинно перевищувати 55% [16]. Законодавством України, зокрема у статті 18 Бюджетного кодексу, граничне значення цього індикатора встановлено на рівні 60%. Для країн Європейського Союзу таке значення є звичним і традиційним, втім для України воно є високим. Дослідження міжнародних фінансових інститутів свідчать, що для України максимальний рівень державний борг повинен становити не більше 40% від ВВП. Зокрема, у Меморандумі про співробітництво укладеного Україною з МВФ після світової кризи в рамках виділенні міжнародної допомоги, задекларовано зниження розміру сукупного державного боргу до 35% від ВВП не пізніше ніж до до 2015 р.

Розглянемо детально характер прояву валютної кризи в економіці країни з метою визначення найбільш релевантних індикаторів її ідентифікації.

Науковці визначають валютну кризу як наслідок тиску іноземної валюти на місцеву [17, 132, 161, 162]. Такий тиск частіше за все виявляється в бажанні суб'єктів економіки вкладати кошти в активи в іноземній валюті. Можливі декілька варіантів такої поведінки: збільшення грошової маси урядом для вирішення проблем дефіциту державного бюджету, що викликатиме занепокоєння інвесторів; девальвація національної валюти спричинена спекулятивним тиском на валютний ринок, який має на меті зростання валютного курсу тощо. У будь-якому випадку, для стабілізації ринку та зменшення темпів девальвації, центральний банк країни як правило продає валюту за рахунок своїх золотовалютних резервів. За умови незначного рівня девальвації та достатніх обсягів золотовалютних резервів центрального банку експортери можуть отримувати додатковий прибуток за рахунок девальвації, тоді як домогосподарства не відчують суттєвого погіршення власного добробуту. У випадку стрибкоподібної девальвації, коли падіння курсу перевищує 10 % за досить короткий період, це може спричинити розкручування інфляції, зміну ринків збуту та ринкової кон'юнктури.

Перші моделі, які були спрямовані на формування системи індикаторів ранньої діагностики валютної кризи та які б враховували у тому числі й дефіцит державного бюджету, обсяги міжнародних резервів та очікування суб'єктів національної економіки були створені у 60-х роках 20 століття.

Існуючі на даний момент моделі діагностики валютних криз можуть бути розділені на 3 групи, для кожної з яких характерний акцент на певні фактори моделювання та передбачення валютної кризи.

Моделі першої групи були розроблені П. Кругманом та П. Гарбером [162, 163]. На їх думку, основними причинами валютної кризи є зростання

державного боргу та неспроможність уряду втримувати на заданому рівні дефіцит державного бюджету. Зазначені моделі фокусуються на оцінюванні можливості втрати стабільності валютним курсом, оскільки саме це розцінюється як найбільш негативний ефект валютної кризи, що спричиняє найбільш руйнівні економічні наслідки.

Таким чином, моделі першої групи встановили зв'язок між державною бюджетною політикою та стабільним валютним курсом та обґрунтували фундаментальні зв'язки між ними. Недоліком моделей даної групи є відсутність обґрунтування механізму поширення валютної кризи на інші країни, а також гіпотеза про апріорне очікування суб'єктами національної економіки девальвації національної валюти при наявності дефіциту державного бюджету.

Авторами другої групи моделей є Б. Айхенгрін, Ч. Віплош, М. Обстфельд та Е. Роуз [130]. Ключовою гіпотезою цих моделей є те, що валютні кризи самостійно виникають, при цьому вони закладають передумови для майбутнього повернення або поширення на іншу країну. Девальвація однієї валюти призводить до зміни торговельного балансу не тільки у відповідній країні, а й в інших країнах – торгових партнерах.

Таким чином, основним досягненням моделей цієї групи є обґрунтування механізму передачі валютних криз з однієї країни до другої.

Варто відзначити, що ні моделі першої групи, ні моделі другої групи не ставили за мету розробку певних рекомендацій для суб'єктів економічного регулювання. П. Кругман зазначав, що валютні кризи будуть виникати у бідь-якому випадку незалежно від дій регуляторів [162].

Третя група моделей уже містить рекомендації щодо проведення монетарної політики урядами та центральними банками на різних стадіях валютної кризи. Авторами моделей цієї групи є Ф. Агіон, Ф. Бачета та П. Кругман. Моделі цієї групи базуються на гіпотезі, що падіння стійкості

фінансової системи в цілому та банківського сектору зокрема, зменшує кредитоспроможність суб'єктів економіки, робить більш жорсткими вимоги щодо отримання підприємствами нових позик та збільшує вірогідність настання фінансової кризи. Як приклад у цих моделях часто ілюструється ситуація, коли зростання відсоткової ставки понад певний рівень призводить до припинення іноземних інвестицій і як наслідок – до валютної кризи. Недостатня кількість кредитних ресурсів спричиняє економічний спад та формує валютний тиск. Це в свою чергу зменшує доходи державного бюджету та поглиблює кризу.

Аналізуючи ті індикатори, що використовувалися у вищезгаданих моделях для ідентифікації валютної кризи, вважаємо, що найбільш повно та адекватно наближення та розгортання валютної кризи (СС) можна оцінити за наступними індикаторами:

- курс національної валюти до дол. США;
- обсяг коорпоративного зовнішнього боргу;
- співвідношення між зовнішнім та внутрішнім державним боргом;
- сальдо зовнішньоторгового балансу;
- сальдо фінансового рахунку;
- частка кредитів в іноземній валюті;
- частка депозитів в іноземній валюті;
- співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу;
- обсяг міжнародних резервів центрального банку.

У таблиці 3.3 наведено значення вищезазначених індикаторів для України за 2005-2008 рр.

Таблиця 3.3 – Динаміка індикаторів валютної кризи в Україні за 2005-2008 рр. (складено за даними [119, 120])

Період	Курс гривні до дол. США, грн. за 100 дол. США	Обсяг кооперативного зовнішнього боргу, млн. дол. США	Співвідношення між зовнішнім та внутрішнім державним боргом	Сальдо зовнішньоторгового балансу, млн. дол. США	Сальдо фінансового рахунку, млн. дол. США	Частка кредитів в іноземній валюті	Частка депозитів в іноземній валюті	Співвідношення чистої відкритої позиції в ін. валюті до капіталу, %	Обсяг міжнародних резервів центрального банку, млн. дол. США
4 кв. 2005	512,47	20 913	0,05	-86,00	-5 409,00	0,43	0,35	1,41	19 390,58
1 кв. 2006	505,00	22 315	-2,28	-769,00	1 389,00	0,44	0,38	3,20	17 290,67
2 кв. 2006	505,00	22 752	-2,28	0,00	-189,00	0,46	0,39	8,37	17 675,27
3 кв. 2006	505,00	24 531	-2,28	502,00	-1 052,00	0,47	0,40	11,32	19 166,04
4 кв. 2006	505,00	26 676	-2,28	-1 352,00	-4 153,00	0,50	0,38	10,55	22 358,10
1 кв. 2007	505,00	29 179	0,46	-1 079,00	-1 807,00	0,51	0,39	16,76	22 991,53
2 кв. 2007	505,00	30 492	0,46	-616,00	-3 523,00	0,51	0,36	16,36	25 914,46
3 кв. 2007	505,00	33 890	0,46	-321,00	-4 556,00	0,52	0,34	19,06	30 665,49
4 кв. 2007	505,00	33 581	0,46	-3 235,00	-4 761,00	0,50	0,32	13,38	32 479,06
1 кв. 2008	505,00	37 905	0,13	-3 665,00	-3 525,00	0,49	0,33	16,95	33 231,43
2 кв. 2008	485,19	40 290	0,13	-3 321,00	-5 726,00	0,49	0,32	18,81	35 451,96
3 кв. 2008	485,30	43 969	0,13	-2 084,00	-6 054,00	0,51	0,31	19,17	37 530,21
4 кв. 2008	758,14	41 255	0,13	-3 711,00	5 615,00	0,59	0,44	33,10	31 543,20

Аналіз причин та характеру розвитку кризи платіжного балансу передбачає визначення його значення для забезпечення макроекономічної рівноваги у моделях відкритої економіки. Першим, хто спробував довести, що метою макроекономічної політики повинна бути загальна економічна рівновага був Д. Мід. Дж. Вільямсон трактував зовнішній баланс через обсяг сальдо поточного рахунку. Як і Дж. Мід він вважав, що встановлення макроекономічної рівноваги відбувається за допомогою вирівнювання рахунку поточних операцій, а не зміну зведеного зовнішнього балансу (шляхом використання резервів) [127, 130].

Модель Мандела-Флемінга найбільш повно враховувала потоки капіталу та дещо змінювала визначення сутності зовнішнього балансу. Втім, визначення сальдо рахунку капіталу як функції від процентної ставки було суттєвим недоліком даної моделі, оскільки це передбачало постійний притік інвестиційного капіталу в країну, навіть коли місцева та іноземна процентні ставки постійно відрізняються [130].

Стрімкий розвиток міжнародних фінансових ринків у 1960-2000 рр., дав поштовх дослідженням щодо розробки підходів до регулювання та трактування платіжного балансу з позицій школи монетаристів. Найбільш яскравими представниками були Ж. Полак та Е. Джонсон . Вони поставили під сумнів доцільність використання платіжного балансу як індикатора зовнішньої рівноваги в країнах з високим рівнем розвитку економіки. Монетаристи вважали, що чисті зовнішні активи є більш адекватним показником зовнішньої рівноваги аніж платіжний баланс, оскільки суб'єкти національних економік отримали доступ до міжнародних ринків інвестиційних ресурсів [160, 162].

Дефіцит поточного рахунку виникає, у випадку коли країна інвестує більше ніж заощаджує, а різниця забезпечується чистим притоком капіталу. Дефіцит поточного рахунку взагалі то не є суттєвою проблемою для економіки, так саме як і не являється він і позитивним чинником. Якщо в країні недостатньо свого капіталу для інвестування у свій розвиток, завжди можна отримати кредит або інвестиції з-за кордону. Проте високий рівень дефіциту поточного рахунку робить країну чутливою до коливань ринкової кон'юнктури та зміни напряму потоків капіталу, які, покривають такий дефіцит. В науковій та аналітичній літературі вважається, що 5% від ВВП дефіциту поточного рахунку є критичним рівнем, при досягненні якого відповідальні особи повинні вживати заходів регуляторного впливу, а ринки почнуть перебудовувати свою кон'юнктуру.

Дж. Мілезі-Ферретті та Дж. Разін [127] здійснили досить вдалу спробу підібрати сукупність структурних індикаторів, які б дали змогу оцінити платоспроможність країни, розрив між обсягами інвестицій та заощаджень та схильність інвесторів до фінансування негативного сальдо поточного рахунку. Дана модель є однією з найбільш популярних та ґрунтовних моделей оцінювання поточного рахунку платіжного балансу.

Зазначимо, що крім кількісних параметрів можуть також розглядатися такі чинники як макроекономічна політика, політична ситуація в країні, споживчі та підприємницькі очікування.

Таким чином, проаналізувавши платіжний баланс як важливий фактор формування макроекономічної рівноваги, можемо констатувати, що частина вчених розглядає нульове сальдо поточного рахунку як визначальну умову досягнення макроекономічної рівноваги, а відповідно збільшення негативного сальдо буде сигналом розгортання кризи платіжного балансу. Нехтування транскордонними потоками капіталу робить цей підхід неприйнятним у чистому вигляді у сучасних умовах. Врахування транскордонних потоків капіталу дозволяє більш цілісно оцінювати зведений баланс поточного рахунку, проте обмеженням є високий рівень розвитку місцевих фінансових та банківських систем та фондових ринків. Це робить неможливим застосування цих моделей для країн, що розвиваються.

З огляду на вищезазначене, нами пропонуються наступні релевантні індикатори кризи платіжного балансу (SSC):

- курс гривні до долара США;
- обсяг коорпоративного зовнішнього боргу;
- співвідношення між зовнішнім та внутрішнім державним боргом;
- відношення прямих іноземних інвестицій до ВВП;
- сальдо фінансового рахунку;
- облікова ставка;

- різниця між обліковою ставкою НБУ та LIBOR;
- індекс споживчих цін;
- приріст ВВП.

У табл. 3.4 наведено динаміку даних показників для України за 2005-2008 рр.

Таблиця 3.4 – Динаміка індикаторів кризи платіжного балансу в Україні протягом 2005-2008 рр. [119, 120]

Період	Курс гривні до дол. США	Обсяг коорпоративного зовнішнього боргу	Співвідношення між зовнішнім та внутрішнім державним боргом	Відношення прямих іноземних інвестицій до ВВП	Сальдо фінансового рахунку, млн. дол. США	Облікова ставка	Різниця між обліковою ставкою НБУ та LIBOR	Індекс споживчих цін, %	Приріст ВВП
4 кв. 2005	512,47	20 913	0,05	1,47%	-5 409,00	9,50	4,73	110,4963	16,00%
1 кв. 2006	505,00	22 315	-2,28	0,21%	1 389,00	9,50	4,28	102,3852	23,26%
2 кв. 2006	505,00	22 752	-2,28	0,25%	-189,00	8,50	3,07	102,4296	23,26%
3 кв. 2006	505,00	24 531	-2,28	0,32%	-1 052,00	8,50	3,13	105,8	23,26%
4 кв. 2006	505,00	26 676	-2,28	0,25%	-4 153,00	8,50	3,14	110,7963	23,26%
1 кв. 2007	505,00	29 179	0,46	0,24%	-1 807,00	8,50	3,14	100,8815	32,45%
2 кв. 2007	505,00	30 492	0,46	0,27%	-3 523,00	8,00	2,56	103,6333	32,45%
3 кв. 2007	505,00	33 890	0,46	0,63%	-4 556,00	8,00	2,97	108,2926	32,45%
4 кв. 2007	505,00	33 581	0,46	0,27%	-4 761,00	8,00	4,71	116,3889	32,45%
1 кв. 2008	505,00	37 905	0,13	0,27%	-3 525,00	10,00	7,25	109,7963	31,54%
2 кв. 2008	485,19	40 290	0,13	0,39%	-5 726,00	12,00	9,09	115,2667	31,54%
3 кв. 2008	485,30	43 969	0,13	0,36%	-6 054,00	12,00	9,23	115,963	31,54%
4 кв. 2008	758,14	41 255	0,13	0,11%	5 615,00	12,00	10,76	121,9889	31,54%

На нашу думку, для ефективного стратегічного планування діяльності банку як на кредитно-інвестиційному ринку так і на інших напрямках слід враховувати комплексний тип фінансової кризи.

Комплексний тип фінансової кризи повинен враховувати як тип базової фінансової кризи, так і ступінь розвитку похідних фінансових криз. З цієї ми пропонуємо науково-методичний підхід до ідентифікації цільових інструментів стратегічного управління діяльністю банку в залежності від типу фінансової кризи (рис. 3.3).

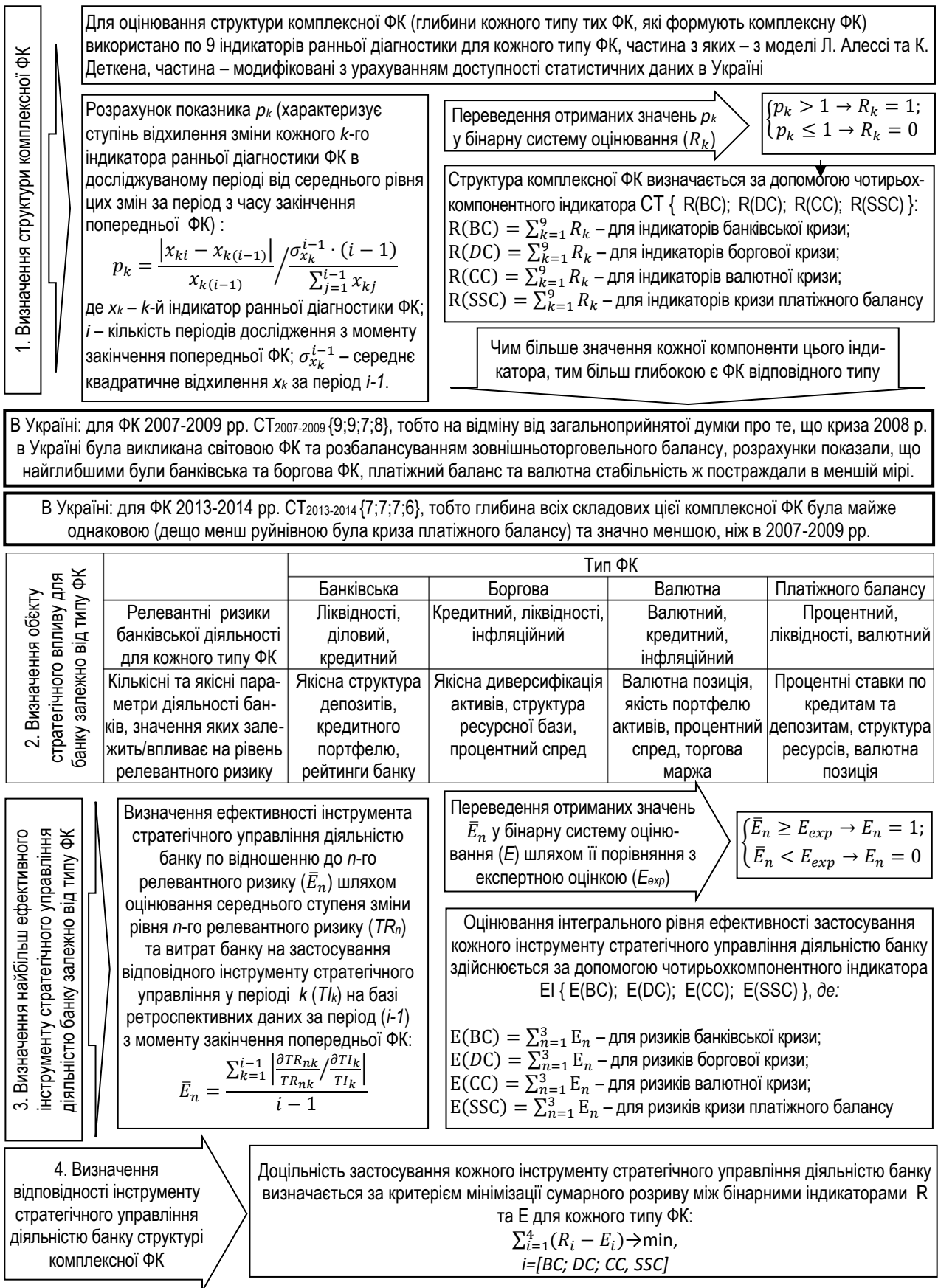

Рисунок 3.3 – Ідентифікація інструментів стратегічного управління банком в залежності від типу фінансової кризи (авторська розробка)

Зважаючи, що для України достовірні економічні та фінансові дані розпочали офіційно публікувати тільки на початку 1990-х років, панельні дані є дещо незбалансованими. Втім, на результати моделювання та раннього оцінювання, на нашу думку, це впливає не суттєво.

Ми звузили список потенційних змінних від близько 100 до 36 потенціальних випереджальних індикаторів для того, щоб мати достатньо глибокий часовий горизонт і деталізацію даних. Ці показники включають в себе основні макроекономічні та фінансові змінні.

Отриманий 4-компонентний показник СТ може знаходитися в межах $\{0;0;0;0\}$ – $\{9;9;9;9\}$, при цьому кожен розряд відповідає окремому типу кризи, найбільший розряд визначає тип базової кризи, інші розряди – ступінь розвитку похідних фінансової кризи.

Нами здійснено розрахунки СТ для криз 2008-2009 рр. та 2013-2014 рр. в Україні (додаток Д).

Так, на відміну від загальноприйнятої думки про те, що криза 2008 року в Україні була викликана світовою кризою та розбалансуванням зовнішньоторговельного балансу, розрахунки показали, що на початок 2009 р. значення СТ складало $\{9;9;7;8\}$, що означає, що дана криза в першу чергу була банківською та борговою, і лише потім її вплив розповсюдився на платіжний баланс та валютну стабільність. На початок 2015 р. значення СТ становило $\{7;7;7;6\}$, що фактично означає відсутність яскраво вираженого характеру фінансової кризи та її всеохоплюючий характер на момент останнього спостереження.

У відповідності до запропонованого нами у частині 1 рис. 3.3 підходу щодо ідентифікації типу фінансової кризи, ми пропонуємо також і механізм відбору інструментів стратегічного управління банком на основі рівня його ефективності при регулюванні релевантного для відповідної фінансової кризи ризику (частини 2 та 3), що на нашу думку значно підвищить загальний рівень ефективності стратегічного управління банком та зменшить кількість хибних рішень.

3.2. Вплив держави на стабілізацію банківської системи та активізацію кредитно-інвестиційної діяльності банків у посткризовому періоді

Наукові дослідження багатьох вчених доводять, що банківська система та фондовий ринок є ключовими рушіями економічного розвитку у сучасному світі. Саме вони забезпечують ефективний перерозподіл фінансових ресурсів та капіталу між різними секторами економіки, сприяючи зменшенню сукупного дисбалансу фінансової ліквідності. Окрім традиційної функції фінансового посередництва, банківська система та фондовий ринок, доповнюючи один одного, виступають також і важелем впливу держави на процеси економічного розвитку. Власне з огляду на сучасну прихильність більшості урядів розвинених країн неомонетаристським підходам до державного регулювання, банківська система на сьогодні стала ключовим об'єктом впливу в питаннях забезпечення економічного розвитку. З іншого боку дестабілізація банківської системи чи фондового ринку створює реальну загрозу загальноекономічного колапсу, що підвищує важливість та визначальність державного регулювання в цій сфері [7].

Фінансова криза 2007-2008 рр. розпочалася з дестабілізації грошових ринків, високою волатильністю процентних ставок і скороченням ринку сек'юритизованих активів. Після того як французький банк BNP Paribas зупинив процедуру викупу активів від трьох інвестиційних фондів в серпні 2007 року, аргументуючи такий крок неможливістю здійснити адекватну оцінку структурованих активів, спред між ставками по закладним цінним паперам і ставками по міжбанківських кредитах суттєво розширився. Ця подія дала старт дестабілізації міжбанківського ринку в Європі і США [16, 145].

Відсутність достатнього рівня транспарентності на вторинних ринках цінних паперів та невизначеність щодо кредитного ризику контрагентів негативно вплинули на можливість багатьох банків залучати довгострокові фінансові ресурси, що викликало проблеми у деяких великих фінансових посередників. Фінансування покриття ризику ліквідності відіграло значну роль у передачі кризи від фінансових ринків до фінансових посередників [171]. Після дефолту Lehman Brothers фінансова криза розгорнулася на повну силу, проблеми з фінансуванням у поєднанні з «ударами» по банківському капіталі втратами банківських кредитних портфелів спричиняли додаткові синергетичні негативні ефекти. Дослідження кредитних ринків США та Європи свідчать про те, що втрата можливостей фінансувати поточні витрати, доступності додаткового фінансового капіталу, а також зниження капіталізації банків сприяли суттєвому зниженню пропозиції фінансових ресурсів на кредитних ринках [170].

Після світової фінансової кризи було переглянуто роль та розуміння сутності фінансових посередників не тільки у макроекономічному полі, а й у трансфері шоків від фінансових ринків до реальної економіки. Традиційні моделі фінансового посередництва базуються на недосконалій взаємозамінності депозитів на інші (недепозитні) джерела фінансування для банків, а також взаємозамінності кредитів та облігацій для фірм [174].

Досвід останньої світової фінансової кризи показав також і додаткові трансмісійні механізми, пов'язані із розвитком у докризовому періоді нової моделі фінансового посередництва, особливо у великих банках [171]. По-перше, причиною зменшення кредитно-інвестиційного потенціалу була невизначеність банків щодо кредитної та платоспроможності їх потенційних позичальників та високий рівень волатильності процентних ставок на кредитному ринку.

По-друге, перед кризою розвиток ринку сек'юритизації зменшив коливання цін на активи внаслідок слабкого рівня субститутності між

кредитами та іншими активами. Банки могли видавати неліквідні кредити та перетворювати їх на ліквідні цінні папери для продажу на ринку через механізми сек'юритизації. Вплив цього механізму на формування бізнес-моделі банків свідчить про зниження ефективності кредитного каналу в роки активного розвитку сек'юритизації [141]. Під час кризи обвал ринку сек'юритизованих активів поновило коливання цін.

Сучасні дослідження, присвячені дефолту Lehman Brothers, підтверджують, що фінансова криза фактично викликала шок для банківських балансів, який проявився у скороченні притоку фінансових ресурсів до банків (часом навіть й відтоку) та, як наслідок, негативно вплинув на пропозицію кредитування. Наприклад, В. Івашина та Д. Шарфштайн вважають, що синдиковане кредитування американських компаній різко знизилося після дефолту Lehman Brothers, а скорочення кредитування мало негативну кореляцію з часткою кожного банку в роздрібному фінансуванні. Аналіз перебігу фінансової кризи у Португалії, свідчить, що банки, які активно залучали міжюанківські кредити до кризи, зазнали більш різко знизили кредитування під час та після кризи, ніж інші банки [137].

В інших наукових дослідженнях, присвячених акціонерному капіталу як головному обмеженню банківського кредитування, особливо після дефолту Lehman Brothers, причини кризи розглядаються з різних точок зору та різнонаправлено. Так, наприклад М. Пурі, Й. Рокхолл та С. Штеффен базуючись на інформації про рівень зниження пропозиції кредитів під час останньої фінансової кризи, зазначають, що німецькі ощадні банки, що входять до складу Landesbanken, мали значно більший рівень субстандартних кредитів, а тому зменшили обсяги кредитування під час кризи більше ніж інші ощадні банки Німеччини [118]. Л. Гамбакорта та Д. Маркес-Їбаньєз виявили обмежений ефект власного капіталу, хоча вони вважають, що більш сильна залежність від крупного фінансування та

сек'юритизації більш суттєво вплинули на зростання кредитування. Цей висновок біло зроблено на базі між країнової регресії на прикладі Європейських банків. Х. Сантос досліджував цінову політику банків кредитно-інвестиційному ринку після кризи та довів, що банки, які понесли більші втрати за своїми позиками, збільшили процентні спреди. При цьому він не визначає суттєвого впливу банківського капіталу на процентні спреди [145].

Не зважаючи на досить ґрунтовне вивчення механізмів взаємодії банківського сектору та реальної економіки, а також механізмів державного регулювання банківської діяльності, постійна зміна факторів, що забезпечують економічне зростання, вимагають аналізу та перегляду підходів до державного регулювання банківської діяльності в контексті забезпечення економічного зростання. Особливо це актуально для країн, що найбільше постраждали від світової фінансової кризи 2008-2009 рр. [40].

У даному підрозділі ми розглянемо заходи, що були вжиті країнами Європи та світу в сфері банківського регулювання для стримування фінансової кризи 2008-2009 рр. та для відновлення економічного зростання.

Багато досліджень свідчать про визначальний вплив банківських систем на економічний розвиток, при цьому економічні системи на різних стадіях економічного розвитку потребують різні набори фінансових послуг для ефективної діяльності. Як правило, реальна структура фінансової системи країни відрізняється від «оптимальної», а тому для забезпечення здатності банківської системи надавати економіці потрібні послуги, особливо в часи кризи, необхідне державне втручання [134, 145].

Необхідність державного втручання також обумовлене різницею у темпах розвитку банківської системи та фондового ринку. Як свідчать емпіричні дослідження [53] фондові ринки, як правило, набагато швидше зростають у часи економічного зростання економіки ніж банківські системи, проте аналогічної переорієнтації суб'єктів економіки на послуги фондового

ринку не відбувається. Тому, для забезпечення виконання банківською системою своїх функцій, держава повинна регулювати дані процеси, в тому числі й через механізми підтримки банківської системи.

Е. Феєн та Р. Лівайн у своєму дослідженні, яке охопило 72 країни протягом 1980-2008 рр., продемонстрували, що в «середньостатистичній» країні існує значимий зв'язок між активністю банківської діяльності та темпами економічного зростання, втім він не є постійним і змінюється в залежності від стадії економічного росту. Це знову ж підтверджує нашу тезу щодо важливості державного регулювання банківської діяльності в контексті забезпечення економічного зростання країни [145].

Що ж стосується необхідності стимулювання економічного зростання, то її наглядно демонструє рис. 3.4.

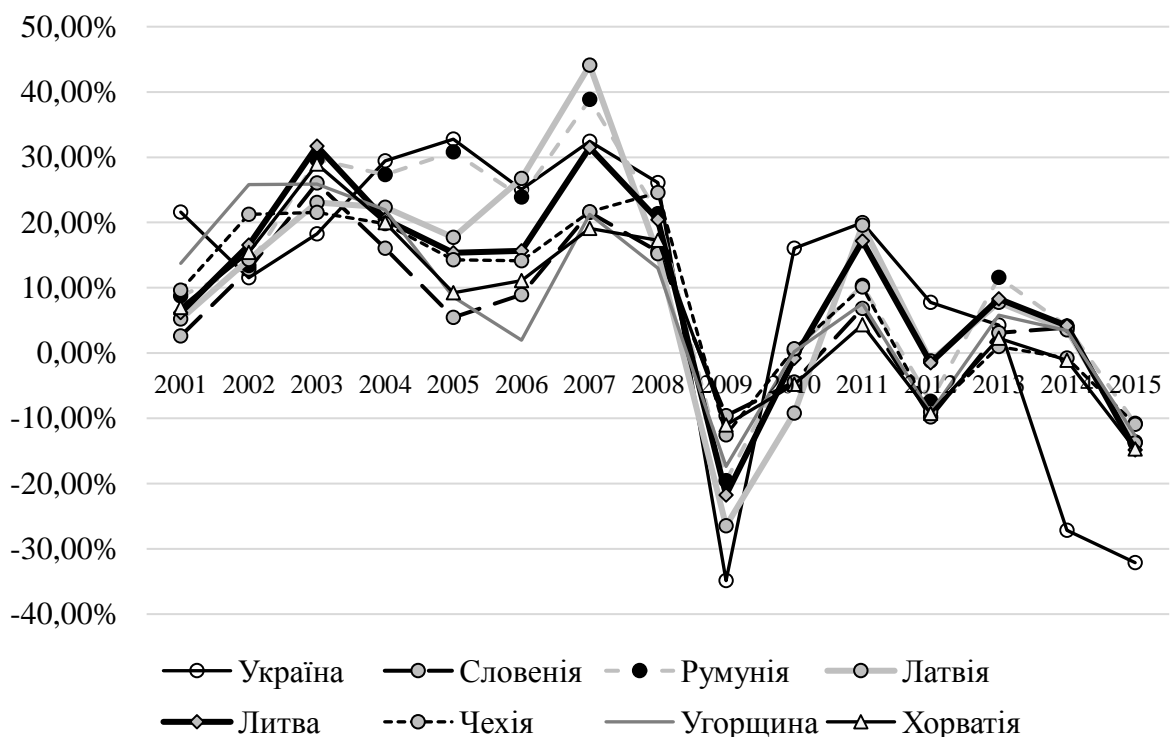

Рисунок 3.4 – Річний темп приросту ВВП, % (розраховано автором за даними [177], ВВП у поточних цінах в дол. США)

Як видно з рис. 3.4, протягом останніх 15 років країни Центральної та Східної Європи зазнали значних втрат у темпах економічного розвитку. Причинами такого сповільнення росту і навіть спаду були диспропорції викликані фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр. Це проявилось і у обсягах зовнішньо-економічної торгівлі, і в обсягах виробництва товарів та послуг внутрішньою економікою, і в сукупних обсягах внутрішнього споживання, що в результаті і призвело до сповільнення зростання і навіть зниження ВВП більшості країн Європейського союзу.

Сповільнення економічного розвитку також відобразилося й на активності банківського кредитування (рис. 3.5).

Як видно з рис. 3.5 відносні обсяги кредитування не сильно змінилися з 2008 року, проте на фоні зниження ВВП можемо зробити висновок про те, що банківська система реагує із запізненням на зниження економічної активності.

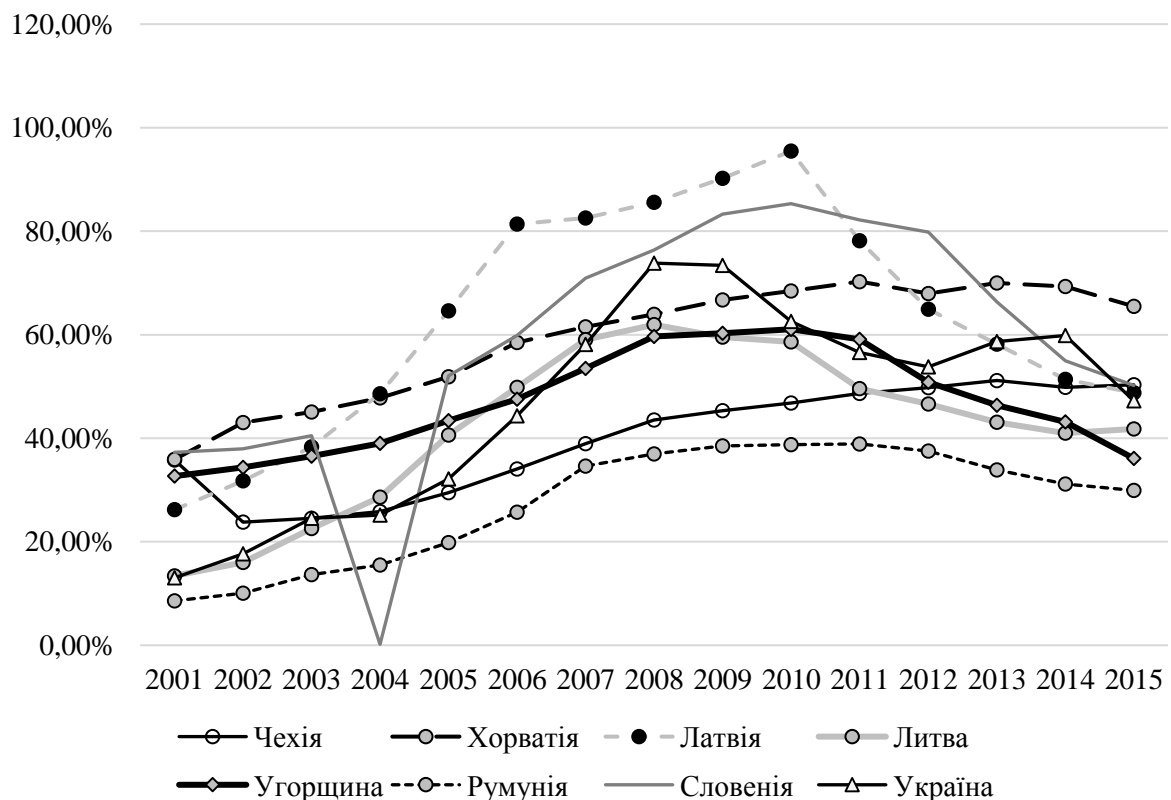

Рисунок 3.5 – Обсяги банківського кредитування суб'єктів економіки, % ВВП (побудовано за даними [177])

У даного явища є й інший ефект, детально описаний у працях [168, 172]. Цей ефект полягає у тому, що при зниженні частки кредитів в структурі капіталу фірм, вплив процентної політики на індекс цін знижується, і навпаки, чим вищий рівень фінансiалiзацiї економiки – тим бiльша ефективнiсть процентної полiтики в контекстi iнфляцiйного регулювання.

Таким чином, на фонi загального зниження рiвня фiнансiалiзацiї економiки, спричиненого економiчним спадом виникає необхіднiсть посилювати непроцентнi механiзми державного регулювання банкiвської дiяльностi для активiзацiї кредитних процесiв.

iншим фактором, який, на нашу думку, обумовлює необхіднiсть активiзацiї участi держави в регулюваннi банкiвської дiяльностi це зниження схильностi населення до заощадження (рис. 3.6).

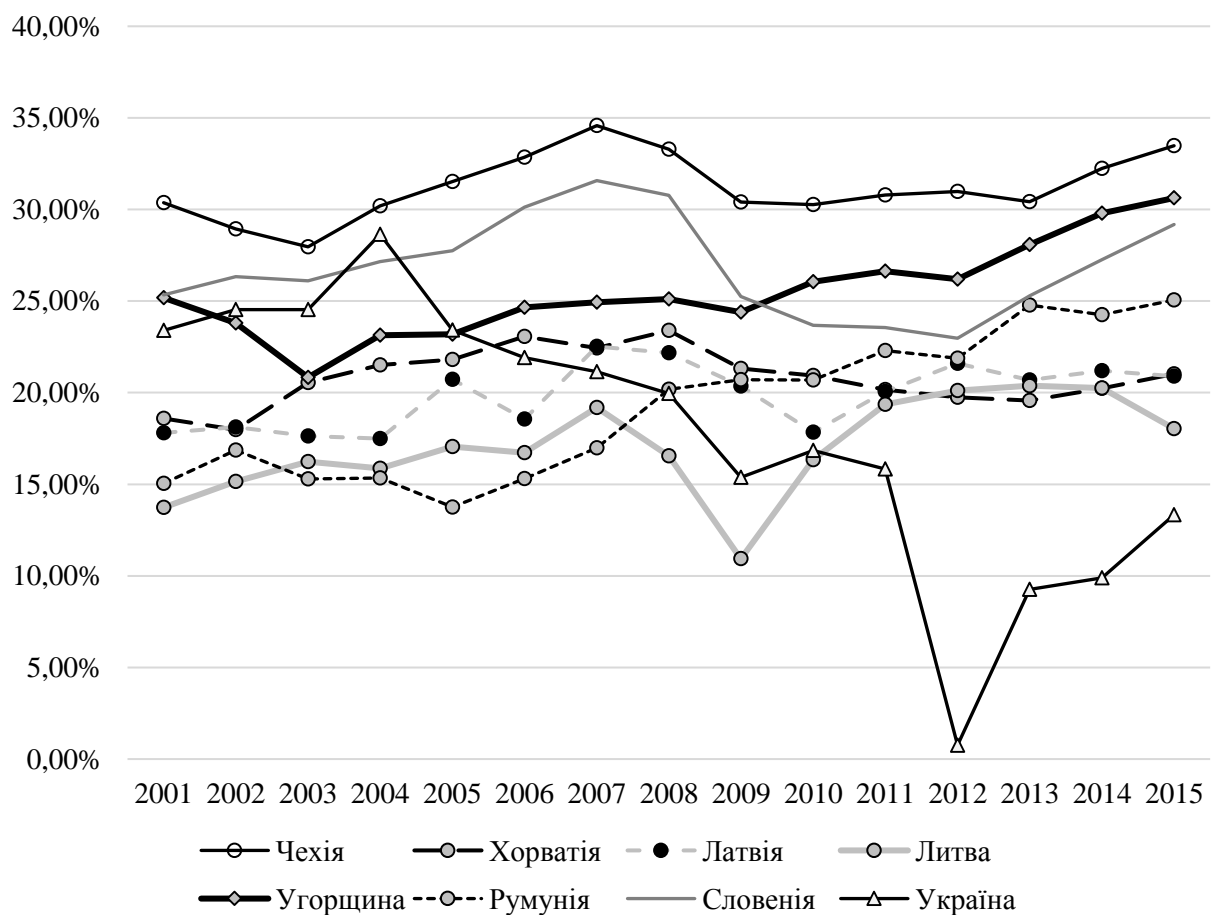

Рисунок 3.6 – Частка доходiв населення, що спрямовується на заощадження, % (побудовано за даними [169])

При цьому варто розглядати як пряме регулювання державою діяльності банків, так і опосередковане – через підвищення довіри населення до банківської системи в цілому.

Падіння економічного зростання у 2009-2010 рр. призвело до того, що населення почало більше коштів витратити на поточні споживчі витрати, зменшуючи при цьому частку заощаджень. Це негативно впливає на спроможність банківської системи відновлювати кредитування економіки, оскільки звужує ресурсні можливості банків.

Для того, щоб відкрити для таких підприємств можливості для пошуку додаткового фінансування більш ефективним буде стимулювання заощадження та банківського кредитування.

Схематично механізм впливу державного регулювання на економічне зростання представлено на рис. 3.7.

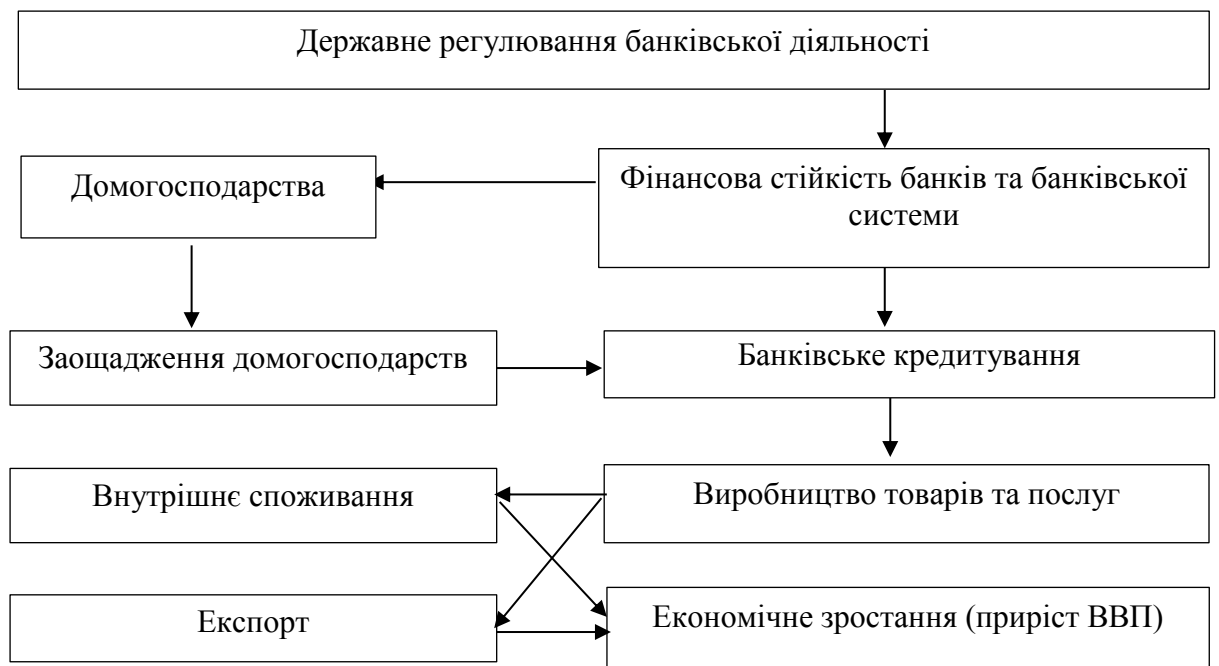

Рисунок 3.7 – Взаємозв'язок державного регулювання банківської діяльності та економічного зростання

В даному випадку виникає дилема для держави – що потребує більшого стимулювання: споживання чи заощадження.

З одного боку стимулювання споживання має кращий ефект на економічне зростання, оскільки в даному випадку відсутні трансакційні витрати на перерозподіл фінансових ресурсів, а тому стимулювання споживання в меншій мірі призводитиме до зростання інфляції. З іншого боку, стимулювання споживання не здатне підтримати ті галузі, які відчувають нестачу фінансових ресурсів.

На нашу думку державне регулювання банківської діяльності в контексті забезпечення економічного зростання найбільш ефективно може бути реалізовано через 2 напрямки. Перший – через підтримку фінансової стійкості та стабільності банківської системи. Даний напрямок найбільш ефективний, коли країна переживає кризу довіри домогосподарств до банківської системи, або банківська система має системні проблеми. В такому разі банківський регулятор (уряд або центральний банк) застосовує різні форми гарантування захисту інтересів кредиторів та вкладників банків. У тому ж випадку, коли для активізації кредитування банки не мають достатньо ліквідних ресурсів або мають незадовільну структуру капіталу держава вдається до механізмів рекапіталізації та підтримки ліквідності (різні форми рефінансування). Розглянемо досвід країн Європи щодо підтримки банківських систем у період кризи 2008-2009 рр. (табл. 3.5).

Зважаючи на те, що криза 2008-2009 рр. мала характер банківської та боргової, переважна більшість стимулюючих та стабілізуючих заходів, що були вжиті урядами країн Європи протягом та по завершенню кризи, мали суто банківський та фіскальний характер. При цьому варто зазначити, що у більшості країн світу найпопулярнішим та найбільшим за обсягами інструментом підтримки банківської системи стали гарантування інтересів кредиторів та вкладників банків та заходи з підтримки ліквідності. Більш повна інформація по 56 країнам наведена у додатку Е.

Таблиця 3.5 – Масштаби та напрямки підтримки банківських систем в Україні та країнах Європейського Союзу протягом 2008-2009 рр., % ВВП (складено за даними [176])

Країна	Виділена сума на рекапіталізацію банків, % ВВП	Використана сума на рекапіталізацію банків, % ВВП	Гарантії ЦБ по активам, % ВВП	Гарантії захисту інтересів кредиторів та вкладників банків, % ВВП	Викуп активів або кредитування банків казначейством, % ВВП	Підтримка ліквідності, % ВВП	Державний борг, % ВВП 2006 р.	Сума підтримки банківського сектору без врахування державного боргу, % ВВП	Загальна сума підтримки банківського сектору, % ВВП
Данія	5,8	2,8	0	237,5	0,3	10,9	30,6	254,5	285,1
Ірландія	7,6	7,6	0	200	0	42,2	24,8	249,8	274,6
Ісландія	24	13	0	108,4	0	24,7	30,1	157,1	187,2
Бельгія	5	5	7,7	26,2	8,2	23,9	87,7	71	158,7
Греція	2,1	1,7	0	6,2	1,9	15,4	95,9	25,6	121,5
Словенія	0	0	3,2	83,8	2,8	3,1	26,7	92,9	119,6
Угорщина	1,1	0,1	0	48,8	2,6	1,2	65,7	53,7	119,4
Нідерланди	6,5	6,5	10,8	34,8	6,1	9,3	47,4	67,5	114,9
Великобританія	8,2	5	14,5	40	0	7,9	43,2	70,6	113,8
Італія	1,3	0,3	0	0	0	2,7	106,5	4	110,5
Швеція	1,6	0,2	0	46,8	0	14,8	45,9	63,2	109,1
Австрія	5,2	2,1	0,6	25,7	2	8,9	62,3	42,4	104,7
Німеччина	3,4	1,2	6,1	17,2	0,2	8,4	65,9	35,3	101,2
Франція	1,3	1	0,3	16,9	0	6,2	63,6	24,7	88,3
Люксембург	7,7	7,7	0	12	0	57,5	6,6	77,2	83,8
Португалія	2,5	0	0	12,6	0	2,8	64,7	17,9	82,6
Норвегія	2	0,2	0	0	4,8	1,7	68,3	8,5	76,8
Фінляндія	2,2	0	0	28,4	0	1,4	39,2	32	71,2
Швейцарія	1,1	1,1	0	1,1	7,9	10,8	47,2	20,9	68,1
Іспанія	0	0	0	19,1	1,8	4,7	39,5	25,6	65,1
Польща	0	0	0	3,3	0	1,4	47,8	4,7	52,5
Хорватія	0	0	0	0	0	1,6	35,9	1,6	37,5
Чехія	0	0	0	0	0	1	29,5	1	30,5
Україна	4,8	4,8	0	0,3	0	11,8	11,1	16,9	28
Латвія	2,5	2,5	0	3,5	2,5	3,9	9,9	12,4	22,3
Литва	0	0	0	0	0	0	18	0	18

Найбільш активною за відносними обсягами підтримки банківської системи серед країн Європейського Союзу стала Данія, яка надала підтримку своїй банківській системі на суму еквівалентну 285,1% власного ВВП.

Можна констатувати, що дані заходи були ефективними, оскільки у подальшому ця країна змогла досить швидко подолати наслідки фінансово-економічної кризи. Ірландія та Ісландія, які надали підтримку на суму 274,6% та 187,2% відповідно, незважаючи на досить великі обсяги підтримки власних банківських систем не досягли успіху у відновленні економічного зростання так швидко. В цих країнах виникла необхідність у застосуванні більш суттєвих, структурних інструментів економічного стимулювання. У світі ж найбільшу підтримку власній банківській системі надав уряд Гонконгу, який надав гарантій по зобов'язанням банків на суму 295,2% власного ВВП. Загалом же у світі 21 країна вжила заходів по підтримці власної банківської системи на суму, що перевищила обсяг ВВП (табл. 3.6).

Таблиця 3.6 – Країни з найбільшими відносними обсягами підтримки банківських систем протягом кризи 2008-2009 рр., % ВВП (складено за даними [176])

Країна	Виділена сума підтримки (% ВВП)	Використана сума підтримки (% ВВП)	Гарантії ЦБ по активам (% ВВП)	Гарантії кредиторів банків (% ВВП)	Викуп активів або кредитування банків казначейством (% ВВП)	Підтримка ліквідності (% ВВП)	Державний борг (% від ВВП 2006 р.)	Сума підтримки банківського сектору-ру без врахування державного боргу	Загальна сума підтримки банківського сектору, % ВВП
Гонконг	0	0	0	295,2	0	0	1,7	295,2	296,9
Данія	5,8	2,8	0	237,5	0,3	10,9	30,6	254,5	285,1
Ірландія	7,6	7,6	0	200	0	42,2	24,8	249,8	274,6
Тайвань	0	0	0	208,6	0	1,7	35,2	210,3	245,5
Сінгапур	0	0	2,2	118	0	0,7	94	120,9	214,9
Японія	2,5	0,1	0	7,2	0,1	2	191,3	11,8	203,1
Ісландія	24	13	0	108,4	0	24,7	30,1	157,1	187,2
Бельгія	5	5	7,7	26,2	8,2	23,9	87,7	71	158,7
Малайзія	1,5	0	3,6	112	0	0	40,9	117,1	158
Греція	2,1	1,7	0	6,2	1,9	15,4	95,9	25,6	121,5
Словенія	0	0	3,2	83,8	2,8	3,1	26,7	92,9	119,6
Угорщина	1,1	0,1	0	48,8	2,6	1,2	65,7	53,7	119,4
Нова Зеландія	0	0	0	93	0	3,9	22,4	96,9	119,3

Продовження таблиці 3.6

Країна	Виділена сума підтримки (% ВВП)	Використана сума підтримки (% ВВП)	Гарантії ЦБ по активам (% ВВП)	Гарантії кредиторів банків (% ВВП)	Викуп активів або кредитування банків казначейством (% ВВП)	Підтримка ліквідності (% ВВП)	Державний борг (% від ВВП 2006 р.)	Сума підтримки банківського сектору без врахування державного боргу	Загальна сума підтримки банківського сектору, % ВВП
Таїланд	0	0	0	94	0	0	25,1	94	119,1
Нідерланди	6,5	6,5	10,8	34,8	6,1	9,3	47,4	67,5	114,9
Великобританія	8,2	5	14,5	40	0	7,9	43,2	70,6	113,8
Італія	1,3	0,3	0	0	0	2,7	106,5	4	110,5
Швеція	1,6	0,2	0	46,8	0	14,8	45,9	63,2	109,1
Австралія	0	0	0	97	0	1,4	10,1	98,4	108,5
Австрія	5,2	2,1	0,6	25,7	2	8,9	62,3	42,4	104,7
Німеччина	3,4	1,2	6,1	17,2	0,2	8,4	65,9	35,3	101,2

Проаналізувавши досвід країн Європейського союзу щодо державного регулювання банківської діяльності у періоди економічного спаду, можемо констатувати, що в більшості країн трансмісійний механізм монетарного регулювання працює досить успішно. Це свідчить про те, що стимулювання банківського кредитування з високим ступенем імовірності призводить до економічного зростання у короткостроковій перспективі.

При цьому варто зазначити, що форма стимулювання банківського кредитування не відіграє значної ролі. З іншого боку, в країнах з низьким рівнем фінансіалізації стимулювання кредитної діяльності банків не має такої ефективності у короткостроковому періоді. В таких країнах регуляторам варто більше уваги приділяти підвищенню рівня довіри домогосподарств та бізнесу до банківської системи, а в плані стимулювання економічного зростання немонетарні заходи дадуть більший ефект ніж монетарні.

Проведемо дослідження кореляційно-регресійних зв'язків між формами державної підтримки банківського сектору та інтенсивністю

посткризового відновлення банківської системи. У якості цільової вибірки візьмемо дані по 26 країнам Європи, зокрема тих, що наведені у табл. 3.6.

У якості цільового показника посткризового відновлення банківської системи візьмемо показник FIEFIX – індекс ефективності фінансових інститутів країни. Даний індекс є частиною більш глобально індексу, що розраховується МВФ – індексу фінансового розвитку (рис. 3.8).

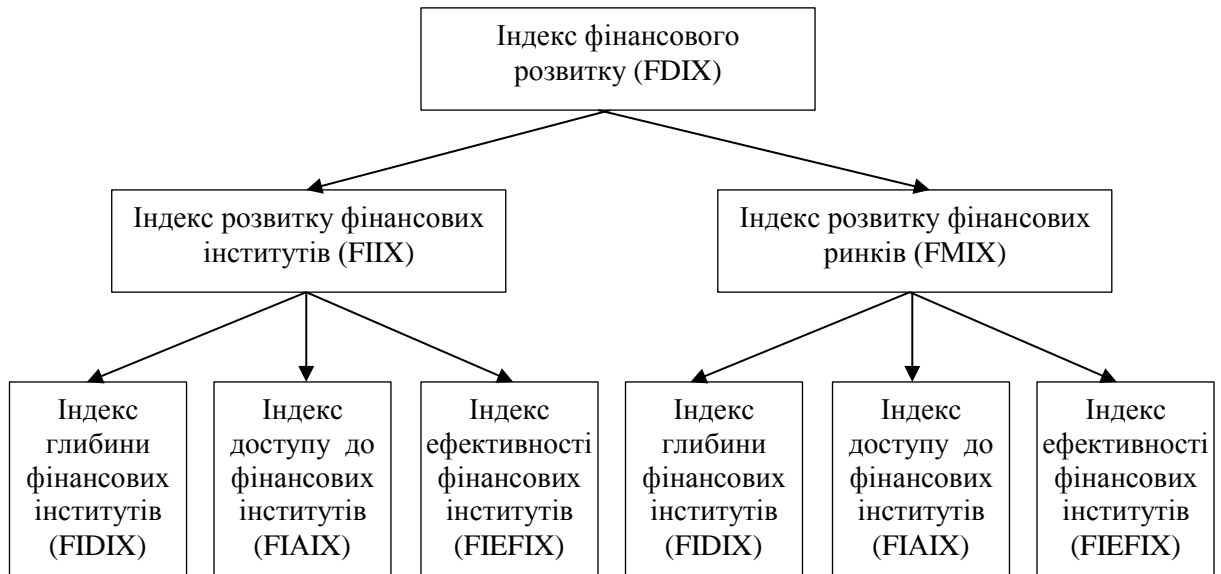

Рисунок 3.8 – Місце індексу ефективності фінансових інститутів країни в структурі індексу фінансового розвитку [158]

Індекс фінансового розвитку включає в себе: індекс розвитку фінансових інститутів та індекс розвитку фінансових ринків, кожен з яких складається з відповідних індексів глибини, доступу та ефективності. При розрахунку кожного із субіндексів проводиться нормалізація даних за формулами:

$$I_{xi} = \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (3.1)$$

$$I_{xi} = 1 - \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (3.2)$$

де I_{xi} – нормалізоване значення відповідного показника в i -му періоді;

x_i – фактичне значення відповідного показника в i -му періоді;

x_{min} – максимальне значення відповідного показника за період спостереження;

x_{max} – мінімальне значення відповідного показника за період спостереження.

Зазначимо, що у випадку, коли збільшення показника свідчить про погіршення ефективності для нормалізації використовується формула 3.2 (наприклад для таких показників як чиста процентна маржа, процентний спред, відношення непроцентного доходу до сукупного доходу тощо). В усіх інших випадках використовується формула 3.1.

Субіндекси нижнього рівня розраховуються як середньозважене значення відповідних індикаторів, а індекси вищого рівня – як середньозважене значення субіндексів нижчого рівня.

До розрахунку індексу ефективності фінансових інститутів включаються наступні індикатори:

- чиста процентна маржа (питома вага 0,5364);
- процентний спред (питома вага 0,2676);
- відношення непроцентних доходів до сукупних доходів (питома вага 0,0949);
- відношення накладних витрат банків до їх активів (питома вага 0,07);
- норма прибутку на капітал (питома вага 0,0181);
- норма прибутку на активи питома вага (0,013).

Питома вага індексу ефективності фінансових інститутів в структурі індексу розвитку фінансових інститутів складає 0,1071. Питома вага індексу розвитку фінансових інститутів в структурі індексу фінансового розвитку складає 0,8595. Ми провели розрахунки даного індексу для 26 країн Європи (табл. 3.7).

Таблиця 3.7 – Результати розрахунку індексу ефективності фінансових інститутів для країн Європи (розраховано автором за даними [169, 177])

Країна	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Данія	0,71647	0,68169	0,71553	0,71089	0,70429	0,71164	0,69965
Ірландія	0,67067	0,58609	0,58464	0,59094	0,58553	0,56756	0,65395
Ісландія	0,47487	0,44367	0,40738	0,75158	0,72820	0,58009	0,64533
Бельгія	0,68953	0,70625	0,75016	0,73205	0,70977	0,70243	0,73908
Греція	0,73391	0,69653	0,69183	0,66879	0,61984	0,81857	0,67887
Словенія	0,72611	0,68360	0,67289	0,62721	0,59562	0,55002	0,64290
Угорщина	0,54216	0,62949	0,64177	0,61255	0,59401	0,55495	0,55979
Нідерланди	0,66050	0,70979	0,71541	0,71111	0,72100	0,73138	0,71629
Великобританія	0,69014	0,65014	0,66738	0,63828	0,61561	0,63702	0,62667
Італія	0,69454	0,67475	0,66512	0,62096	0,63622	0,62149	0,64307
Швеція	0,74965	0,74174	0,72623	0,74440	0,73624	0,75918	0,75426
Австрія	0,63302	0,66637	0,69655	0,71788	0,68709	0,66378	0,69808
Німеччина	0,64388	0,63380	0,64377	0,63139	0,63613	0,62902	0,64152
Франція	0,68044	0,69918	0,71826	0,70883	0,69341	0,70964	0,68391
Люксембург	0,74267	0,75065	0,74239	0,71953	0,73784	0,72469	0,71606
Португалія	0,71197	0,70466	0,70481	0,71396	0,63842	0,65554	0,64693
Норвегія	0,72269	0,78167	0,75381	0,72552	0,67680	0,67584	0,67553
Фінляндія	0,75267	0,72416	0,72722	0,74212	0,73546	0,73798	0,74280
Швейцарія	0,57003	0,60835	0,61250	0,64124	0,59410	0,65067	0,66006
Іспанія	0,74351	0,78039	0,75538	0,73799	0,69912	0,72647	0,74055
Польща	0,67732	0,64956	0,66822	0,67914	0,67581	0,68584	0,70773
Хорватія	0,65234	0,61956	0,63600	0,64749	0,64223	0,62196	0,63509
Чехія	0,71009	0,71388	0,71827	0,71867	0,72427	0,72707	0,73472
Україна	0,51647	0,47461	0,46808	0,46366	0,44967	0,51449	0,50442
Латвія	0,65317	0,54776	0,54866	0,62853	0,61380	0,61888	0,64978
Литва	0,75193	0,61541	0,64362	0,73208	0,69054	0,67803	0,68112

Зважаючи на те, що застосування антикризових заходів урядами та центральними банками країн Європи в основному здійснювалося у 2008-2009 роках, і в основному це були заходи тривалої (1-3 роки) дії, вважаємо за доцільне у якості залежної змінної взяти відношення значення індексу ефективності фінансових інститутів у 2014 році до його значення у 2010 році. Це дасть змогу оцінити стратегічний вплив інструментів державної антикризової політики на ефективність діяльності в першу чергу банків. Для підтвердження нашої гіпотези проведемо розрахунки кореляційного взаємозв'язку між приростом індексу ефективності фінансових

інститутів - $\Delta FIEIX_n^m$ на різних часових горизонтах від року m до року n (табл. 3.8).

Як видно з табл. 3.8 у більшості випадків кореляційний зв'язок дійсно є більш сильним при використанні приросту індексу ефективності фінансових інститутів за 2010-2014 рр.

При цьому варто зазначити певне ослаблення кореляції у 2013 році, що на нашу думку пов'язане з поверненням отриманих під час кризи кредитів рефінансування та інших стабілізаційних позик від урядів та центральних банків.

Таблиця 3.8 – Результати кореляційного аналізу впливу інструментів стратегічного управління діяльністю банків на приріст її ефективності (розраховано автором)

Характеристика інтенсивності застосування найбільш популярних інструментів антикризового управління діяльністю банків, що застосовувався урядами або центральними банками 26 країн Європи у 2008-2009 рр.	Коефіцієнт кореляції між обсягами застосування відповідного інструменту та $\Delta FIEIX_n^m$ у період [m; n]			
	2010-2011	2010-2012	2010-2013	2010-2014
Виділена сума на рекапіталізацію банків, % ВВП	0,781538	0,799139	0,624348	0,733094
Використана сума на рекапіталізацію банків, % ВВП	0,601029	0,642261	0,543028	0,642159
Гарантії ЦБ по активам, % ВВП	-0,16231	-0,13526	-0,18267	-0,17474
Гарантії захисту інтересів кредиторів та вкладників банків, % ВВП	0,194779	0,220703	0,041558	0,231529
Викуп активів або кредитування банків казначейством, % ВВП	-0,13249	-0,18473	-0,14925	-0,12804
Підтримання ліквідності, % ВВП	0,161599	0,213019	0,197793	0,25244
Державний борг, % ВВП 2006 р.	-0,25668	-0,28625	-0,21518	-0,36607
Сума підтримки банківського сектору без врахування державного боргу, % ВВП	0,245128	0,278879	0,104764	0,291281
Загальна сума підтримки банківського сектору, % ВВП	0,151539	0,174647	0,023782	0,156346

Як видно з табл. 3.8 найбільшим (як стимулюючим так і дестимулюючим) виявився вплив на індекс ефективності фінансових інститутів ($\Delta FIEIX_n^m$) таких інструментів як: рекапіталізація банків, викуп активів або кредитування банків казначейством, гарантування центрального банку по активам банків та підтримання ліквідності. Використовуючи програмні можливості пакету MS Excel нами було побудовано модель лінійної регресії, яка має наступний вигляд:

$$\Delta FIEIX_n^m = 0,03 \cdot RC - 0,004 \cdot AB - 0,01 \cdot CBG - 0,001 \cdot LS + 0,94 \quad (3.3)$$

де RC – сума коштів, виділених на рекапіталізацію банків;

AB – сума коштів, спрямованих на викуп активів або кредитування банків казначейством;

CBG – сума коштів, спрямованих на гарантії центрального банку по активам банків;

LS – сума коштів, виділених на заходи із підтримання ліквідності.

Статистична значущість даної моделі підтверджується високим значенням коефіцієнту детермінації ($R^2=0,76$) та значенням статистики Фішера, яка є більшою за табличне значення для $\alpha=0,95$ ($F\text{-test}=14,85$).

Таким чином, можемо підсумувати, що у посткризовому періоді найбільшу результативність мали заходи з рекапіталізації банків – вони найбільше вплинули на майбутню ефективність діяльності банків. Розраховані значення коефіцієнтів кореляції для різних комбінацій меж часового горизонту (m та n) свідчать, що вплив застосованих у 2008-2009 рр. антикризових заходів був найбільш відчутним саме протягом трьох років після початку їх запровадження (з 2010 р. по 2012 р.), а поза межами даного часового горизонту дієвість цих заходів суттєво зменшується. Отримані результати дозволяють стверджувати, що стратегічний орієнтир боротьби не з причинами кризи, а з її наслідками, обраний урядами та регуляторами

досліджених країн, не дав очікуваних результатів – вплив таких інструментів як викуп активів або кредитування банків казначейством, гарантування центрального банку по активам банків та підтримання ліквідності на показник $\Delta FIEIX_n^m$ виявився негативним. Це пояснюється тим, що ці інструменти формують у банків відкладені витрати на обслуговування боргів, час виплати яких якраз припадає в основному на 3-4 рік після їх застосування.

3.3 Науково-методичні засади формування проактивної резервної політики банку як стратегічного інструменту управління банком у посткризовому періоді

Одним з найбільш важливих інструментів стратегічного управління діяльністю банку на кредитно-інвестиційному ринку в посткризовому і є здійснення ефективної резервної політики, головною метою якої є попередження майбутніх ризиків з урахуванням змін кон'юнктури цього ринку. Нажаль, українські (за прикладом американських) банки у передкризовий період часто нехтували необхідністю врахування додаткового ризику, який виникав не у позичальника, а на ринку предметів застави. Це призвело до розбалансування резервів та реального обсягу проблемних кредитів в банках (рис. 3.9).

Вартість активів, що перебували у заставі банку переоцінювалася рідше ніж того потребувала динаміка ринку, що призводило до недооцінки або переоцінки рівня ризику і як правило до некоректного формування резервів під кредитні ризики.

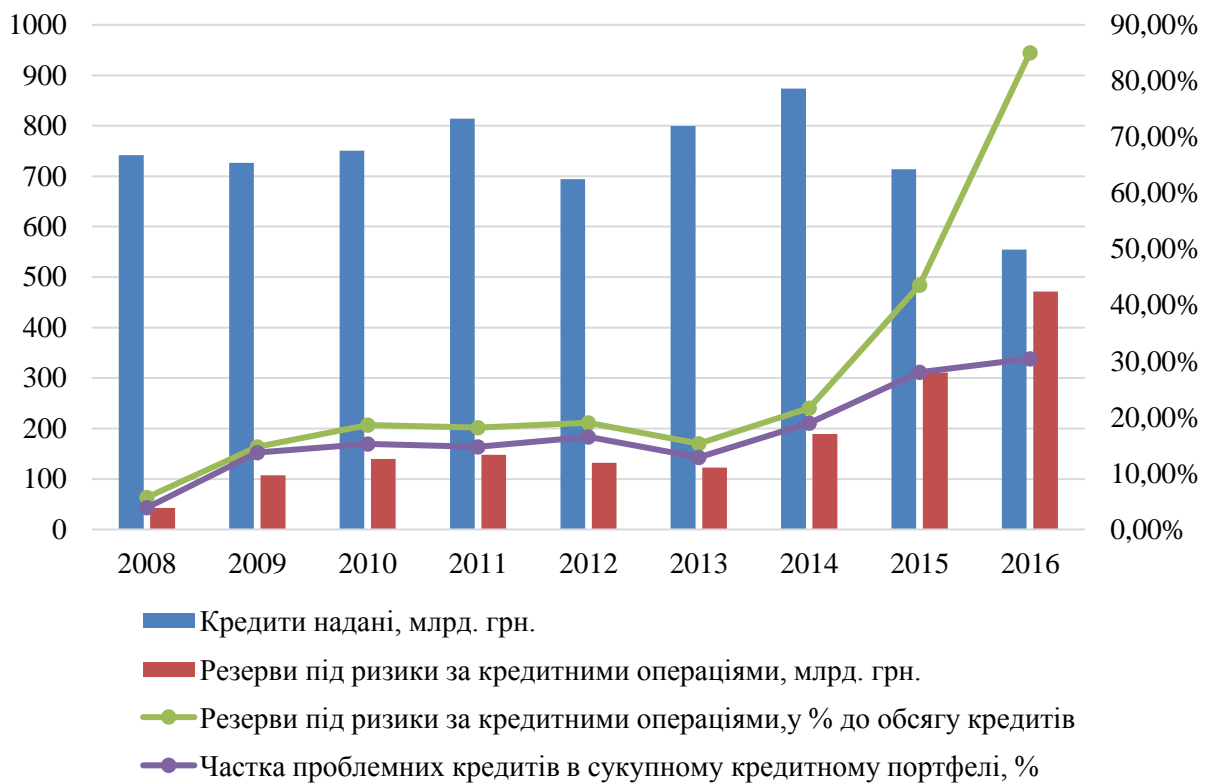

Рисунок 3.9 – Динаміка обсягів кредитного портфелю та резервів під кредитні операції за 2008-2016 рр. (побудовано автором за даними на кінець відповідного року [119])

Як видно з рисунку 3.6 до 2014 року дані по частці проблемних кредитів в цілому корелювали з обсягом сформованих резервів, проте з 2014 року кореляція різко змінюється на від'ємну. Це в першу чергу на нашу думку пов'язано з масовим банкрутством українських банків, коли великі обсяги кредитів визнавалися недіючими, а можливості банків доформувати резерви були обмеженими. В результаті виникали випадки визнання банків неплатоспроможними, а обсяги проблемних кредитів в цілому по системі скорочувалися через виведення їх з обліку. Ті ж банки, що продовжували працювати змушені були суттєво доформувувати обсяги резервів, оскільки в Україні продовжувалася війна і був відсутній контроль над рядом територій, економічні суб'єкти яких були позичальниками банків.

Загалом за 2014-2017 рр. в Україні збанкрутувало 96 банків, 3 з яких відносилися до категорії найбільших банків (ПАТ КБ «Надра», ПАТ «Дельта банк», ПАТ «Фінанси та кредит»). На рис. 3.10 представлена динаміка банкрутств банків в Україні у розрізі груп банків за 2014-2017 рр. Зазначимо, що за цей період збанкрутувало 50% банків IV групи, 78% – III групи, 70% – II групи та 20% – I групи. У кількісному вимірі найбільше збанкрутіло банків IV групи (61 банк), оскільки саме ці банки виявилися найбільш незахищеними капіталом, а з огляду на їх вузьку орієнтованість та нерозвиненість регіональної мережі у них фактично не було інших джерел поповнювати власні ресурси аніж кошти власників. З іншого боку, ряд журналістських розслідувань після першої хвилі банкрутств показав що більшість дрібних банків були замішані у «сірих» схемах своїх власників.

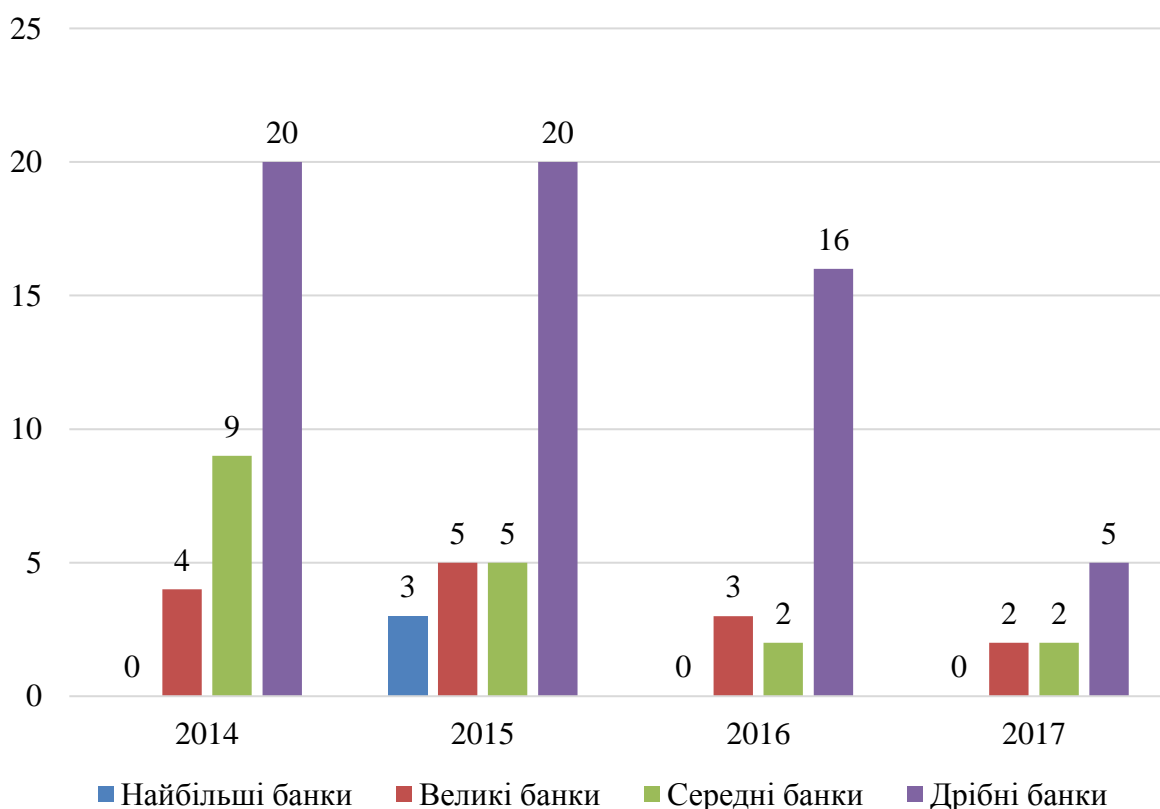

Рисунок 3.10 – Динаміка банкрутства банків в Україні протягом 2014-2017 рр. у розрізі груп банків (побудовано автором за даними [110])

Як видно з рисунку 3.10 найбільш кризовими для української банківської системи стали 2014 та 2015 роки, а у 2017 році банкрутства майже припинилися. На думку директора Фонду гарантування вкладів фізичних осіб К. Ворушилїна однією з головних проблем падіння платоспроможності банків, особливо великих, була погана якість активів та недостатність забезпечення по кредитах. Це в свою чергу відбивалося на хибній оцінці якості кредиту та обсягу необхідних резервів, в результаті не всі банки змогли наростити резерви у 2009 році до необхідних обсягів. Зокрема банки 3 та 4 груп відставали у цьому питанні від більших банків (рис. 3.11).

У світовій практиці заставне забезпечення як правило використовується для зменшення обсягів резервів. Втім, відповідність між ринковою вартістю застави та розміром ризику, який вона покриває не є однозначною та абсолютною [131].

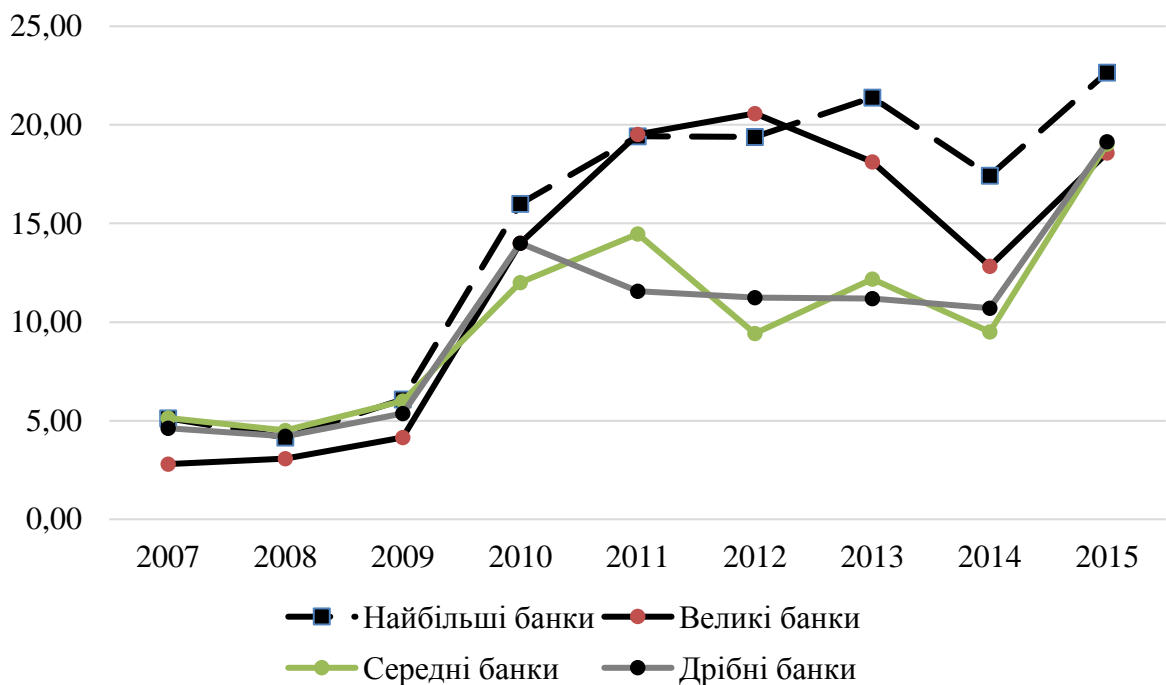

Рисунок 3.11 – Відношення резервів під кредитну заборгованість до обсягу кредитного портфелю банків у розрізі груп банків, середні значення по групам, % (розраховано автором за даними [119])

Резерви під забезпечення кредитних ризиків можуть бути загальними та спеціальними. Динамічні резерви є формою загальних резервів, вони змінюються в залежності від стадії економічного циклу (економіки, підприємства, кредиту, банку). В теорії динамічний резерв повинен бути контрциклічним – зростати під час стадій зростання і використовуватися на стадії спаду. На практиці виходить навпаки – банки намагаються мінімізувати відрахування до резервів під час стадій економічного росту, оскільки саме в цей час їм необхідні додаткові ресурси для розширення кредитування, а резерви обмежують ці ресурси. Під час фінансової кризи 2008-2009 років в Україні резерви формувалися у відповідності до постанови правління НБУ № 279 [108]. Відповідно до цієї постанови чистий кредитний ризик визначався в абсолютних значеннях шляхом коригування сукупного кредитного ризику, віднесеного на відповідний ступінь ризику, на оціночну вартість забезпечення за відповідним кредитом. Банки повинні були формувати провізії для відшкодування потенційних витрат за кредитним ризиком на повний обсяг чистого кредитного ризику за всіма видами кредитів, як в національній так і в іноземній валютах. При цьому відбувалося зважування на певний коефіцієнт резервування.

Не здійснювалося формування резервів за наступними операціями:

- бюджетні кредити;
- кредитні операції між підрозділами одного банку;
- фінансовий лізинг, при якому об'єктом лізингу є нерухомість;
- розміщення банком коштів на умовах субординованого боргу;
- позабалансові кредитні зобов'язання (крім тих, що надані іншим банкам), по яким банк не має надавати кредит на першу вимогу клієнта;
- кошти в іноземній валюті, які перераховані до Національного банку.

Ризик за кредитними операціями визначався як «ризик невиконання позичальником (контрагентом банку) зобов'язань за кредитними операціями (тобто ризик того, що сплата позичальником процентів і основного боргу за кредитними операціями проводитиметься з відхиленнями від умов кредитної угоди або взагалі не проводитиметься)» [108]. При цьому виділялося 5 категорій кредитного ризику, за якими класифікувалася кредитна заборгованість:

1. Стандартна кредитна заборгованість – це заборгованість, за якою існує незначний кредитний ризик.
2. Кредитна заборгованість під контролем – це кредитна заборгованість, за якою існує незначний кредитний ризик, який може збільшитися через настання для боржника несприятливої ситуації.
3. Субстандартна кредитна заборгованість – це заборгованість, за якою існує певна вірогідність непогашення заборгованості у повному обсязі та в терміни, які передбачені кредитною угодою.
4. Сумнівна кредитна заборгованість – це заборгованість, за якою існує загроза невиконання зобов'язань з боку позичальника/клієнта банку у повному обсязі, при цьому вірогідність повного погашення кредиту є низькою.
5. Безнадійна кредитна заборгованість – це заборгованість, за якою практично відсутня імовірність виконання зобов'язань зі сторони позичальника банку, при цьому розмір ризику за такою заборгованістю еквівалентний обсягу заборгованості [108].

Постанова № 279 встановлювала ряд вимог до оцінювання платоспроможності позичальника, у тому числі до визначення його ліквідності (табл. 3.9).

Таблиця 3.9 – Коефіцієнти оцінювання ліквідності позичальника, які діяли на момент кризи 2008-2009 рр. та у посткризовому періоді [108]

№ з/п	Назва коефіцієнту	Механізм розрахунку коефіцієнта	Характеристика коефіцієнта
1	Коефіцієнт миттєвої ліквідності (КМЛ)	$\text{КМЛ} = \frac{\text{АВ}}{\text{ЗП}}$ <p>де АВ – високоліквідні активи (грошові кошти та їх еквіваленти, поточні фінансові інвестиції; ЗП – короткострокові (поточні) зобов'язання (короткострокові кредити та розрахунки з кредиторами)</p>	Характеризує швидкість погашення короткострокових зобов'язань за рахунок реалізації високоліквідних активів. Даний коефіцієнт дозволяє оцінити обсяг зобов'язань, який боржник може погасити у будь-який момент.
2	Коефіцієнт поточної ліквідності (КПЛ)	$\text{КПЛ} = \frac{\text{АЛ}}{\text{ЗП}}$ <p>де АЛ – це високоліквідні активи, дебіторська заборгованість та одержані векселі</p>	Характеризує здатність позичальника погасити його короткострокові зобов'язання у встановлені строки. Даний коефіцієнт дозволяє оцінити обсяг зобов'язань, який боржник може погасити за умови виконання перед ним зобов'язань його контрагентів.
3	Коефіцієнт загальної ліквідності (КЗЛ)	$\text{КЗЛ} = \frac{\text{АО}}{\text{ЗП}}$ <p>де АО – вартість оборотних активів</p>	Характеризує обсяг короткострокових зобов'язань, які можна покрити за рахунок реалізації всіх ліквідних активів боржника

Зважаючи, що переоцінка платоспроможності позичальника у відповідності до нормативної бази робилася досить часто (по юридичним особам – кожного місяця), такий підхід дозволяв врахувати коливання вартості активів позичальника й відповідно скоригувати його клас. Це дозволяло реалізувати концепцію динамічних резервів. Втім, що стосується іншого фактору впливу на обсяг резервів – застави, то тут ситуація виглядала по іншому.

Так, у відповідності до діючого на той час законодавства, у якості застави могли виступати:

- майнові права на депозити, які розміщені у банку, з офіційним кредитним рейтингом не нижче «інвестиційного»;

- іменні ощадні сертифікати, емітентом яких є банк, що видав кредит, або депозити в банку-кредиторі термін яких перевищує термін кредиту, за умови повного контролю та наявності доступу кредитора них, у випадку невиконання боржником своїх зобов'язань;
- дорогоцінні (банківські) метали, якими володіє позичальник і які зберігаються в банку-кредиторі, за умови повного контролю та наявності доступу кредитора них, у випадку невиконання боржником своїх зобов'язань;
- державні цінні папери;
- інші цінні папери – акції та облігації підприємств, за якими відбувається торгівля на фондових біржах, неіменні депозитні сертифікати, емітентом яких є банк-кредитор або інші банки, інвестиційні сертифікати;
- рухоме майно (тобто майно, яке має матеріальну форму, та не є нерухомістю);
- майнові права на житлову нерухомість (при цьому майнові права на незавершене будівництво або іншу житлову нерухомість, яка перейде у власність позичальника за іпотечним договором, за умови документального підтвердження прав позичальника враховуються лише протягом 2 років з часу отримання позики);
- майнові права на інше майно, яке яка перейде у власність позичальника після оформлення договору застави, окрім майнових прав на нематеріальні цінності та корисні копалини, які ще не добуті та опціонів [108].

Якщо проаналізувати склад цих видів застави, то можна зробити висновок, що найбільш ризиковими видами є житлова нерухомість та рухоме майно (транспортні засоби). Підвищений ризик полягає у тому, що житлова нерухомість оформлюється у заставу на тривалий період часу і за цей час необхідно враховувати потенційні зміни у її вартості. Якщо зміни у

Таким чином, під час фінансової кризи 2008-2009 рр. та аж до 2012 року банки при формуванні резервів повинні були зменшувати вартість застави у жорсткій прив'язці до фіксованих відсотків, наведених у таблиці 3.10. При цьому наприклад вартість житлової нерухомості однаково знижувалася на 30%, незалежно від того яка це нерухомість, де вона розташована і як на неї змінюється ціна.

Починаючи з 2012 року в Україні починає діяти новий порядок формування резервів під кредитні операції, у якому було закладено певні принципи проактивної резервної політики. Так, зокрема, на звітну дату банк повинен був розрахувати обсяг резервів за кредитом як різницю між вартістю кредиту за балансом (не враховуючи раніше сформований резерв) та теперішньою приведеною вартістю оцінених попередньо майбутніх грошових потоків по цьому кредиту [107]. Впровадження у розрахунок резерву приведену оцінку майбутніх грошових потоків дозволяло врахувати ступінь знецінення коштів у майбутньому та зменшити втрати банку. Формула розрахунку резерву мала такий вигляд:

$$P_{\text{інд}} = BB_{\text{к}} - ТВ_{\text{к}} \quad (3.4)$$

де $P_{\text{інд}}$ - сума сформованого резерву за відповідним кредитом;

$BB_{\text{к}}$ – вартість кредиту за балансом, яка визначається банком у відповідності до нормативної бази НБУ, без врахування обсягу раніше сформованих резервів;

$ТВ_{\text{к}}$ – теперішня приведена вартість оцінених попередньо майбутніх грошових потоків по кредиту, яка визначається банком у відповідності до нормативної бази НБУ.

Теперішня вартість майбутніх грошових потоків повинна була враховувати ступінь ліквідності забезпечення. З метою оцінювання ступеня ліквідності забезпечення НБУ запровадив коефіцієнт ліквідності

забезпечення – коефіцієнт, який відображає зниження ринкової вартості предмету забезпечення, яку можна отримати в результаті його продажу в терміни, суттєво коротші від терміну експозиції аналогічного майна, на протязі якого його можна було б продати за ринковою ціною.

Таким чином, Національний банк України дозволив враховувати ступінь зміни ціни на забезпечення та активність ринку подібних предметів. Щоправда у Постанові НБУ № 23 це врахування було зроблено знову ж таки жорстко та фіксовано. Втім було виділено п'ять груп забезпечення для яких встановлено різні значення коефіцієнту ліквідності забезпечення.

До першої групи забезпечення із значенням коефіцієнту ліквідності забезпечення 100 % було віднесено високоліквідне забезпечення, зокрема:

- безвідкличні та безумовні гарантії та резервні акредитиви, які є фінансовими гарантіями (КМУ, урядів інших країн, банків і установ які мають кредитний рейтинг на рівні не «А-» та вище, МБРР, ЄБРР та МФК тощо);
- грошові кошти, розміщені в банку-кредиторі на термін, не менший, ніж термін користування кредитом, за наявності контролю і доступу кредитора до них у випадку невиконання зобов'язань боржником;
- цінні папери емітовані державою, по операціям РЕПО;
- депозити в банках з кредитним рейтингом не нижче «А-», які розміщені на термін не менший від терміну кредиту;
- іменні депозитні сертифікати, емітовані банком-кредитором термін погашення яких перевищує термін кредиту;
- банківські метали на зберіганні або на вкладних рахунках в банку-кредиторі, які розміщені на термін не менший від терміну кредиту;
- цінні папери, випущені Кабінетом Міністрів України або іншими органами центральної виконавчої влади, Національним банком України;

- облігації, емітовані Державною іпотечною установою, та гарантовані Кабінетом Міністрів України у встановленому законодавством порядку. [107]

Для другої групи забезпечення було встановлено коефіцієнт ліквідності забезпечення 80%. До цієї групи було включено наступні види забезпечення:

- безвідкличні та безумовні гарантії та резервні акредитиви, які є фінансовими гарантіями (КМУ, урядів інших країн, банків і установ які мають кредитний рейтинг на рівні не «BBB-» та вище);
- цінні папери, емітенти яких мають кредитний рейтинг, «інвестиційний клас» або вище за рейтингами провідних рейтингових агентств;
- депозити боржника або його поручителя в банку, який має кредитний рейтинг, «інвестиційний клас» або вище за рейтингами провідних рейтингових агентств, за умови перевищення терміну депозиту над терміном кредиту і наявності доступу банку до цих коштів на випадок невиконання боржником своїх зобов'язань [107].

Третя група забезпечення включала в себе житлову нерухомість та легкові автомобілі. Для цієї групи було встановлено коефіцієнт ліквідності забезпечення 70%.

Четверта група включала нежитлову нерухомість, транспортні засоби, устаткування та цілісні майнові комплекси та іпотечні облігації емітентів, у яких понад 50% акцій прямо або опосередковано належить державі. Коефіцієнт ліквідності забезпечення для цієї групи складав 60%.

Найменш ліквідне забезпечення (коефіцієнт ліквідності 40%) складало п'яту групу, до неї входили:

- цінні папери першого рівня лістингу, випущені резидентами України;
- цінні папери органів місцевого самоврядування;
- товари в переробці та обігу;

- майнові права на незавершене будівництво об'єктів житлової нерухомості та іншої нерухомості та/або майна, що не входить перших чотирьох груп забезпечення;
- іпотечні облігації з покриттям відповідно до вимог законодавства;
- біологічні активи, за якими можливо визначити справедливую вартість [107].

Таким чином, житлова нерухомість згідно цього Порядку формування резервів під кредитні операції віднесена до 3-ї групи та має коефіцієнт ліквідності 0,7 (70%).

У 2016 році підхід до формування резервів під кредитні операції було вчергове змінено. На сьогодні банки при формуванні резерву враховують лише чисту експозицію під ризиком, яка по суті є балансовою вартістю залишку заборгованості на відповідну звітну дату, рівень ризику за кредитом та вартість забезпечення, зкориговану на коефіцієнт ліквідності забезпечення. П'ять груп забезпечення було розділено на 27, для кожної з яких було визначено своє значення ліквідності [106]. Житлова нерухомість, зокрема будинку та квартири віднесені до 12 групи, та для них встановлено коефіцієнт ліквідності 0,75.

Для забезпечення ефективного попередження майбутніх кредитних ризиків за активними операціями банки при формуванні відповідних провізій повинні враховувати майбутню вартість грошових потоків за кредитом, оскільки це дає змогу при високих темпах інфляції знизити втрати бакнів, особливо за довгостроковими кредитами. Втім, діючий на сьогодні порядок формування резервів під активні операції до суми експозиції під ризиком включає лише номінальну вартість кредиту на момент оцінки ризику. Що стосується врахування ступеня ліквідності застави, то в цілому відбуваються позитивні зміни у законодавстві – якщо у 2008-2009 рр. вона не враховувалася взагалі, то з 2012 року вона враховується, а в останньому порядку формування резервів сформована вже досить деталізована система показників ліквідності. Втім, дана система є негнучкою і не дозволяє

врахувати відмінності у ліквідності предметів застави в різних регіонах, або на різних стадіях економічного циклу. Наприклад, квартири у м. Києві будуть дисконтуватися на 25% навіть за умов постійного приросту їх вартості та збільшенні кількості угод на ринку. НБУ не враховує ринкові фактори, які по суті і формують реальне значення ліквідності. Втім, діючий порядок визначення ризику за активними операціями дає змогу врахувати відмінність реальної ліквідності предмету застави від її нормативного рівня при формуванні власного обґрунтованого судження банку щодо рівня ризику. У Положенні [106] зазначено: судження банку – це обґрунтоване рішення органу управління банком щодо оцінювання розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, яке враховує:

- оцінку кредитного ризику у відповідності до вимог цього Положення та інших внутрішніх положень банку;
- комплексний та об'єктивний аналіз всієї інформації, яка впливає на розмір компонентів і чинників (подій, ознак) оцінювання кредитного ризику;
- власний досвід банку, який ґрунтується на безперервних, надійних, цілісних та повних статистичних даних за три або п'ять останніх років;
- дотримання принципів, визначених цим Положенням.

З метою забезпечення проактивної системи формування резервів у банку ми пропонуємо підвищити гнучкість існуючого підходу до визначення ступеня ліквідності забезпечення, зокрема – визначати коефіцієнт ліквідності предмету застави на майбутній рік (LR_{i+1}) так:

$$LR_{i+1} = LR_B \cdot \frac{TV_i}{TV_{i-1}} \cdot \frac{\bar{P}_i}{\bar{P}_{i-1}} \quad (3.5)$$

де LR_B – базовий коефіцієнт ліквідності предмету застави, що визначається відповідно до додатку 6 «Положення про визначення банками

України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»;

TV_i, TV_{i-1} – обсяги торгівлі товарами – аналогами предмету застави протягом звітнього (i) та попереднього звітньому ($i-1$) років;

\bar{P}_i, \bar{P}_{i-1} – середній рівень цін на товари – аналогами предмету застави протягом звітнього (i) та попереднього звітньому ($i-1$) років.

Розглянемо динаміку цін та кількості угод купівлі-продажу на ринку житлової нерухомості м. Київ (рис. 3.12).

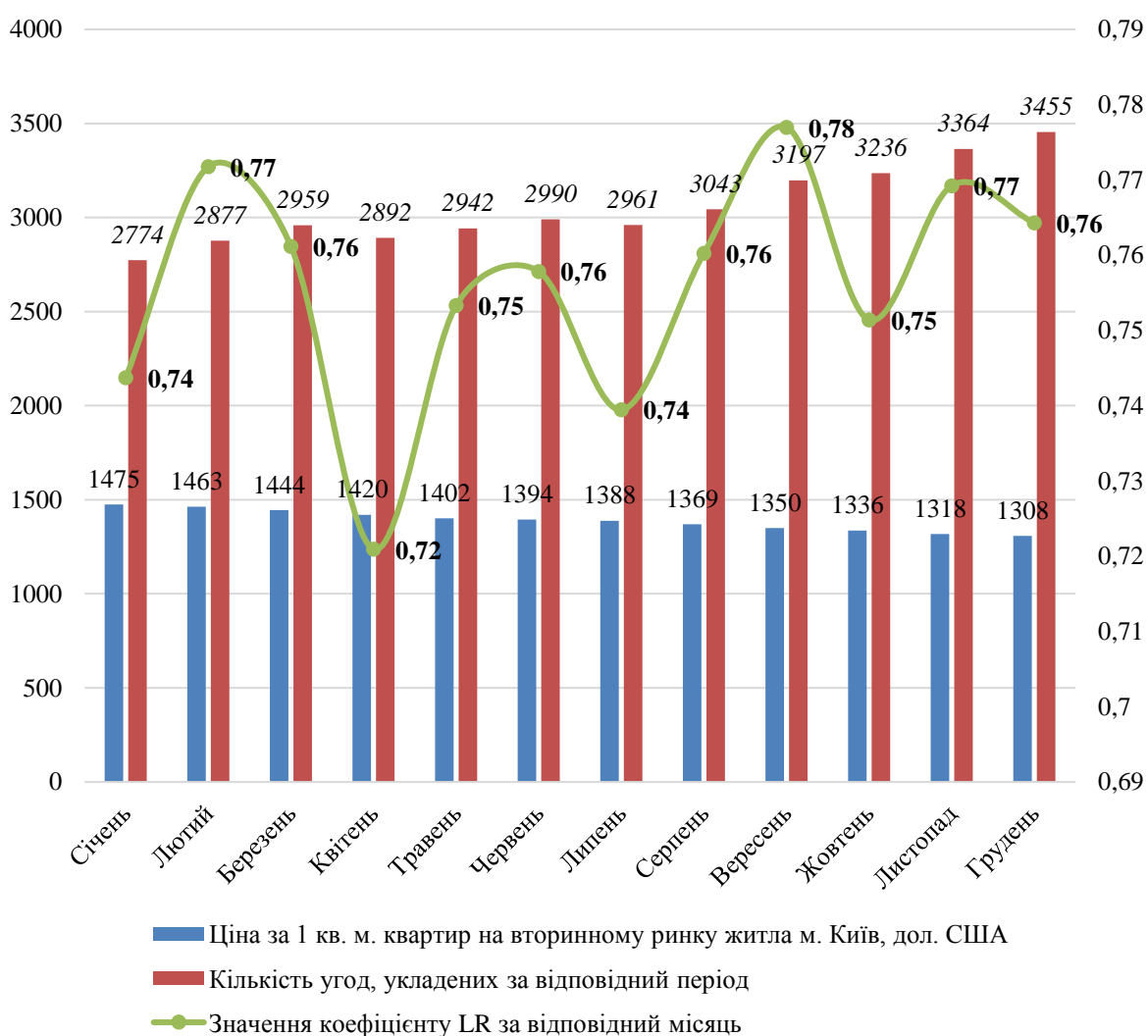

Рисунок 3.12 – розрахунок місячного коефіцієнту ліквідності житлової нерухомості на прикладі даних по м. Київ за 2016 р. (розраховано автором за даними [3])

Так, як бачимо з рис. 3.12, за 2016 р. ціни на житлову нерухомість у м. Київ знизилися на 4,4% (з 1368 до 1308 дол. США за м²), а обсяги укладених угод купівлі-продажу – зросли на 20% (з 30,58 до 36,69 тис.). Якщо розраховувати за місячними даними, то в принципі, розраховане значення коливається в межах 0,72-0,78. Проте на річних даних, що більше відповідає частоті переоцінки вартості житлової нерухомості коефіцієнт ліквідності житлової нерухомості м. Київ повинен становити 0,86. Зазначений підхід дозволяє враховувати динаміку цін та активність торгівлі товарами – аналогами предмету застави у попередніх періодах та, відповідно, коригувати резерви банків в залежності не тільки від виду застави, а й від змін кон'юнктури відповідного ринку.

Висновки за розділом 3

В даному розділі нами розроблено підхід до вибору інструментів посткризового стратегічного управління діяльністю банку; досліджено тривалість часового горизонту дії та силу впливу інструментів регулювання діяльності банків під час світової фінансової кризи на їх ефективність після кризи та удосконалено науково-методичні підходи до формування проактивної резервної політики банку з урахуванням кон'юнктури кредитно-інвестиційного ринку.

Головними висновками, зробленими на основі отриманих результатів є наступні.

1. Розрахунок чотирьохкомпонентного індикатора структури комплексної ФК (базується на 36 індикаторах ранньої діагностики ФК) в Україні засвідчив, що на відміну від загальноприйнятої думки про те, що криза 2008 р. в Україні була викликана світовою ФК та

розбалансуванням зовнішньоторговельного балансу, станом на кінець 2009 р. найглибшими були банківська та боргова ФК, платіжний баланс та валютна стабільність ж постраждали в меншій мірі (СТ₂₀₀₇₋₂₀₀₉ {9;9;7;8}). Для ФК 2013-2014 рр. в Україні СТ₂₀₁₃₋₂₀₁₄ {7;7;7;6}, тобто глибина всіх складових цієї комплексної ФК була майже однаковою (дещо менш руйнівною була криза платіжного балансу) та значно меншою, ніж в 2007-2009 рр.

2. Аналіз 9 індикаторів, що характеризують інструменти антикризового регулювання, які були застосовані у 26 країнах Європи у 2008-2009 рр. засвідчив, що найбільший (стимулюючий або дестимулюючий) вплив на ефективність діяльності банків у посткризовому періоді мали такі інструменти як: рекапіталізація банків, викуп активів або кредитування банків казначейством, гарантування центрального банку по активам банків та підтримання ліквідності. При цьому вплив застосованих у 2008-2009 рр. антикризових заходів був найбільш відчутним саме протягом трьох років після початку їх запровадження (з 2010 р. по 2012 р.). Таким чином доведено, що антикризові інструменти, застосовані урядами країн Європи у 2008-2009 рр. були спрямовані на подолання наслідків ФК і мали негативний вплив (за винятком рекапіталізації) на посткризове відновлення банками ефективності їх діяльності.

Існуючі підходи до визначення кредитного ризику є неефективними у випадках використання застави, ринкова ціна на яку є волатильною, а ліквідність ринку торгівлі аналогічними предметами застави суттєво коливається. За таких умов використання фіксованого коефіцієнту ліквідності застави є недоцільним. Апробація авторського підходу до розрахунку коефіцієнту ліквідності застави на прикладі житлової нерухомості м. Київ (за 2016 р. ціни знизилися з 1368 до 1308 дол. США за м², а обсяги укладених угод купівлі-продажу зросли з 30,58 до

36,69 тис.) продемонструвала, що на 2017 рік коефіцієнт ліквідності житлової нерухомості у м. Київ повинен становити 0,86 (нормативне значення – 0,75).

Ключові результати отримані у даному розділі опубліковані у працях [21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 139]

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення науково-прикладної задачі, що полягає в удосконаленні науково-теоретичного та практичного інструментарію формування та реалізації СДБ на КІР у посткризовому періоді.

За результатами дисертаційного дослідження зроблено такі висновки:

1. Дослідження перебігу еволюції фінансових криз та економічних відносин у ланцюзі «фінансова криза – політика регулятивних органів щодо ліквідації її наслідків – зміна стратегії діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку» у світі з 1788 по 2008 рр. дозволило виокремити 4 глобальні вектори стратегії діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку, які були викликані різними причинами, характерними для відповідного періоду часу: 1) спеціалізація діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку (головна причина – протекціоністська політика урядів); 2) розвиток рітейл-банкінгу (головна причина – заборона інвестиційним банкам обслуговувати населення у США, проведення політики відновлення довіри населення до банків); 3) розвиток транснаціональних банків та їх експансія (головна причина – посилення регулятивного та податкового тиску в країнах з розвиненими банківськими системами); 4) розмежування інвестиційної та традиційної банківської діяльності (головна причина – посилення вимог до банків стосовно фінансової стійкості, обсягу банківського капіталу, транспарентності, запровадження ризикоорієнтованого підходу до банківського нагляду). На даних 181 країни за період з 1970 р. по 2008 р. проаналізовано перебіг 67 боргових, 217 валютних, 147 банківських та 219 криз платіжного балансу та обґрунтовано, що при одночасному розвитку фінансових криз різних типів спостерігається поява негативних наслідків, які, як правило не проявляються, коли розвиваються фінансові кризи різних типів

окремо. З огляду на це, при формуванні стратегії посткризового розвитку банкам слід враховувати ступінь розвитку усіх типів фінансових криз.

2. Явно виражений зв'язок між присутністю іноземних банків в банківській системі та показниками доходності, легкості ведення бізнесу та фінансової стійкості банківських систем відсутній. Це підтверджено кореляційно-регресійним аналізом 45 індикаторів, що характеризують доходність банківської діяльності, фінансову стійкість банківської системи, легкість ведення бізнесу, швидкість виходу країни з фінансової кризи та наявність фінансових криз різних типів на прикладі 26 країн Європи за 2009-2011 рр. У той же час доведено, що у посткризовому періоді для транснаціональних банків при прийнятті рішення щодо збільшення / скорочення обсягу активів в банківській системі приймаючої країни вирішальними факторами є: 1) структура комплексної фінансової кризи; 2) швидкість відновлення після фінансових криз економік та банківських систем цих країн; 3) ефективність трансмісійного механізму монетарної політики в цих країнах. Для переважної більшості досліджуваних країн індикатори, що характеризують відповідні фактори мають $R^2 > 0,7$.

3. Дослідження взаємозв'язку між динамікою обсягів споживчого кредитування за 1999-2016 рр. та 8-ма головними факторами, які впливають на попит та пропозицію споживчих кредитів в Україні, довело, що різке скорочення споживчого кредитування у посткризовому періоді (за 2009-2011 рр. – на 23%) було викликано в першу чергу різким зниженням рівня покриття майбутніх кредитних витрат домогосподарств України (з 17,75% у 2008 р. до 3,26% у 2009 р. з подальшим зниженням до від'ємних значень).

4. Розрахунок чотирьохкомпонентного індикатора структури комплексної фінансової кризи (базується на 36 індикаторах ранньої діагностики фінансових криз) в Україні засвідчив, що на відміну від загальноприйнятої думки про те, що криза 2008 р. в Україні була викликана світовою фінансовою кризою та розбалансуванням зовнішньоторговельного балансу, станом на кінець 2009 р. найглибшими були банківська та боргова

фінансова криза, платіжний баланс та валютна стабільність ж постраждали в меншій мірі ($ST_{2007-2009} \{9;9;7;8\}$). Для фінансової кризи 2013-2014 рр. в Україні $ST_{2013-2014} \{7;7;7;6\}$, тобто глибина всіх складових цієї комплексної фінансової кризи була майже однаковою (дещо менш руйнівною була криза платіжного балансу) та значно меншою, ніж в 2007-2009 рр.

5. Аналіз 9 індикаторів, що характеризують інструменти антикризового регулювання, які були застосовані у 26 країнах Європи у 2008-2009 рр. засвідчив, що найбільший (стимулюючий або дестимулюючий) вплив на ефективність діяльності банків у посткризовому періоді мали такі інструменти як: рекапіталізація банків, викуп активів або кредитування банків казначейством, гарантування центрального банку по активам банків та підтримання ліквідності. При цьому вплив застосованих у 2008-2009 рр. антикризових заходів був найбільш відчутним саме протягом трьох років після початку їх запровадження (з 2010 р. по 2012 р.). Таким чином доведено, що антикризові інструменти, застосовані урядами країн Європи у 2008-2009 рр. були спрямовані на подолання наслідків фінансових криз і мали негативний вплив (за винятком рекапіталізації) на посткризове відновлення банками ефективності їх діяльності.

6. Існуючі підходи до визначення кредитного ризику є неефективними у випадках використання застави, ринкова ціна на яку є волатильною, а ліквідність ринку торгівлі аналогічними предметами застави суттєво коливається. За таких умов використання фіксованого коефіцієнту ліквідності застави є недоцільним. Апробація авторського підходу до розрахунку коефіцієнту ліквідності застави на прикладі житлової нерухомості м. Київ (за 2016 р. ціни знизилися з 1368 до 1308 дол. США за м², а обсяги укладених угод купівлі-продажу зросли з 30,58 до 36,69 тис.) продемонструвала, що на 2017 рік коефіцієнт ліквідності житлової нерухомості у м. Київ повинен становити 0,86 (нормативне значення – 0,75).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко, М. В. Удосконалення управління фінансовими результатами комерційного банку із застосуванням системно-процесного підходу / М. В. Адаменко, О. О. Гобова // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 12. – С.77-81
2. Алексеєнко М. Д. Сутність і роль заощаджень в умовах ринкової економіки / М. Д. Алексеєнко // Економіка України. – 2000. – № 11. – С. 23-31
3. Аналіз ринку нерухомості Києва / 100realty.ua столична нерухомість [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://100realty.ua/uk/analytics>
4. Андрущенко, А. В. Динаміка депозитних заощаджень населення в умовах економічної кризи / А. В. Андрущенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 1. – С. 154-157
5. Аржевітін, С. М. Системна банківська криза в Україні: особливості, причини та шляхи подолання / С. М. Аржевітін // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 8. – С. 16-18
6. Аржевітін, С. Сукупні заощадження населення в умовах державного регулювання ресурсного потенціалу банків України / С. Аржевітін // Економіст. – 2010. – N 10. – С. 20-23
7. Афанасьєва, О. Б. Антикризове управління банківською діяльністю в Україні : дисертація ... канд. екон. наук, спец.: 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит / Афанасьєва О. Б. ; Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". – Суми, 2011. – 288 с.
8. Барилюк, І. Збалансована система показників - основа стратегічного управління ресурсним потенціалом банківських установ / І. Барилюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 147-153
9. Баріда, Н. П. Застава в системі менеджменту кредитного ризику банку : автореферат... канд. екон. наук, спец.: 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит / Баріда Н. П. – К. : Держ. вищий навч. заклад "Київський нац. економічний ун-т", 2011. – 21 с.

10. Баріда, Н. П. Оцінка вартості застави як складова системи управління кредитним ризиком банку / Н. П. Баріда // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 9. – С. 52-55

11. Бас, М. А. Антикризове управління банківськими установами: теоретичний аспект / М. А. Бас // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – N 5. – С. 25-28

12. Батрименко, В. В. Транснаціоналізація банківського сектора нових ринкових економік як чинник посткризового розвитку / В. В. Батрименко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 16. – С. 52-55

13. Безродна О.С., Розподіл інструментів та підходів до стратегічного управління банком за його етапами / О.С. Безродна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики, 2012, № 4 (20). С. 113-132

14. Безродна, О. С. Оцінювання фінансової діяльності банку та розроблення його стратегії на основі збалансованої системи показників : автореферат... канд. екон. наук, спец.: 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит / Безродна О. С. – Х. : Харківський нац. екон. ун-т ім. С. Кузенця, 2014. – 20 с.

15. Білашенко, О. С. Концепції та моделі корпоративного управління в банках країн, що розвиваються / О. С. Білашенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2010. – Вип.30. – С. 344-352

16. Білошапка, В. Банківські кризи та участь центрального банку у посткризовому розвитку банківської системи / В. Білошапка // Банківська справа. – 2016. – № 1. – С. 40-53.

17. Богдан, Т. П. Глобальна фінансова криза та виклики для економічної політики в посткризовий період / Т. П. Богдан // Фінанси України. – 2010. – N 6. – С. 3-15.

18. Бойченко В. М. Аналіз основних фінансових показників банківської системи України / В. М. Бойченко // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка : збірник наукових праць. – Чернігів: ЧНТУ. 2014. № 3. С. 122-129.

19. Бойченко В.М. Аналіз структурних змін в активах та пасивах банківської системи України / В. М. Бойченко // Актуальные проблемы экономики и финансов: тезисы докладов Международной научно-

практической конференции (Киев-Санкт-Петербург-Вена, 29.12.2014 г.). – Киев-Санкт-Петербург-Вена. 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.inter-nauka.com/issues/conf2014/december/38>

20. Бойченко В.М. Аналіз сучасного стану розвитку банківської системи України / О. В. Радченко, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи. 2014. № 2. С. 59-62

21. Бойченко В.М. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку банківської системи України / В.М. Бойченко // Економіка та менеджмент: стратегічні імперативи, аналіз тенденцій та перспектив розвитку. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 05 грудня 2014 року. – Херсон: Тімекс. 2014. С. 53-55

22. Бойченко В.М. Науково-методичні засади оцінювання динаміки консолідації в банківській системі України / С. Д. Богма, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи. 2015. № 1. С. 72-81.

23. Бойченко В.М. Оцінка імовірності виникнення банківської кризи в країнах центральної та східної Європи / В.М. Бойченко // Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку: матеріали підсумкової міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 25-26.12.2015 року) / ГО «Львівська економічна фундація». – Львів: ЛЕФ, 2015. Ч.3. С. 16-18

24. Бойченко В.М. Оцінка тісноти взаємозв'язку між банківською системою та реальною економікою: досвід країн центральної та східної Європи / В.М. Бойченко // Методичні та практичні підходи до вдосконалення результативності політики економічного зростання: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 грудня 2015 р.). – У 3-х ч. – К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2015. Ч.2. С. 108-110

25. Бойченко В.М. Оцінювання імовірності виникнення банківської кризи у країнах Центральної та Східної Європи / В. М. Бойченко // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т. 2015. № 4 (4). С. 354-358.

26. Бойченко В.М. Розвиток механізмів вибору інструментів антикризової політики держави в умовах розвитку комплексної фінансово-економічної кризи / Т.А. Васильєва, В. М. Бойченко / Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України : монографія / [І. О. Школьник, Т. А.

Васильєва, С. В. Леонов та ін.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. І. О. Школьник, д-ра екон. наук, проф. І. І. Рекуненка. – Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 214-227

27. Бойченко В.М. Розвиток механізмів ранньої ідентифікації типу фінансово-економічної кризи / В. М. Бойченко // Проблеми і перспективи економіки та управління / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т. 2016. № 4 (8). С. 145-151

28. Бойченко В.М. Розвиток української банківської системи в умовах рецидивуючої кризи / В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи. 2015. № 2. С. 38-41

29. Бойченко В.М. Роль державного регулювання банківської діяльності у забезпеченні економічного зростання / С. В. Леонов, В. М. Бойченко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. 2016. № 4. С. 28-34.

30. Бойченко В.М. Узагальнення зарубіжного досвіду та вітчизняної практики застосування інструментарію антикризового управління в банку в залежності від виду ризику та фази кризи / О.Б. Афанасьєва, В. М. Бойченко / Держава, підприємства та банки в системі антикризового управління : монографія / за заг. ред. Т. А. Васильєвої, О. Б. Афанасьєвої. – Суми : Ярославна, 2013. С. 386-408

31. Бойченко В.М. Управління кредитним ризиком позичальників / К. М. Д'яконов, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи. 2013. № 2. С. 65-69

32. Бойченко В.М. Формування сучасних фінансово-економічних криз: фактори, умови та наслідки / В. М. Бойченко // Економічний вісник Національного гірничого університету : наук. журн. / Нац. гірн. ун-т, Ін-т екон. пром-сті. – Дніпропетровськ: 2016. № 4. С. 63-72.

33. Болдирєв, О. О. Ризик-менеджмент - ефективний інструмент антикризового управління банком / О. О. Болдирєв // Фондовый рынок. – 2009. – N 7. – С. 14-20

34. Буряк О.П. Особливості і тенденції (тренди) посткризового розвитку банківської системи (2010-2013 рр.) / О.П. Буряк // ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА. 2015 – № 1 [56]. – С. 176-181

35. Ватаманюк О. З. Визначники особистих заощаджень в економіці України / О.З. Ватаманюк // Фінанси України. – 2007. – N 1. – С. 75-84
36. Вдовиченко, А. Визначення детермінантів заощаджень та споживання населення України на основі емпіричного дослідження / А. Вдовиченко // Економіка України. – 2009. – № 9. – С. 40-52
37. Верхуша, Н. П. Кредитна діяльність банків України посткризовий період / Н. П. Верхуша // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2011. – Т.1. – С. 163-165.
38. Власюк, О. С. Банківська криза в Україні: втрати, помилки та пріоритети посткризового відновлення / О. С. Власюк // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 2 (43) : Серія Політика. – С. 45-60
39. Вовчак, О. Д. Фінансова стратегія розвитку банку як передумова ефективності його діяльності / О. Д. Вовчак, Н. Меда // Банківська справа. – 2008. – N 3. – С. 23-37.
40. Гонтар, Д. Д. Вибір стратегій управління ринковою вартістю банку на основі матричних моделей / Д.Д. Гонтар // Ефективна економіка. – 2015. – №5.
41. Гончаренко, О. В. Особливості управління активними портфелями банків у посткризовий період / О. В. Гончаренко, М. О. Вовк, А. В. Зайченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 7. – С. 68-70
42. Гончарова, В. Г. Передумови та ефекти збалансованого розвитку національної економічної системи [Текст] / В. Г. Гончарова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 5. – С. 60-64.
43. Губський, Б. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі : монографія / Б. В. Губський. – К. : Наук. думка, 1998. – 390 с.
44. Джулай, В. О. Антикризове управління в банківському секторі економіки України / В. О. Джулай // Регіональна економіка. – 2008. – N 3. – С. 65-71
45. Дзюблюк, О. Механізм забезпечення якості кредитного портфеля й управління кредитним ризиком банку в період кризових явищ в економіці / О. Дзюблюк // Журнал європейської економіки. – 2010. – N 1. – С. 108-125.
46. Довгань, Ж. Управління кредитними ризиками банків в умовах економічної кризи / Ж. Довгань // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 8. – С. 51-55.

47. Дутка, Г. Я. Статистично-регресійний аналіз тенденцій ринків банківських депозитів та кредитів населення / Г. Я. Дутка, О. Й. Гірна // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 98-107

48. Єпіфанов, А. О. Управління ризиками банків : монографія : у 2-х т. Т.2 : Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2012. – 299 с.

49. Жовтанецька, Я. В. Антикризове управління у системі забезпечення фінансової безпеки банків / Я. В. Жовтанецька // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 15. – С. 525-528

50. Жовтанецька, Я. В. Сучасні методологічні підходи до формування системи антикризового управління фінансовою діяльністю банків / Я. В. Жовтанецька // Регіональна економіка. – 2016. – № 4. – С. 100-107

51. Жовтанецький, В. І. Політика інвестицій і зайнятості в системі конвергентного розвитку економіки регіону [Текст] / В. І. Жовтанецький, Б. Ф. Заблоцький // Регіональна економіка. – 2013. – № 3. – С. 66-72

52. Жовтяк, К. С. Управління активами і пасивами банку в посткризовий період / К. С. Жовтяк, В. В. Фатюха // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія Економіка та менеджмент. – 2013. – Вип. 6 (57). – С. 113-118

53. Жупаненко В. Світові фінансові ринки: посткризові виклики та загрози для України / В. Жупаненко // Ринок цінних паперів. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – 2009. – N 5/6. – С. 21-27.

54. Заболоцький, Т. М. Моделювання управління активними операціями банку в кризовий та посткризовий періоди / Т. М. Заболоцький, А. І. Циктор, І. І. Коркуна // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – N 8. – С. 428-436.

55. Зверяков, О. М. Методологічні основи управління фінансовою стійкістю банківських установ / О. М. Зверяков // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – N 10. – С. 175-183

56. Іваницька, О. М. Державне регулювання фінансових ринків в Україні у посткризовий період / О. М. Іваницька // Фінанси України. – 2011. – N 2. – С. 35-43

57. Івасів, І. Вплив іноземних банків на банківську систему України / І. Івасів, Р. Корнилюк // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 10. – С. 84-91.

58. Іщенко, О. О. Система індикаторів фінансової стійкості банку: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії / О. О. Іщенко // Ефективна економіка. – Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – 2015, №5 [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4094>

59. Карась, О. О. Специфіка системи управління ризиками в банківській сфері / О. О. Карась // Ефективна економіка. – 2015. – № 3

60. Карбівничий, І. В. Стратегічне управління кредитною діяльністю банківської установи / І. В. Карбівничий // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2007. – Т.20. – С. 58-64.

61. Карвацка Н. С. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки, інструментарій розв'язку / Н.С. Карвацка // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – № 2, Т. 2. С. 53-61

62. Карчева, Г. Основні проблеми розвитку банківської системи України в посткризовий період та шляхи їх вирішення / Г. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 8. – С. 26-32.

63. Карчева, Г. Т. Особливості функціонування банківської системи України в посткризовий період / Г. Т. Карчева // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 2 (29). – С. 58-64.

64. Качур, Р. Особливості активізації кредитної та інвестиційної діяльності вітчизняних банківських установ у посткризовий період / Р. Качур, Л. Мороз, М. Гунько // Формування ринкової економіки в Україні. – 2014. – Вип. 31, Ч. 1. – С. 323-332.

65. Квасова, О. П. Удосконалення корпоративного управління інвестиційною діяльністю банків на фондовому ринку України / О. П. Квасова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – N 3. – С. 63-68

66. Кириченко, О. Управління ризиками у сфері банківського споживчого кредитування / О. Кириченко, Л. Патерікіна // Банківська справа. – 2008. – № 6. – С. 15-27

67. Ключко, Л. А. Транснаціональні банки: позитивний вплив і негативні наслідки для національної банківської системи / Л. А. Ключко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8. – С. 257-265

68. Кльоба, Л. Вдосконалення управління банківською інвестиційною діяльністю в Україні / Л. Кльоба // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 5. – С. 51-53

69. Кобушко, І. М. Діяльність професійних учасників інвестиційного ринку: проблеми і перспективи / І. М. Кобушко // Фондовый рынок. – 2012. – № 4. – С. 6-10

70. Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика: монографія / В.В. Коваленко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 228 с.

71. Коваленко, В. В. Банківська криза та інструменти антикризового управління / В.В. Коваленко, О. Г. Коренєва, О. В. Крухмаль // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 2. – С. 144-151

72. Коваленко, В. Стратегічне управління системотвірними складовими фінансової стійкості банківської системи / В. Коваленко // Банківська справа. – 2010. – № 6. – С. 65-72

73. Козюк, В. Валютні резерви в умовах глобальної фінансової кризи та у посткризовій перспективі / В. Козюк // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 10. – С. 59-65.

74. Козюк, В. Глобальні дисбаланси у посткризовій перспективі: аналіз теоретичних підходів / В. Козюк // Банківська справа. – 2011. – № 5. – С. 30-47.

75. Колодізєв, О. Трансфертний підхід до мінімізації ризиків у процесі антикризового управління банком / О. Колодізєв, Ірина Миколаївна Чмутова // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 10. – С. 25-27.

76. Копилюк, О. І. Напрями формування і використання кредитно-інвестиційного потенціалу банків України в посткризовий період / О. І. Копилюк, В. І. Піла // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 1. – С. 11-16.

77. Корольова, Н. В. Заощадження домашніх господарств: механізми формування і стимулювання в економіці України : автореферат... канд. екон. наук, спец.: 08.00.01 - економічна теорія та історія економічної думки /

Корольова Н. В. – Донецьк : МОН, молоді та спорту Укр. Донецький нац. ун-т, 2012. – 20 с.

78. Костюк, Олександр Миколайович Базель III та стратегія банківського бізнесу: основні виклики / Олександр Миколайович Костюк // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2012. – С. 108-110.

79. Кришталь, Г. Успішне управління банківськими ризиками в умовах кризи / Г. Кришталь // Банківська справа. – 2015. – № 3. – С. 78-87

80. Кузнецов, О. В. Посткризова трансформація глобального фінансового середовища / О. В. Кузнецов // Наукові праці НДФІ. – 2010. – Вип. 4 (53). – С. 140-147.

81. Кузнєцова, А. Я. Антикризовий аспект моніторингу стійкості банківського сектору України / А. Я. Кузнєцова, В. О. Джулай // Фінанси України. – 2010. – № 5. – С. 86-98

82. Кузнєцова, А. Я. Сучасний стан та перспективи консолідації банків в Україні в післякризовий період / А. Я. Кузнєцова // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 1 (36). – С. 6-9

83. Леонов, С. В. Вплив рівня монетизації економіки України на можливості формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи / С. В. Леонов // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Вип. 27. – С. 168-177.

84. Лизун, М. Моделі економічного зростання світової та української економіки [Текст] / М. Лизун // Журнал європейської економіки. – 2006. – № 2. – С. 154-164

85. Лис, І. Удосконалення управління ліквідністю банку в умовах світової фінансової кризи / І. Лис // Банківська справа. – 2009. – №4. – С.19-25

86. Лисенок, О. В. Стратегічний підхід до управління фінансами банку / О. В. Лисенок // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 7/8. – С. 69-75

87. Лук'яненко, Д. Банківська криза в Україні: глобальні фактори і внутрішні причини / Д. Лук'яненко, І. Юшко // Ринок цінних паперів України. – 2016. – № 5-6. – С. 43-55

88. Любіч, О. О. Методологічні проблеми фінансового управління в банківському секторі України: уроки кризи / О. О. Любіч, І. В. Волошин // Фінанси України. – 2014. – № 2. – С. 94-114.

89. Любунь, О. Управління та ефективність стратегічного планування банку / О. Любунь // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С. 8 - 12.

90. Майорова, Т. В. Інвестиційна діяльність : підручник / Т. В. Майорова. – К. : ЦУЛ, 2009

91. Макаренко, Михайло Ілліч Інфляційне таргетування і макроекономічна динаміка: посткризовий аналіз / Михайло Ілліч Макаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – N 11. – С. 73-80.

92. Макаренко, Михайло Ілліч Ризики посткризової нормалізації грошово-кредитної політики / Михайло Ілліч Макаренко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2014. – Вип.40. – С. 12-19.

93. Маланчук, Тетяна Василівна Споживче кредитування в умовах фінансової кризи / Тетяна Василівна Маланчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2010. – Т.2. – С. 144-146

94. Маринич, Т. О. Еволюція управління валютними ризиками в банках у світлі вимог Базеля II / Т. О. Маринич // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2009. – Вип.25. – С. 180-186

95. Мельник, Д. С. Використання світового досвіду управління ризиками кредитного портфелю в українських банках / Д. С. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 6. – С. 44-48

96. Мельник, К. М. Споживче кредитування: сучасний стан та проблеми розвитку / К. М. Мельник // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2006. – Т.18. – С. 366-371

97. Набок, Р. Особливості управління банком в умовах нестабільності на фінансових ринках / Р. Набок // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 38-40

98. Оленина, Е. А. К оценке потенциального спроса населения на ипотечный кредит / Е. А. Оленина, Ю. Л. Плущевская // Деньги и кредит. – 2000. – N 5. – С. 42-47

99. Офіційна консолідована річна звітність банку Raiffeisen Bank International. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.raiffeisen.at/oesterreich/NA-NA-NA-30-NA.html>

100. Офіційна консолідована річна звітність групи BNP Paribas – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://group.bnpparibas/en/>

101. Офіційна консолідована річна звітність групи Crédit Agricole – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.credit-agricole.com/en/>

102. Офіційна консолідована річна звітність групи Unicredit – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.unicredit.it/it/privati.html>

103. Пернарівський, О. В. Стратегія управління ризиками банківського споживчого кредитування / О. В. Пернарівський, Н. Венерова // Вісник Національного банку України. – 2008. – N 5. – С. 40-43.

104. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению. – Вашингтон, округ Колумбия, США: Международный Валютный Фонд, 2007 г. – 326 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/pdf/rus/guide.pdf>.

105. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні / Постанова Національного банку України №368 від 28.08.2001 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>.

106. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями Постанова НБУ № 351 від 30 червня 2016 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.bank.gov.ua/document/download?docId=33378802>

107. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями / Постанова Правління НБУ № 23 від 25 січня 2012 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>

108. Про затвердження Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків / Постанова Правління Національного банку України № 279 від 06 07 2000 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0474-00>

109. Редзюк, Є. В. Транснаціональні корпорації і банки в сучасних інвестиційних процесах / Є. В. Редзюк, В. В. Тіпанов // Науково-технічна інформація. – 2009. – № 1. – С. 34-42

110. Реорганізація, припинення та ліквідація / Банківський нагляд / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=F769_DCC84EBA7861799A3AFE77F75524?art_id=75535&cat_id=17823466

111. Роуз, П. С. Банковский менеджмент : учеб. пос. / П. С. Роуз; пер. М.В. Белова, О.В. Буклемишева та ін. – М. : Дело, 1997. – 768 с.

112. Руда О.Л. Застава як одна із форм забезпечення повернення банківських позичок / О.Л. Руда // Ефективна економіка. – 2014. – № 9.

113. Савлук, М. І. Гроші та кредит : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна. – К. : Либідь, 1992. – 331 с.

114. Савченко, О. Баланс незалежності: хроніка економічних реформ (1989-2005) / О. Савченко. – К. : Критика, 2006. – 256 с.

115. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Дж. Синки // Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.

116. Слобода, Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 4. – С. 46-51.

117. Слобода, Л. Я. Особливості інвестиційної політики банків України в посткризовий період / Л. Я. Слобода // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 140-150.

118. Стаканов, Р. Д. Прямі іноземні інвестиції в економіці Німеччини: до- та посткризовий період / Р. Д. Стаканов, К. В. Ніколаєнко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 17. – С. 10-15.

119. Статистика / Національний банк України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/control/uk>
120. Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>
121. Стежко Н. В. Вплив глобалізації на поширення кризових процесів в міжнародній економіці / Н. В. Стежко // Україна на шляху соціально-економічних перетворень в умовах глобалізації : матеріали ІХ Міжнародної науково-практ. конф. – Кіровоград : КНТУ, 2009. – Вип. 8. – 493 с.
122. Степаненко, А. І. Тенденції посткризового розвитку світового банківського сектора / А. І. Степаненко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2010. – Вип. 29. – С. 263-271.
123. Управління банківськими ризиками : навчальний посібник / ред. Л. Примостка. – К.: Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, 2007. – 600 с.
124. Фінансова діяльність і корпоративна стратегія комерційних банків : монографія. Т.3 : Корпоративні основи здійснення фінансової діяльності в умовах комерційних банків / Г. В. Астапова, О. В. Ареф'єва, В. В. Матвєєв [et al.]. – К. : ЦУЛ, 2016. – 92 с.
125. Фінансова діяльність і корпоративна стратегія комерційних банків : монографія. Т.2 : Корпоративні засади забезпечення конкурентоспроможності та управління капіталом комерційних банків / Г. В. Астапова, О. В. Ареф'єва, В. В. Матвєєв [et al.]. – К. : ЦУЛ, 2016. – 144 с.
126. Фінансова діяльність і корпоративна стратегія комерційних банків : монографія. Т.1 / Г. В. Астапова, О. В. Ареф'єва, В. В. Матвєєв [et al.]. – К. : ЦУЛ, 2016. – 128 с.
127. Христенко А. М. Криза платіжного балансу України: Фактори та способи попередження кризи / А. М. Христенко // Управління розвитком. 2014. – №5 (168). С. 148-150
128. Циганюк, Д. Л. Проблеми та перспективи реалізації кредитно-інвестиційного потенціалу банківської системи України / Д. Л. Циганюк // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 1 (36). – С. 9-14
129. Черняк О. І., Хом'як В. Р., Причини валютної кризи та індикатори, які сигналізують про її наближення / В.Р. Хом'як, О.І. Черняк // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2(31) С. 38-42

130. Черняк О., Якимчук Б., Сигнальний підхід до моделювання кризи платіжного балансу / О. Черняк, Б. Якимчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2016. – № 12 (189). С. 6-13.

131. Ahmed, S.; C. Takeda and S. Thomas. 1999. "Bank Loan Loss Provisions: A Reexamination of Capital Management, Earnings Management and Signaling Effects." *Journal of Accounting and Economics*, 28, 1-25

132. Alessi, L. and Detken, C. 2011. Quasi Real Time Early Warning Indicators for Costly Asset Price Boom/bust Cycles: A Role for Global Liquidity. *European Journal of Political Economy*, 27(3), 520–533

133. Allen N. Berger, Robert DeYoung, Hesna Genay and Gregory F. Udell (2000) Globalization of Financial Institutions: Evidence from Cross-Border Banking Performance. RB Chicago Working Paper No. 1999-25

134. Allen, F., A. Babus, and E. Carletti, 2009, "Financial Crises: Theory and Evidence," *Annual Review of Financial Economics*, Vol. 1, pp. 97-116

135. Allen, R. E., 2010, *Financial Crises and Recession in the Global Economy*, Edward Elgar Publishing, 3rd Edition

136. Arthur E. Wilmarth Jr. Does Financial Liberalization Increase the Likelihood of a Systemic Banking Crisis? Evidence from the Past Three Decades and the Great Depression. (2003) – Benton E. Gup, ED., *Too-Big-To-Fail: Policies and practices in government bailouts*

137. Babecký, J., Havránek, T., Matějů, J., Rusnák, M., Šmídová, K. and Vašíček, B. 2012. Leading Indicators of Crisis Incidence: Evidence from Developed Countries. Czech National Bank, mimeo

138. Banking, debt, and currency crises early warning indicators for developed countries. Jan Babecký, Tomáš Havránek, Jakub Matějů, Marek Rusnák, Kateřina Šmídková and Bořek Vašíček // *European central bank Working paper series №1485 / October 2012*

139. Boychenko V. Can banking innovations lead to new financial crisis: case of Central and Eastern Europe / Nataliia Dovha, Victoria Boychenko // *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2017. Volume 1. Issue 2. P. 80-86

140. Calvo, Guillermo, Leonardo Leiderman, and Carmen Reinhart. (1996). "Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s." *Journal of Economic Perspectives* 10(2): 123-139

141. Capital Flow Waves: Surges, Stops, Flight, and Retrenchment, Kristin J. Forbes and Francis E. Warnock. – NBER Working Paper № 17351 August 2011
142. Cetorelli, N., and Goldberg, L. S. (2010). Global Banks and International Shock Transmission: Evidence from the Crisis. NBER Working Papers 15974, National Bureau of Economic Research, Inc.
143. Claessens, S., and van Horen, N. (2011). Foreign Banks: Trends, Impact and Financial Stability. DNB Working Papers 330, Netherlands Central Bank, Research Department. url: <http://ideas.repec.org/p/dnb/dnbwpp/330.html>
144. Claessens, Stijn and Kristin Forbes. (2001). “International Financial Contagion: An Overview” In Stijn Claessens and Kristin Forbes, eds. International Financial Contagion. Kluwer Academic Publishers, pgs. 3-17
145. Claessens, Stijn, Ayhan Kose, M. 2013. Financial Crises: Explanations, Types, and Implications. IMF Working Paper № 13/28
146. Collyns, Charles, and G. Russell Kincaid, 2003, “Managing Financial Crises: Recent Experience and Lessons for Latin America.” IMF Occasional Paper, No. 217. (Washington: International Monetary Fund)
147. Commodity prices – history and projections : World Bank database [Electronic resource]. – Access mode : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=commodity-prices-~-history-and-projections>
148. Dekle R., Lee M., (2012) Do Foreign Bank Affiliates Cut Their Lending More Than the Domestic Banks in a Financial Crisis? Center for Applied Financial Economics (CAFE). University of Southern California
149. Dell’Ariccia, G., D. Igan, and L. Laeven, 2012, “Credit Booms and Lending Standards: Evidence from the U.S. Subprime Mortgage Market,” *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 44, pages 367-84
150. Dell’Ariccia, G., E. Detragiache, Enrica, and R. Rajan, 2008, “The Real Effect of Banking Crises,” *Journal of Financial Intermediation*, Vol. 17, pp. 89-112.
151. Demirgüç-Kunt, A. and Detragiache, E. 1998. The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries. IMF Staff Papers, 45, 81–109
152. Fillat, J.L. and J Montoriol-Garriga. 2010. "Addressing the Pro-Cyclicality of Capital Requirements with a Dynamic Loan Loss Provisioning System." Federal Reserve Bank of Boston QAU Working Paper Series, QAU10-4

153. Frankel, J. A. and Saravelos, G. 2012. Can Leading Indicators Assess Country Vulnerability? Evidence from the 2008–09 Global Financial Crisis. *Journal of International Economics*, 87(2), 216–231
154. Global economic monitor (GEM) : World Bank database [Electronic resource]. – Access mode : [http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=global-economic-monitor-\(gem\)](http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=global-economic-monitor-(gem))
155. Global economic monitor commodities : World Bank database [Electronic resource]. – Access mode : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=global-economic-monitor-commodities>
156. Global Financial Development : World Bank database [Electronic resource]. – Access mode : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=global-financial-development>
157. Honohan, Patrick, and Luc Laeven, 2005 (eds.), *Systemic Financial Crises: Containment and Resolution*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press
158. IMF DATA : International Monetary Fund database [Electronic resource]. – Access mode : <http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A42>
159. Kaminsky, G. L. 2006. Currency Crises: Are They All the Same? *Journal of International Money and Finance*, 25(3), 503–527
160. Kaminsky, G. L. and Reinhart, C. M. 1999. The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems. *American Economic Review*, 89(3), 473–500
161. Kaminsky, G. L., Lizondo, S. and Reinhart, C. M. 1998. The Leading Indicators of Currency Crises. *IMF Staff Papers*, 45(1), 1–48
162. Krugman, P. 1979. A Model of Balance-of-Payments Crises. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 11(3), 311–325.
163. Krugman, P. 1999. Balance Sheets, the Transfer Problem, and Financial Crises. *International Tax and Public Finance*, 4, 459–472.
164. Laeven, L. and G. Majnoni. 2003. "Loan Loss Provisioning and Economic Slow Downs: Too Much too Late?" *Journal of Financial Intermediation*, 12, 178-197
165. Laeven, L. and Valencia, F. 2012. *Systemic Banking Crises Database: An Update*. IMF Working Paper No. 12/163

166. Luc Laeven and Fabian Valencia. (2008) Systemic Banking Crises: A New Database. IMF Working Paper. – WP/08/224
167. Magud, N. E., C. M. Reinhart, and E. R. Vesperoni, 2012, “Capital Inflows, Exchange Rate Flexibility, and Credit Booms,” IMF Working Paper, No. 12/41
168. Mendoza, Enrique and Marco Terrones. (2008). “An Anatomy of Credit Booms: Evidence from Macro Aggregates and Micro Data.” NBER Working Paper #14049
169. Money, credit and banking Statistics : European Central Bank database [Electronic resource]. – Access mode : http://www.ecb.europa.eu/stats/money_credit_banking/html/index.en.html
170. Peek, Joe, and Eric Rosengreen. (1997). “The International Transmission of Financial Shocks: The Case of Japan,” American Economic Review 87(4): 495-505
171. Popov, A., and Udell, G. F. (2010). Cross-border banking and the international transmission of financial distress during the crisis of 2007-2008. Working Paper Series 1203, European Central Bank. url: <http://ideas.repec.org/p/ecb/ecbwps/20101203.html>.
172. Reinhart, C. M. and Rogoff, K. S. 2008. Banking Crises: An Equal Opportunity Menace. NBER Working Paper No. 14587.
173. Reinhart, C. M. and Rogoff, K. S. 2011. From Financial Crash to Debt Crisis. American Economic Review, 101(5), 1676–1706
174. Reinhart, C. M., and K. S. Rogoff, 2009a, This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly, Princeton Press
175. Rothenberg, Alex and Francis E. Warnock. (2011). “Sudden Flight and True Sudden Stops.” Review of International Economics 19(3): 509-524
176. The Eurosystem collateral framework throughout the crisis. ECB Monthly Bulletin. July 2013
177. World Development Indicators : World Bank database [Electronic resource]. – Access mode : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бойченко В.М. Узагальнення зарубіжного досвіду та вітчизняної практики застосування інструментарію антикризового управління в банку в залежності від виду ризику та фази кризи / О.Б. Афанасьєва, В. М. Бойченко / Держава, підприємства та банки в системі антикризового управління : монографія / за заг. ред. Т. А. Васильєвої, О. Б. Афанасьєвої. – Суми : Ярославна, 2013. С. 386-408 (1,27 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено типи ризиків банківської діяльності та особливості їх реалізації на різних етапах розгортання ФК (0,65 друк. арк.).*
2. Бойченко В.М. Розвиток механізмів вибору інструментів антикризової політики держави в умовах розвитку комплексної фінансово-економічної кризи / Т.А. Васильєва, В. М. Бойченко / Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України : монографія / [І. О. Школьник, Т. А. Васильєва, С. В. Леонов та ін.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. І. О. Школьник, д-ра екон. наук, проф. І. І. Рекуненка. – Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 214-227 (0,62 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено механізм відбору інструментів державного регулювання банківської діяльності на основі оцінювання їх ефективності відповідно до типу ФК (0,35 друк. арк.).*
3. Бойченко В.М. Розвиток механізмів ранньої ідентифікації типу фінансово-економічної кризи / В. М. Бойченко // Проблеми і перспективи економіки та управління (Academic Resource Index ResearchBib) / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т. 2016. № 4 (8). С. 145-151. (0,3 друк. арк.).
4. Бойченко В.М. Формування сучасних фінансово-економічних криз: фактори, умови та наслідки / В. М. Бойченко // Економічний вісник Національного гірничого університету : наук. журн. / Нац. гірн. ун-т, Ін-т екон. пром-сті (Index Copernicus, Academic Resource Index ResearchBib, Google Scholar). – Дніпропетровськ: 2016. № 4. С. 63-72. (0,45 друк. арк.).

5. Бойченко В.М. Роль державного регулювання банківської діяльності у забезпеченні економічного зростання / С. В. Леонов, В. М. Бойченко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка (Google Scholar). 2016. № 4. С. 28-34. (0,35 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено роль та механізми державного втручання у діяльність банківської системи в країнах Європи у умовах ФК (0,15 друк. арк.).*

6. Бойченко В.М. Управління кредитним ризиком позичальників / К. М. Д'яконов, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2013. № 2. С. 65-69 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено особливості кредитного ризику в умовах ФК (0,15 друк. арк.).*

7. Бойченко В.М. Розвиток української банківської системи в умовах рецидивуючої кризи / В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2015. № 2. С. 38-41 (0,18 друк. арк.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Бойченко В.М., Аналіз структурних змін в активах та пасивах банківської системи України / В. М. Бойченко // Актуальные проблемы экономики и финансов: тезисы докладов Международной научно-практической конференции (Киев-Санкт-Петербург-Вена, 29.12.2014 г.). – Киев-Санкт-Петербург-Вена. 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.inter-nauka.com/issues/conf2014/december/38> (0,1 друк. арк.).

9. Бойченко В.М. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку банківської системи України / В.М. Бойченко // Економіка та менеджмент: стратегічні імперативи, аналіз тенденцій та перспектив розвитку. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 05 грудня 2014 року. – Херсон: Тімекс. 2014. С. 53-55 (0,1 друк. арк.).

10. Бойченко В.М. Оцінка імовірності виникнення банківської кризи в країнах центральної та східної Європи / В.М. Бойченко // Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку: матеріали підсумкової міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 25-26.12.2015 року) / ГО «Львівська економічна фундація». – Львів: ЛЕФ, 2015. Ч.3. С. 16-18 (0,1 друк. арк.).

11. Бойченко В.М. Оцінка тісноти взаємозв'язку між банківською системою та реальною економікою: досвід країн центральної та східної Європи /

В.М. Бойченко // Методичні та практичні підходи до вдосконалення результативності політики економічного зростання: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 грудня 2015 р.). – У 3-х частинах. – К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2015. Ч.2. С. 108-110 (0,1 друк. арк.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

12. Бойченко В.М., Аналіз сучасного стану розвитку банківської системи України / О. В. Радченко, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2014. № 2. С. 59-62 (0,2 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено індикатори розгортання в Україні ФК (0,1 друк. арк.).*

13. Бойченко В. М. Аналіз основних фінансових показників банківської системи України / В. М. Бойченко // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка : збірник наукових праць (Index Copernicus, Google Scholar). – Чернігів: ЧНТУ. 2014. № 3(23). С. 122-129 (0,3 друк. арк.).

14. Бойченко В.М. Науково-методичні засади оцінювання динаміки консолідації в банківській системі України / С. Д. Богма, В. М. Бойченко // Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2015. № 1. С. 72-81. (0,5 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено особливості діяльності транснаціональних банків в Україні під час ФК (0,25 друк. арк.).*

15. Бойченко В.М. Оцінювання імовірності виникнення банківської кризи у країнах Центральної та Східної Європи / В. М. Бойченко // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал (Academic Resource Index ResearchBib) / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т. 2015. № 4 (4). С. 354-358. (0,2 друк. арк.).

16. Boychenko V. Can banking innovations lead to new financial crisis: case of Central and Eastern Europe / Nataliia Dovha, Victoria Boychenko // Financial Markets, Institutions and Risks (Academic Resource Index ResearchBib, Google Scholar, ROAD, EZB, Scilit, OCLC WorldCat, EconBiz). 2017. Volume 1. Issue 2. P. 80-86 (0,35 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено характер ФК у країнах Центральної та Східної Європи у 2007-2009 рр. (0,25 друк. арк.).*

Таблиця Б.1 – Структура експорту та імпорту України у 2008 та 2001 рр.

ДОДАТОК Б Структура експорту та імпорту України у 2008 та 2001 рр.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт			Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис.дол. США	у % до 2007 р.	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до 2007р.	у % до загального обсягу		вартість, тис. дол. США	у % до 2000р.	у % до загального обсягу	вартість, тис. дол. США	у % до 2000р.	у % до загального обсягу
Усього	66954430	135,8	100	85535356	141,1	100	Всього	16264734,3	111,61	100,00 ¹⁾	15775092,7	113	100,00 ¹⁾
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	783404,3	104,8	1,2	1702016,2	220,7	2	I. Живі тварини та продукція тваринництва	454462,19	124,08	2,79	182523,84	170,01	1,16
II. Продукти рослинного походження	5577382	323	8,3	1462481,7	169,9	1,7	II. Продукти рослинного походження	693262,45	190,2	4,26	266116,53	87,88	1,69
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1945745,6	113,3	2,9	612868,8	157,9	0,7	III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	225474,61	93,91	1,39	86494,66	141,45	0,55
IV. Готові харчові продукти	2518162	120,2	3,8	2679181,9	128,1	3,1	IV. Продукція харчової промисловості	450611,22	111,79	2,77	590418,7	134,28	3,74
V. Мінеральні продукти	7046093	164,8	10,5	25441277,2	147,7	29,7	V. Мінеральні продукти	1749770,51	124,99	10,76	6725303,07	102,83	42,63
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5045334,5	124,3	7,5	6959124,5	130,9	8,1	VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	1478437,38	95,86	9,09	1126828,44	125,49	7,14
VII. Пластмаси та каучук	997665,7	101,1	1,5	4476610,3	131,1	5,2	VII. Пластмаси та каучук	256150,35	104,34	1,57	697213,16	111,14	4,42
VIII. Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	359518,9	91,1	0,5	232455,4	145,8	0,3	VIII. Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	129938,68	110,77	0,8	66283,23	143,06	0,42
IX. Деревина і вироби з деревини	801160,2	96,8	1,2	545756	145,7	0,6	IX. Деревина та вироби з неї	229946,87	105,73	1,41	73179,63	147,11	0,46
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	874402,5	113,9	1,3	1835249,4	120,5	2,1	X. Паперова маса з деревини або інших волокнистих волокон	286824,19	142,83	1,76	538066,4	139,23	3,41
XI. Текстиль та вироби з текстилю	984587	99,4	1,5	2099244,4	141,2	2,5	XI. Текстиль та вироби з текстилю	614223,91	114,2	3,78	646856,02	115,47	4,1
XII. Взуття, головні убори, парасольки	178099,1	119,9	0,3	531113	243,8	0,6	XII. Взуття, головні убори, парасольки	84615,26	122,41	0,52	43786,2	135,87	0,28
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	454820,3	126,8	0,7	1276475,9	128,7	1,5	XIII. Вироби з камення, гіпсу, цементу, скла, азбесту	141252,87	120,85	0,87	184679,15	124,36	1,17
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	27593969	132,8	41,2	6390070,2	134,7	7,5	XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	6720320,08	103,9	41,32	821049,73	120,61	5,2
XVI. Механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	6341139,6	127,4	9,5	13379839,3	126,5	15,6	XVI. Машини, устаткування та механізми; електротехнічне устаткування; звукозаписувальна та відтворювальна апаратура, телеапаратура	1714241,35	126,22	10,54	2377878,05	122,51	15,07
XVII. Транспортні засоби та шляхове обладнання	4321339	130,7	6,5	12091413	147,2	14,1	XVII. Транспортні засоби та шляхове обладнання	548707,69	125,3	3,37	746131,7	148,14	4,73
XVIII. Прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінематографії; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти	242726	119,2	0,4	1222606,7	121,2	1,4	XVIII. Прилади і апарати оптичні, фотографічні, кіне-матографічні, вимірювальні, медичні та хірургічні; годинники, музичні інструменти	77464,07	121,7	0,48	260145,95	140,84	1,65
XX. Різні товари і вироби	438909,6	121,7	0,7	1011001,4	169,9	1,2	XIX. Різні промислові товари	92955,23	127,28	0,57	113684,32	127,51	0,72
XXI. 97 Вироби мистецтва	723,4	33,7	0	4105,9	115,4	0	XX. 97 Твори мистецтва	11391,25	у 343,8 р.б.	0,07	538,33	у 5,8 р.б.	0
Товари, придбані в портах	59448	143,2	0,1	514980,3	159,2	0,6	Товари, придбані в портах	6496,07	105,01	0,04	92085,9	77,09	0,58
Різне	242914	63,6	0,4	35444,9	54,1	0	Різне	298188,11	87,41	1,83	135829,65	56,55	0,86

ДОДАТОК Б
Структура експорту та імпорту України у 2008 та 2001 рр.

Країна	Показники, що продемонстрували вплив на присутність іноземних банків в місцевих банківських системах												
	Відношення капіталу банків до активів	Відношення кредитів до депозитів	Депозити до ВВП	Частка проблемних кредитів у сукупних кредитах	Адекватність регулятивного капіталу	Наявність банківської кризи (dummy-змінна)	Z-Score	Індекс цін	Відношення кредитів резидентам до ВВП	Відношення зовнішніх кредитів та депозитів до сукупних кредитів та депозитів	ВВП	Банківські інвестиції	Кредити від банків-нерезидентів
Австрія	0,49454989	-0,70581954	0,5	-0,523	0,255	0,43	0,1	0,4	0,005	-0,4840789	0,6	-	-0,346
Бельгія	0,82304263	-0,89304958	0,9	0,902	0,883	0,762	0,7	0,8	-0,918	-0,7989928	0,6	-	0,822
Болгарія	-0,07421999	0,4541629	-0,3	-0,631	-0,388	-	-0,1	-0,3	0,056	-0,0222622	-0	0,88	-0,787
Греція	0,17834358	-0,30394539	0,3	-0,658	-0,489	0,455	-0,3	-0	-0,097	0,76786793	0,9	-	0,159
Данія	-0,11478626	0,232877585	0,4	0,265	0,109	0,369	-0,4	0,3	0,646	-0,0373972	0,5	-	-0,101
Ірландія	-0,28408530	0,273427574	-0,7	-0,433	-0,423	-0,959	0,2	-0,5	0,051	0,52614992	-0	-	-0,044
Іспанія	-0,44075139	0,411460074	0,7	0,94	0,345	0,743	-0,4	0,8	0,48	-0,0689671	0,5	-	-0,405
Італія	-0,49864326	0,121874343	0,7	0,431	0,381	0,577	-0,2	0,6	0,777	-0,4162291	0,8	-	-0,356
Латвія	-0,26603865	0,863036787	0,5	0,321	-0,153	0,536	-0,6	0,4	0,934	-0,6057932	0,6	0,82	-0,154
Литва	-0,06788134	0,207994476	-0,2	-0,328	-0,227	-	-0	-0,1	0,133	-0,1511189	0,1	0,46	-0,312
Нідерланди	-0,14242882	0,007936329	-0,1	0,236	-0,177	-0,415	0,7	-0,3	-0,076	0,22144771	-0	-	0,358
Німеччина	-0,02104783	0,161162417	-0,2	-0,021	-0,177	-0,201	0,1	-0,1	0,187	-0,0071430	-0	-	0,284
Норвегія	0,63372464	-0,68673437	-0,6	-0,399	-0,29	-	0,4	-0,6	-0,427	0,3817636	-1	-	0,084
Польща	-0,03911385	-0,18987128	-0,2	-0,221	-0,28	-	0,1	-0,1	-0,134	0,11725382	0,1	-0,8	0,002
Португалія	0,14455706	0,612992729	0,5	0,341	-0,447	0,463	-0	0,4	0,707	-0,0817684	0,7	-	-0,693
Словенія	0,74549931	0,607843745	0,1	0,351	0,02	0,458	-0,3	0,6	0,767	-0,1053692	0,6	-	0,314
Словаччина	-0,10822735	-0,71076914	-0,2	-0,79	0,243	-0,633	-0,4	0,1	-0,767	-0,3325819	0,1	-0,6	-0,169
Україна	-0,37862627	0,888137854	0,8	-0,705	-0,071	0,766	-0,7	0,7	0,878	0,50767824	0,8	0,93	-0,198
Франція	-0,35114238	0,440373875	0,5	-0,019	-0,121	0,73	-0,6	0,3	0,608	0,16659468	0,6	-	-0,411
Хорватія	0,04331988	0,243241967	0	-0,078	-0,072	-	0,1	0,1	0,123	-0,2316088	0,1	0,06	0,74
Чехія	-0,27733231	-0,28102312	-0,2	-0,576	-0,411	-	-0,6	-0,3	-0,296	0,22810943	-0	0,73	-0,591

ДОДАТОК Г
Дані, для розрахунку показника *GAP*

Рік	Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	Заощадження		Населення	Домогосподарства	Середньорічна ставка за кредитами фізичним особам скорегована на індекс інфляції
			Грн.	% до доходів			
1999	332	426,5	-94,5	-28,46	49918,1	19199,2692	0,32
2000	422,9	541,3	-118,4	-28,00	49429,8	19011,4615	0,13
2001	520,8	607	-86,2	-16,55	48923,2	18816,6153	0,2
2002	608,1	658,3	-50,2	-8,26	48457,1	18637,3461	0,25
2003	708,6	736,8	-28,2	-3,98	48003,5	18462,8846	0,13
2004	911,8	903,5	8,3	0,91	47622,4	18316,3076	0,08
2005	1321,4	1229,4	92	6,96	47280,8	18184,9230	0,03
2006	1611,7	1442,8	168,9	10,48	46929,5	18049,8076	0,1
2007	2012,1	1722	290,1	14,42	46646	17940,7692	0,0
2008	2892,8	2590,4	302,4	10,45	46372,7	17835,6538	-0,1
2009	3015,3	2754,1	261,2	8,66	46143,7	17747,5769	0,1
2010	3469,1	3072,7	396,4	11,43	45962,9	17678,0384	0,1
2011	3841,7	3456	385,7	10,04	45778,5	17607,1153	0,2
2012	4134,2	3591,8	542,4	13,12	45633,6	17551,3846	0,3
2013	4454,2	3814	640,2	14,37	45553	17520,3846	0,3
2014	4563,3	4048,9	514,4	11,27	45426,2	17471,6153	0,2
2015	5231,7	4952	279,7	5,35	45281,1	17415,8346	-0,2
2016	6238,8	5720,4	518,4	8,31	45151,2	17365,8769	0,2

Тип кризи	Індикатори фінансової кризи	Стандартне відхилення (2008)	Стандартне відхилення (2014)	Середнє значення (2008)	Середнє значення (2014)	Коефіцієнт варіації (2008)	Коефіцієнт варіації (2014)	приріст на 01.01.2009	приріст на 01.01.2015	p(2008)	R(2008)	p(2014)	R (2014)
Банківська криза	Частка проблемних кредитів	4,313	20,382	55,941	23,988	0,077	0,850	1,287	0,472	15,70	1	0,56	0
	Адекватність регулятивного капіталу	0,427	2,551	14,224	16,662	0,030	0,153	0,155	-0,146	4,16	1	-0,95	0
	Депозити клієнтів до сукупних валових кредитів	10,418	12,939	77,143	63,818	0,135	0,203	-0,303	-0,121	-3,24	1	-0,60	0
	Норма прибутку на активи	0,535	1,298	1,160	0,049	0,462	26,610	-2,767	-18,750	-6,99	1	-0,70	0
	Норма прибутку на капітал	4,475	9,966	9,744	0,803	0,459	12,415	-2,557	-21,839	-6,57	1	-1,76	1
	Ліквідні активи до короткострокових зобов'язань	1,639	28,516	38,651	63,892	0,042	0,446	-0,148	-0,033	-4,49	1	-0,07	0
	Чиста відкрита позиція в іноземній валюті до капіталу, %	6,045	9,871	11,157	16,141	0,542	0,612	1,150	3,566	1,12	1	5,83	1
	Співвідношення процентної маржі до валового доходу	2,371	6,016	53,872	60,888	0,044	0,099	0,196	-0,172	3,46	1	-1,75	1
	Співвідношення NPL без урахування резервів до капіталу	22,530	145,979	346,340	112,607	0,065	1,296	0,921	0,992	13,15	1	0,77	0
Боргова криза	Відношення державного боргу до ВВП, %	0,015	0,037	0,089	0,122	0,172	0,301	0,487	1,087	1,84	1	3,62	1
	Індекс споживчих цін, %	5,105	5,787	106,789	106,032	0,048	0,055	-0,037	0,249	-1,77	1	4,57	1
	Співвідношення між зовнішнім і внутрішнім державним боргом	1,008	0,644	1,224	0,714	0,824	0,903	4,578	0,213	4,56	1	0,24	0
	Відношення корпоративного боргу до ВВП, %	0,016	0,069	0,225	0,308	0,073	0,225	0,735	0,567	9,08	1	2,52	1
	Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	0,002	0,020	0,010	0,032	0,151	0,637	2,821	0,101	17,69	1	0,16	0
	Курс гривні до дол. США	2,490	142,218	505,830	687,027	0,005	0,207	0,525	0,954	105,6	1	4,61	1
	Облікова ставка	0,583	1,625	8,556	8,827	0,068	0,184	0,200	1,154	1,93	1	6,27	1
	Різниця між обліковою ставкою НБУ та LIBOR	0,817	2,509	3,526	6,942	0,232	0,361	0,540	1,193	1,33	1	3,30	1
Сальдо фінансового рахунку, млн. дол. США	2 354,563	3 138,989	-2 673,44	-1 982,39	-0,881	-1,583	-2,331	-2,249	1,65	1	1,42	1	
Валютна криза	Курс гривні до дол. США	2,490	142,218	505,830	687,027	0,005	0,207	0,525	0,954	105,6	1	4,61	1
	Обсяг коорпоративного зовнішнього боргу, млн. дол. США	4 883,323	16 483,18	27 147,7	46 807,1	0,180	0,352	0,096	-0,175	-0,47	0	-0,50	0
	Співвідношення між зовнішнім і внутрішнім державним боргом	1,407	0,956	-0,801	0,162	-1,758	5,913	4,578	0,213	-3,60	1	0,04	0
	Сальдо зовнішньоторгового балансу, млн. дол. США	1 084,805	1 762,654	-772,889	-1 987,11	-1,404	-0,887	-0,825	-0,719	-0,41	0	0,81	0
	Сальдо фінансового рахунку, млн. дол. США	2 354,563	3 138,989	-2 673,44	-1 982,39	-0,881	-1,583	-2,331	-2,249	1,65	1	1,42	1
	Частка кредитів в ін. валюті	0,032	0,065	0,482	0,459	0,066	0,141	0,146	0,369	1,23	1	2,62	1
	Частка депозитів в ін. валюті	0,025	0,046	0,368	0,404	0,068	0,113	0,335	0,238	3,89	1	2,11	1
	Чиста відкрита позиція в іноземній валюті до капіталу, %	6,045	9,871	11,157	16,141	0,542	0,612	1,150	3,566	1,12	1	5,83	1
Обсяг міжнародних резервів ЦБ, млн. дол. США	5 078,265	5 302,622	25 633,2	29 282,5	0,198	0,181	-0,236	-0,631	-2,19	1	-3,48	1	
Криза платіжного балансу	Курс гривні до дол. США	2,490	142,218	505,830	687,027	0,005	0,207	0,525	0,954	105,60	1	4,61	1
	Обсяг коорпоративного зовнішнього боргу	4 883,323	16 483,158	27 147,667	46 807,091	0,180	0,352	0,096	-0,175	-0,47	0	-0,50	0
	Співвідношення між зовнішнім і внутрішнім державним боргом	1,407	0,956	-0,801	0,162	-1,758	5,913	4,578	0,213	-3,60	1	0,04	0
	Відношення прямих іноземних інвестицій до ВВП	0,004	0,003	0,004	0,002	0,940	1,094	-0,637	-0,468	-1,68	1	-0,43	0
	Сальдо фінансового рахунку, млн. дол. США	2 354,563	3 138,989	-2 673,444	-1 982,394	-0,881	-1,583	-2,331	-2,249	1,65	1	1,42	1
	Облікова ставка	0,583	1,625	8,556	8,827	0,068	0,184	0,200	1,154	1,93	1	6,27	1
	Різниця між обліковою ставкою НБУ та LIBOR	0,817	2,509	3,526	6,942	0,232	0,361	0,540	1,193	1,33	1	3,30	1
	Індекс споживчих цін, %	5,105	5,787	106,789	106,032	0,048	0,055	-0,037	0,249	-1,77	1	4,57	1
	Приріст ВВП	0,061	0,118	0,265	0,173	0,228	0,681	-1,116	-0,336	-5,89	1	-0,49	0

ДОДАТОК Д

Дані для розрахунку чотирикомпонентного показника СТ

ДОДАТОК Е

Обсяги та види підтримки центральними банками країн Європи банківських систем протягом кризи 2007-2008 рр.

Країна	Виділена сума підтримки (% ВВП)	Використана сума підтримки (% ВВП)	Гарантії ЦБ по активам (% ВВП)	Гарантії кредиторів банків % ВВП)	Викуп активів або кредитування банків казначейством (% ВВП)	Підтримка ліквідності (% ВВП)	Державний борг (%ВВП 2006 р.)
Аргентина	0	0	0	0	0	0	76,5
Австралія	0	0	0	97	0	1,4	10,1
Австрія	5,2	2,1	0,6	25,7	2	8,9	62,3
Бельгія	5	5	7,7	26,2	8,2	23,9	87,7
Бразилія	0	0	0	0,5	0	0,5	66,7
Канада	0	0	0	0	4,4	2,3	68
Чилі	0	0	0	0	0	0	5,3
Китай	0	0	0	0	0	0	16,5
Гонконг	0	0	0	295,2	0	0	1,7
Колумбія	0	0	0	0	0	0,2	35,8
Хорватія	0	0	0	0	0	1,6	35,9
Чехія	0	0	0	0	0	1	29,5
Данія	5,8	2,8	0	237,5	0,3	10,9	30,6
Фінляндія	2,2	0	0	28,4	0	1,4	39,2
Франція	1,3	1	0,3	16,9	0	6,2	63,6
Німеччина	3,4	1,2	6,1	17,2	0,2	8,4	65,9
Греція	2,1	1,7	0	6,2	1,9	15,4	95,9
Угорщина	1,1	0,1	0	48,8	2,6	1,2	65,7
Ісландія	24	13	0	108,4	0	24,7	30,1
Індія	0	0	0	0	0	0,2	82,2
Індонезія	0	0	0	0	0	0,2	39
Ірландія	7,6	7,6	0	200	0	42,2	24,8
Ізраїль	1,7	0	0,4	0	0	0	84,4
Італія	1,3	0,3	0	0	0	2,7	106,5
Ямайка	0	0	0	0	0	0	90,3
Японія	2,5	0,1	0	7,2	0,1	2	191,3
Кенія	0	0	0	0	0	0,1	50,6
Корея	1,2	0,4	1,8	11,6	0,4	2,2	30,1
Латвія	2,5	2,5	0	3,5	2,5	3,9	9,9
Литва	0	0	0	0	0	0	18
Люксембург	7,7	7,7	0	12	0	57,5	6,6
Малайзія	1,5	0	3,6	112	0	0	40,9
Мексика	0	0	0	0	0	1,4	38,3
Марокко	0	0	0	0	0	1,5	58,1
Нідерланди	6,5	6,5	10,8	34,8	6,1	9,3	47,4
Нова Зеландія	0	0	0	93	0	3,9	22,4
Нігерія	0	0	0	0	0	3,5	11,8

Продовження Додатку Е

Норвегія	2	0,2	0	0	4,8	1,7	68,3
Пакистан	0	0	0	0	0	1,8	56,4
Перу	0	0	0	0	0	2,1	33,2
Філіппіни	0	0	0	0	0	0,3	55,4
Польща	0	0	0	3,3	0	1,4	47,8
Португалія	2,5	0	0	12,6	0	2,8	64,7
Росія	7,1	1,9	0	0	0,4	9,8	9,1
Сінгапур	0	0	2,2	118	0	0,7	94
Словенія	0	0	3,2	83,8	2,8	3,1	26,7
ПАР	0	0	0	0	0	0,2	33
Іспанія	0	0	0	19,1	1,8	4,7	39,5
Шрі Ланка	0	0	0	0	0	1	88,7
Швеція	1,6	0,2	0	46,8	0	14,8	45,9
Швейцарія	1,1	1,1	0	1,1	7,9	10,8	47,2
Тайвань	0	0	0	208,6	0	1,7	35,2
Таїланд	0	0	0	94	0	0	25,1
Туреччина	0	0	0	0	0	1,3	46,1
Великобританія	8,2	5	14,5	40	0	7,9	43,2
США	5,1	3,1	0	10,4	1,6	3,5	60,9
Україна	4,8	4,8	0	0,3	0	11,8	11,1

ДОДАТОК Ж

Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження

До спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06
Сумського державного університету

14.05.2017 / 772/15

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Бойченко Віти Миколаївни

Ознайомлення з основними науковими результатами, викладеними в дисертаційній роботі Бойченко Віти Миколаївни, поданій в спеціалізовану вчену раду Д 55.051.06 на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, дозволяє дійти висновку, що вона містить цілий ряд наукових положень, які є суттєвими при виконанні задач, що стоять перед Сумським ЦРВ ПАТ «Мегабанк»

Результати дисертаційного дослідження Бойченко В.М. використовуються фахівцями Сумського ЦРВ ПАТ «Мегабанк» при формуванні довгострокових стратегій розвитку. Зокрема, авторські надбання в напрямку визначення типу базової та похідних фінансових криз та ступеню їх розвитку на поточний момент дозволяють вчасно корегувати стратегічні та тактичні пріоритети розвитку банку, в тому числі й у регіональному розрізі.

Директор Сумського ЦРВ
ПАТ «Мегабанк»

Мартиненко В. А.

АТ «ТАСКОМБАНК»
01032, Україна, м. Київ, вул. Симона Петлюри, 30
тел.: + 38 (044) 393 25 50, факс: + 38 (044) 393 25 80
www.tascombank.com.ua, office@tascombank.com.ua

До спеціалізованої вченої ради Д55.051.06
в Сумському державному університеті

18.09.2017

№1256

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Бойченко Віги Миколаївни,
поданої в спеціалізовану вчену раду Д 55.051.06
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук
за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит**

Основні наукові та практичні положення, викладені в дисертаційній роботі Бойченко В.М. обговорювалися в Сумському відділенні № 51 АТ «ТАСКОМБАНК» в контексті можливостей їх практичного впровадження для формування ефективної стратегії розвитку банку.

Даною довідкою підтверджується, що в поточній діяльності Сумського відділення № 51 АТ «ТАСКОМБАНК» враховуються висновки та пропозиції Бойченко В.М. стосовно механізмів визначення найбільш ефективних інструментів стратегічного управління банком в залежності від ретроспективної оцінки ступеня їх впливу на релевантні ризики.

Директор Сумського відділення № 51
АТ «ТАСКОМБАНК»

Федіна О. М.

Глобус Банк

ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ГЛОБУС»

Україна, 04073, Київ, пров. Куренівський, 19/5, тел.: (044) 392-00-00, факс: (044) 545-63-51
e-mail: info@globusbank.com.ua www.globusbank.com.ua

№ 28-03/12 від 29.09.2017

На № _____ від _____

До спеціалізованої вченої ради Д55.051.06
в Сумському державному університеті

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Бойченко Віги Миколаївни,
поданої в спеціалізовану вчену раду Д 55.051.06 на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Здійснена спеціалістами відділення № 8 ПАТ КБ «ГЛОБУС» у м. Суми оцінка доцільності практичного впровадження наукових результатів, отриманих Бойченко В.М. при підготовці дисертаційної роботи, свідчать, що положення даного дисертаційного дослідження мають високий потенціал для практичної апробації для стратегічного розвитку банку.

На сьогодні особливої актуальності набуває вибір найбільш перспективної ніші на ринку банківських послуг. Від цього залежить в першу чергу рівень транзакційних витрат банку. Останні кризи продемонстрували неефективність дохідного підходу до вибору ніші банківського бізнесу. З огляду на це, в практичній діяльності відділення № 8 ПАТ КБ «ГЛОБУС» у м. Суми використовуються пропозиції Бойченко В.М. щодо визначення стратегічного вектору розвитку роздрібного кредитування в Україні. Зокрема запропонований підхід щодо визначення ефективності роздрібного кредитування на основі оцінки схильності населення до заощадження. Це дозволяє суттєво знизити ризики, а отже й транзакційні витрати банку при проведенні кредитування фізичних осіб на різних стадіях економічного циклу в країні.

Начальник відділення № 8
ПАТ КБ «ГЛОБУС» у м. Суми

Білошапка Л. О.

До спеціалізованої вченої ради Д55.051.06,
Сумський державний університет

9 жовтня 2014р.
№ 3/11-24

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Бойченко Віти Миколаївни

Проведена фахівцями Зарічного відділення ПАТ “Укрсоцбанк” оцінка практичного значення наукових результатів, отриманих Бойченко В.М. при підготовці дисертаційної роботи, поданої до спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06 на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, свідчить, що положення даного дисертаційного дослідження характеризуються високим ступенем обґрунтованості.

На сьогодні особливу важливість має увага банку до проявів валютної кризи, адже саме від рівня підготовленості банку до проявів валютної кризи залежить ступінь його фінансової стійкості.

З огляду на це, спеціалістами банку взято до уваги пропозиції Бойченко В.М. щодо визначення індикаторів ранньої діагностики валютної кризи, які досить точно відображають ступінь її прояву та дозволяють банку вчасно розробити відповідні антиризикові заходи.

Це в свою чергу сприяє формуванню оптимальної валютної структури вимог та зобов'язань та, відповідно, зниженню сукупного валютного ризику банку.

В.о.начальника Зарічного відділення

Михайлішина В.М.

ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО АКЦІОНЕРНИЙ БАНК «УКРГАЗБАНК»
 СУМСЬКА ОБЛАСНА ДИРЕКЦІЯ
 вул. Герасима Кондратьєва, буд. 4, м. Суми, Україна, 40030
 тел.: (0542) 671-300
 МФО 320478, ЄДРПОУ 23697280

26.10.2017 № 25/246

Сумський державний університет
 До спеціалізованої вченої ради Д55.051.06 .

На № _____

ДОВІДКА

про результати впровадження науково-методичного підходу щодо оцінки рівня ліквідності предмету застави при формуванні резервів під покриття ризиків за кредитними операціями,

розробленого у дисертаційній роботі Бойченко Віти Миколаївни, яка подана в спеціалізовану вчену раду Д55.051.06 на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Протягом 2017 р. керівний склад та фахівці Сумської обласної дирекції АБ «УКРГАЗБАНК» мали можливість ознайомитися з основними науковими результатами, викладеними в дисертаційній роботі Бойченко В.М., яка подана в спеціалізовану вчену раду Д55.051.06 на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Запропонований у дисертаційній роботі Бойченко В.М. науково-методичний підхід щодо оцінки рівня ліквідності предмету застави при формуванні резервів під покриття ризиків за кредитними операціями пройшов апробацію у Сумській обласній дирекції АБ «УКРГАЗБАНК»

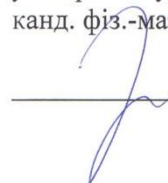
За результатами даної апробації до практичного використання прийнято ряд пропозицій дисертанта, зокрема щодо врахування динаміки цін та активність торгівлі на аналогічні предмети застави у попередніх періодах, що дозволило, відповідно, коригувати резервну політику банку в залежності не тільки від сутності самого предмету застави, а й в залежності від стану ринку.

Заступник директора
 Сумської обласної дирекції

В.Ш. Дашкін

Перший проректор
Сумського державного
університету,
канд. фіз.-мат. наук

В. Д. Карпуша

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бойченко Віти Миколаївни на тему «Стратегічні засади діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку у посткризовий період», у навчальний процес Сумського державного університету

від 11 вересня 2017 р., м. Суми

Акт складено комісією у складі:

Голова – начальник організаційно-методичного управління, к.т.н., Юскаєв В.Б.

Члени комісії:

- заст. директора ННІ БТ «УАБС» з навчально-методичної роботи, к.е.н., Крухмаль О.В.;
- заступник начальника навчально-методичного відділу, к.е.н., Криклій О.А.

Комісія провела роботу щодо визначення фактичного впровадження результатів дисертаційного дослідження Бойченко Віти Миколаївни на тему «Стратегічні засади діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку у посткризовий період» у навчальний процес Сумського державного університету.

Комісія розглянула наступні матеріали:

1. Дисертаційну роботу Бойченко Віти Миколаївни на тему «Стратегічні засади діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку у посткризовий період».
2. Робочі програми курсів дисциплін:
 - 2.1. «Антикризове управління банком» (викладається для студентів на другому освітньому рівні (ступінь «магістр») денної та заочної форми навчання за програмою підготовки магістрів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (спеціалізація 072.00.02 «Банківська справа»).

- 2.2. «Дослідження грошово-кредитного ринку» (викладається для студентів на другому освітньому рівні (ступінь «магістр») денної та заочної форми навчання за програмою підготовки магістрів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (спеціалізація 072.00.02 «Банківська справа»).
 - 2.3. «Аналіз банківської діяльності» (викладається для студентів на першому освітньому рівні (ступінь «бакалавр») денної та заочної форми навчання за програмою підготовки бакалаврів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (спеціалізація 072.00.02 «Банківська справа»).
3. Навчально-методичні матеріали для вивчення перелічених дисциплін.

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

1. Розроблені в дисертаційній роботі Бойченко Віти Миколаївни на тему «Стратегічні засади діяльності банків на кредитно-інвестиційному ринку у посткризовий період» методичні і науково-теоретичні положення впроваджені як розділи курсів наступних дисциплін:

1.1 «Антикризове управління банком». Тема: «Типологія кризових ситуацій».

1.2 «Дослідження грошово-кредитного ринку». Тема: «Дослідження основних ризиків грошово-кредитного ринку».

1.3 «Аналіз банківської діяльності». Теми: «Теоретичні основи аналізу банківської діяльності», «Аналіз кредитних операцій».

2. Застосування в навчальному процесі Сумського державного університету матеріалів дисертаційного дослідження Бойченко Віти Миколаївни дало змогу адаптувати перелічені дисципліни до сучасних тенденцій розвитку економіки, поглибити їх теоретико-методичні основи та в кінцевому підсумку – підвищити якість підготовки фахівців.

Голова комісії

В.Б. Юскаєв

Члени комісії

О.В. Крухмаль

О.А. Криклій